

Mötesplatser i tiden

Svenska kyrkans redovisning till regeringen
angående de kyrkoantikvariska frågorna inför
kontrollstationen 2019

MÖTESPLATSER I TIDEN
SVENSKA KYRKANS REDOVISNING TILL REGERINGEN
ANGÅENDE DE KYRKOANTIKVARISKA FRÅGORNA
INFÖR KONTROLLSTATIONEN 2019

Innehåll

Förord	7	Artikel: Kyrkor spelar huvudrollen i ny bok	60
Inledning	11	4. Nya förutsättningar och framtidsfrågor	63
Sammanfattande bedömning	13	Svenska kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2014	63
Artikel: Sommarkyrkan är betydelsefull för många	16	Gemensamt ansvar	64
1. Förvaltning och finansiering av det kyrkliga kulturarvet	21	Kulturavspolitikens inriktning	65
Svenska kyrkans kulturarvsförvaltning	21	Den kyrkoantikvariska ersättningen och begravningsavgiften	65
Relationsändringen och ansvaret för de kyrkliga kulturminnena	22	Framtida arbete och utvecklingsområden	67
Svenska kyrkans egenfinansiering	22	Artikel: Kulturarvet levandegörs i Västerås	72
Artikel: 1100-tals kyrka rustas upp för att passa nya behov	24	Bilaga 1	
2. Fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning	27	förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning	76
Utgångspunkter för fördelningen	27	Bilaga 2	
Handläggning av kyrkoantikvarisk ersättning	28	förändringar i svenska kyrkans kyrkobyggnadsbestånd 2000–2017	86
Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning 2002–2017	29	Bilaga 3	
Förändrad handläggningsproces	31	kyrkornas användning och öppethållande	92
Artikel: Tidsresan väcker frågor om tro och liv	34	Referenser	94
3. Måluppfyllelse och effekter	37		
Vården och bevarandet av kulturarvet	37		
Förvaltningskompetens i kulturarvsfrågor	39		
Samverkan mellan staten och Svenska kyrkan	41		
Tillgänglighet och användning	45		
Effekter av svenska kyrkans kulturarvsarbete	50		

FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

Förord

HÄRMED ÖVERLÄMNAS RAPPORTEN *Mötesplatser i tiden. Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2019.* Rapporten redogör för Svenska kyrkans arbete med frågor om det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen 2000–2018. Innan rapportens redovisande och analyserande text tar vid inleds med en reflektion om det kyrkliga kulturarvets betydelse för kyrka och samhälle. Denna utgår från några händelser sedan förra kontrollstationen som fördjupat perspektiven på Svenska kyrkans kulturarv: dels högtidlighållandet av 500 år av reformation och dels publiceringen av boken *Mellan himmel och jord*, där ett antal forskare och akademiker knutna till Svenska kyrkan skriver om det kyrkliga kulturarvet nu och inför framtiden.

MED BÖRJAN DEN 31 OKTOBER 1517 drog en rörelse genom Europa som påverkade kyrkoliv, stat och samhälle, utbildning och kultur. Vi är alla, var och en, på olika sätt påverkade av denna rörelse. Reformationen skapade förutsättningar för samhällsförändringar. Journalisten och författaren Per Svensson skriver i sin bok *Frihet, jämlikhet, reformation! 500 år med Luther* (2017) att reformationen ofta sätts i motsatsställning till upplysningen. I själva verket kan reformationen, menar han, ses som prolog och förutsättning för mycket av det som hålls upplysningen till godo, bland annat individualism, frihet, demokrati, solidaritet och fredsskapande internationalism. Även om Martin Luther var noga med att skilja mellan världsliga och kyrkliga intressen så sammanföll de ofta. De styrande såg i reformationen en allierad, bort från den romersk-katolska kyrkans maktanspråk och pålagor.

KULTURARVET SPEGLAR FÖRÄNDRINGAR i teologin, kyrkoutvecklingen och samhället i stort. Reformationens nya uppskattning av det egna folkspråket i bibelöversättningar, läromedel och predikningar gav nya möjligheter att förkunna och undervisa om tron. Både det kyrkliga landskapet och kyrkorummen omvandlades. Klostren lades ner och de materiella tillgångarna drogs in till kronan. De medeltida städernas församlingsstruktur förändrades radikalt och vanligen blev bara en kyrka och en stadsförsamling kvar. Kyrkorummen fick ny inredning med predikstol och bänkinredning som svarade mot en förnyad liturgi med ordet i centrum. Orgelmusiken och psalmsången förkunnade evangeliet.

FÖRNYELSEN SKEDDE I KYRKORUM som till största delen var medeltida. Fortfarande utgör de medeltida kyrkorna kärnan i det byggnadsbestånd som Svenska kyrkan förvaltar. Men rumsgestaltningen och synen på kyrkorummet har formats av reformationen i större utsträckning än vi kanske föreställer oss. Detta gäller också de föremål som bevarades från medeltiden. Den lutherska reformationen i Sverige hade en förhållandevis tillåtande syn på de gamla inventarierna. Helgonskulpturer, krucifix och åldriga kalkmålningar kunde ofta finnas kvar i kyrkorummen, men de fick en annan funktion. De förmedlade Bibelns berättelser, men skulle inte längre tillbes eller offras till.

KULTURARVSFRÅGORNA ÄR CENTRALA i Svenska kyrkans verksamhet. Det kräver också en ständigt pågående reflektion och diskussion om kulturarvets betydelse. Under 2017 publicerades boken *Mellan himmel och jord*. Boken är ett resultat av ett seminarium om kyrkligt kulturarv som hölls av Svenska kyrkan

2014, med deltagande från olika vetenskapliga discipliner och kulturarvspraktiker. Boken är ett bidrag ur dessa samtal och för fortsatta samtal.

FLERA AV ARTIKLARNA söker i sin beskrivning av kulturarvets betydelse utgångspunkter i den evangelisk-lutherska kyrkans tro och tradition. De evangeliska-lutherska kyrkorumen har ytterst fått sin form för att kyrkan ska vara de heligas samfund där ordet förkunnas och sakramenten delas ut. Detta utesluter inte att det också finns aspekter som vetter mot det allmänna och existentiella, det vill säga människorna, medborgarna och det gemensamma livet i samhället. Ur en teologisk synvinkel svarar detta mot Martin Luthers betoning av att hela skapelsen är Guds verk och att de kristna är kallade till att tjäna medmänniskan i det vanliga livet. Översätts detta förhållningssätt till det kyrkliga kulturarvet kan sägas att kyrkorummet samtidigt uttrycker både kristendomens innersta och ger plats för det allmänmänskliga.

TINGENS BETYDELSE i den evangelisk-lutherska teologin har ofta betecknats som svag, men det utesluter inte att de ändå varit viktiga för kyrkolivet. Att bekännelseskriterierna pekar ut ordet och sakramenten gör inte rummen och tingen mindre viktiga i Svenska kyrkans tradition. För att förkunnelsen ska nå fram till människorna så behöver den ta gestalt. Genom rummet och föremålen har människor i olika tider och med olika bakgrund gett uttryck för sin tro, kreativitet och hantverksskicklighet som kompletterar den kyrka som i övrigt präglats av Ordet. Det nära sambandet mellan det himmelska och det jordiska kommer också till uttryck i den gamla lutherska principen *finitum est capax infiniti*, ”det ändliga kan uppta det oändliga”. Svenska kyrkan är en Ordets kyrka som samtidigt karakteriseras av en vördnad för tingen. Detta kan också vara ett skäl till att så mycket bevarats av äldre kyrkliga inventarier, trots att ett förändrat bruk i vissa fall gjort dem obsoleta.

RAPPORTENS TEMA, *Mötesplatser i tiden*, ansluter till denna syn på kyrkorummet och tingen. Svenska kyrkan menar att det kyrkliga kulturarvet har flera dimensioner. Det kyrkliga bruket står inte i konflikt med öppenhet och tillgänglighet för alla. Svenska kyrkan ser det kyrkliga kulturarvet som uttryck för kristen tro samtidigt som det förmedlar det gemensamt mänskliga. Det är rum som öppnar sig för ett mångsidigt kyrkligt bruk, som allmänna gudstjänster, kyrkliga handlingar och enskilda andakter. Likaväl kan rummen brukas för andra kulturella ändamål, till exempel för konserter och visningar eller för enskilda besök. Kyrkorummet ger fysisk form till kyrkans förkunnelse och lära, men bär också på en mängd berättelser, som gång efter annan låter sig tolkas och omtolkas utifrån olika synvinklar och i långa förändringsperspektiv. Kyrkorummet som mötesplats för mänskliga erfarenheter och föreställningar om det gudomliga fördjupar vår förståelse av historien och gör

oss rikare som människor idag. I frågan om tillgänglighet och tillgängliggörande ryms också en demokratisk aspekt. Kunskap om och upplevelsen av kyrkorummet och dess föremål, ska inte begränsas till de kyrkvana, professionella eller specialintresserade, utan ska stå alla till buds.

ÖVERENSKOMMELSEN MELLAN STATEN OCH SVENSKA KYRKAN om de kyrkliga kulturvärdena träffades år 2000 och gäller tills vidare. Sedan den senaste kontrollstationen har fem år gått. Denna femårsperiod har på många sätt varit händelserik. I slutet av maj 2017 antog riksdagen propositionen *Kulturarvspolitik* (prop. 2016/17:116). Det är glädjande att konstatera att den vision om kulturarvet som Svenska kyrkan lade fram i den förra kontrollstationsrapporten, *Ett rum öppet för alla* (2013), stämmer väl överens med den föreslagna inriktningen för framtidens kulturarvspolitik. Enligt regeringen bör det offentliga kulturarvsarbetet, i likhet med Svenska kyrkans vision, i ökad utsträckning ta fasta på det kyrkliga kulturarvets potential som en resurs för en hållbar samhällsutveckling, samt främja medskapande och ideellt engagemang.

SVENSKA KYRKANS RAPPORTERING inför kontrollstationerna ska enligt överenskommelsen inriktas på en analys av frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och en utvärdering av de resultat som uppnåtts. Måluppfyllelsen utgår från den överenskommelse som träffats mellan parterna. En fördjupad analys har i denna rapport gjorts av de samhällliga effekter som uppnås av den kyrkoantikvariska ersättningen och Svenska kyrkans kulturarvsarbete. I strikt mening ingår detta varken i kraven på Svenska kyrkans redovisning eller i det ansvar som faller på trossamfundet enligt överenskommelsen med staten.

DEN KYRKOANTIKVARISKA ERSÄTTNINGEN ska gå till kulturhistoriskt motiverade kostnader vid vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan vill i denna rapport visa att fördelningen av ersättningen och Svenska kyrkans kulturarvsarbete inte bara bidrar till ett bevarat kulturarv, utan också leder till en rad direkta och indirekta effekter i samhället. Anledningen till att Svenska kyrkans lyfter dessa perspektiv är dels att visa vikten av den kyrkoantikvariska ersättningen, dels att visa att kyrkan genom sitt kulturarvsarbete bidrar till en hållbar samhällsutveckling. Även detta vilar på en teologisk grund, med omsorgen om skapelsen som utgångspunkt.

HÅLLBARHET har flera dimensioner, oftast talar man om ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. I Svenska kyrkans sammanhang är det naturligt att också lyfta fram en existentiell eller andlig dimension. Vi lever i en tid med stora utmaningar, men också möjligheter, där arbetet med fastigheter och kulturarv kan utgöra en resurs och bidra till en mer gynnsam utveckling. Ekologisk hållbarhet kräver att samhället ställer om från

fossila bränslen. Denna förändring kommer att påverka landskapsbilden och introducera ny teknik i våra byggnader, även de historiska byggnaderna. Den fortsatta urbaniseringen påverkar både städer och landsbygd. Svenska kyrkan är genom sina församlingar och kyrkobyggnader närvarande i nära nog alla lokalsamhällen. Genom fastighets- och kulturarvsförvaltning bidrar Svenska kyrkan till att utveckla kunskap, hantverkskicklighet, företagande och besöksnäring. Svenska kyrkans församlingar utgör en betydande del av civilsamhället och det lokala engagemang som formar Sveriges kulturliv. Kultur och kulturarv kan användas både för att markera grupptillhörigheter och för att öppna upp för nya gemenskaper. Kultur och kulturarv kan vara både exkluderande och inkluderande. Svenska kyrkan vill vara en positiv kraft i ett samhälle som ser olikhet och mångfald som styrkor. Det gör att nya berättelser kan läggas till de gamla.

UTREDNINGEN GEMENSAMT ANSVAR – *en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem* (Svenska kyrkans utredningar 2015:1) lades fram för kyrkostyrelsen 2015 som därefter utarbetade en skrivelse för kyrkomötet att ta ställning till hösten 2016 (KsSkr 2016:6). Skrivelsens förslag har utarbetats mot en bakgrund av minskat medlemsantal och ökade fastighetskostnader. Dessa kostnader tar en allt större del

av församlingarnas disponibla medel i anspråk, vilket påverkar Svenska kyrkans verksamhet i grunden, men är också en hållbarhetsfråga i alla dess dimensioner. Svenska kyrkan arbetar proaktivt för att möta utmaningarna, till exempel genom ekonomisk utjämning, samverkan och ökad kompetens i förvaltningsfrågor samt gemensamt ansvarstagande för kyrkor som är övertaliga i den pastorala verksamheten. Det finns en förväntan från Svenska kyrkans sida att också staten utvecklar finansiering, regelverk och metoder så att kulturarvet långsiktigt kan bevaras, användas och utvecklas.

DEN UTVECKLING VI GÅR TILL MÖTES innebär sannolikt att vi i än större utsträckning måste kunna hantera förändring. Den historiska erfarenheten säger oss att det är möjligt och att förändring också bidrar till att aktualisera kulturarvet för sin tid och dess behov. Kulturarv är till sitt väsen dynamiskt, något som anförtröts oss för att främjas och förnyas. Spåren av reformationen kallar vi idag kulturarv. Rummet och tingen har både existentiell betydelse och gestaltar tron. Mötet mellan det gudomliga, eller transcendentia, och det mänskliga, skapar värden som berättar om förändring samtidigt som det är igenkännbart över tid. Med det kyrkliga kulturarvet som grund kan vi föra ett existentiellt samtal om tron och det mänskliga, då och nu.

Uppsala 30 juni 2018

ANTJE JACKELÉN
Ärkebiskop och ordförande
i kyrkostyrelsen

HELÉN OTTOSSON LOVÉN
Generalsekreterare

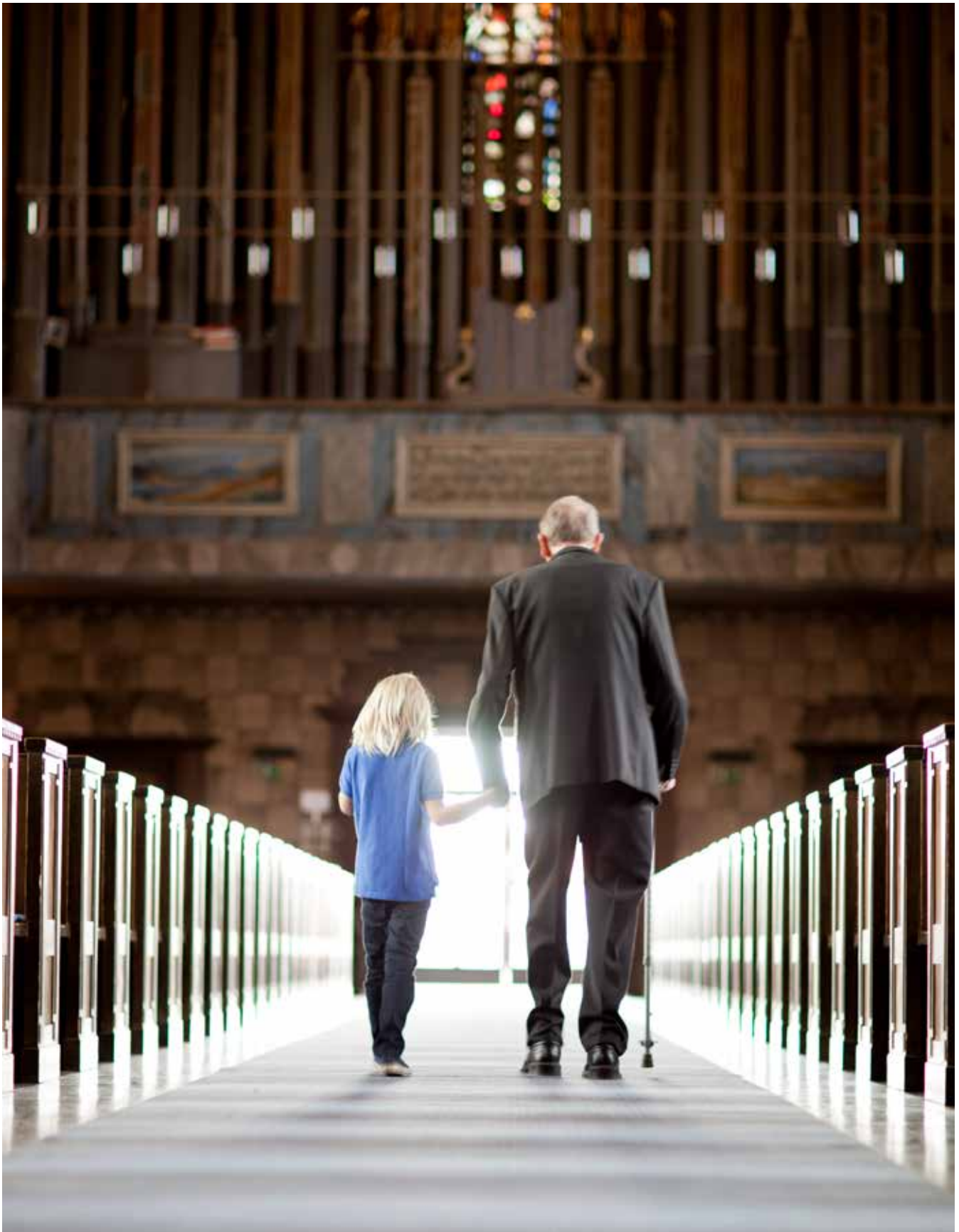

FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

Inledning

UPPDRAGSFÖRMULERING

Mötesplatser i tiden lämnas till regeringen med anledning av att 2019 är kontrollstationsår för frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och den kyrkoantikvariska ersättningen.

Avstämningen sker utifrån överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan från 2000, som löper tills vidare. Vid kontrollstationerna ska en analys göras av frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och en uppföljning och utvärdering av de resultat som uppnåtts. Svenska kyrkan ska i samband med kontrollstationen ta fram ett underlag som ska ligga till grund för en allsidig belysning av de kyrkoantikvariska frågorna. Vidare framgår att om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt har minskat ska ersättningen reduceras.

Underlaget ska lämnas till regeringen (Kulturdepartementet) senast 30 juni 2018.

Mötesplatser i tiden skiljer sig från Svenska kyrkans årliga rapporter till regeringen med mer utförliga redovisningar och analyser av arbete och resultat under hela perioden sedan 2000, med fokus på tiden sedan den förra kontrollstationen 2014. Den beskriver också framtida utvecklingsbehov och utgör ett strategiskt redskap för att utveckla synen på det kyrkliga kulturarvet och dess roll i samhället och i kyrkan.

DISPOSITION

Rapporten är upplagd enligt följande: *Förordet* innehåller en reflektion som ska bidra till en helhetssyn på det kyrkliga kulturarvet och dess relation till Svenska kyrkans verksamhet och det samhälle som kyrkan verkar i. *Inledningen* beskriver uppdraget och rapportens disposition, och följs av en *sammanfattande bedömning* av analyser och slutsatser, med ett antal förslag till förändringar och åtgärder riktade till regeringen och andra aktörer.

KAPITEL 1 beskriver de förutsättningar som råder för Svenska kyrkans kulturarvsförvaltning. En bakgrund ges till de principer som fastslogs vid relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan, avseende förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena och tillkomsten av den kyrkoantikvariska ersättningen.

KAPITEL 2 redovisar hur den kyrkoantikvariska ersättningen har fördelats och förbrukats, samt efter vilka premisser arbetet skett.

KAPITEL 3 redogör för måluppfyllelse och effekter för arbetet med den kyrkoantikvariska ersättningen och det kyrkliga kulturarvet.

KAPITEL 4 beskriver och analyserar Svenska kyrkans insatser sedan den förra kontrollstationen, vilka händelser och förutsättningar som påverkat eller kommer att påverka förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena samt Svenska kyrkans inriktning för det fortsatta arbetet med den kyrkoantikvariska ersättningen och kulturarvet. Genom kulturmiljölagens bestämmelser och den kyrkoantikvariska ersättningen tar staten och Svenska kyrkan gemensamt ansvar för de kyrkliga kulturminnena. Avsnittet innehåller Svenska kyrkans tankar och rekommendationer om hur detta gemensamma ansvar kan utvecklas, med grund i att staten ser över finansiering, regelverk och metoder så att målen för kulturmiljöarbetet kan uppnås i en tid med nya utmaningar.

Insprängt i rapporten finns ett journalistiskt material vars syfte är att belysa hur stift och församlingar arbetar med det kyrkliga kulturarvet för att bidra till ett hållbart samhälle, både genom finansiering med kyrkoantikvarisk ersättning och genom egenfinansierad verksamhet.

FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

Sammanfattande bedömning

Mötesplatser i tiden redovisar hur Svenska kyrkan har arbetat med den kyrkoantikvariska ersättningen och det kyrkliga kulturarvet sedan relationsändringen 2000, med särskilt fokus på tiden sedan den förra kontrollstationen 2014. Vidare analyserar rapporten måluppfyllelse och effekter av detta arbete.

MÅLUPPFYLLELSE OCH EFFEKTER

Vården och bevarandet av kulturarvet

För vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet bedöms måluppfyllelsen som god och successivt förbättrad. Kulturarvet är sammantaget bevarat i samma utsträckning som vid relationsändringen och förvaltningsansvaret har inte minskat i omfattning, då antalet skyddade kyrkor är något fler än vid relationsändringen. Vård- och underhållsplanerna är fortfarande den förvaltande enhetens främsta verktyg för en långsiktigt god fastighetsförvaltning, men det krävs också ett arbete för att vidareutveckla planerna så att det kan fungera tillsammans med den moderna fastighetsförvaltningens digitala verktyg. En viss eftersläpning finns vad gäller att registrera antagna vård- och underhållsplaner i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. Svenska kyrkans arbete med bedömningsgrunder som resulterat i en ny reviderad handbok för kyrkoantikvarisk ersättning har ensat bedömningarna i landet och på ett positivt sätt jämnat ut den regionala obalans som påpekats vid tidigare kontrollstationer.

Förvaltningskompetens i kulturarvsfrågor

För Svenska kyrkans kompetens i förvaltningsfrågor har den positiva utvecklingen fortsatt i och med att stiftskanslierna och Svenska kyrkans nationella nivå ytterligare stärkt sina resurser och kompetens och effektiviserat arbetet. Det finns en ökad professionalisering på alla nivåer inom Svenska kyrkan,

men hos de mindre församlingarna finns det fortfarande brister vad gäller förvaltar- och beställarkompetens. Som stöd för de mindre enheterna har stiftet stärkt sin tillsyns- och främjandeverksamhet i förvaltningsfrågor. Samordnande förvaltarkompetenser, antingen vid stift eller i samverkan mellan flera församlingar, bidrar på ett positivt sätt till att mer resurssvaga enheter har lättare att genomföra vård- och underhållsrelaterade projekt. Servicebyråer har inrättats i många av stiftet, vilka tillhandahåller tjänster inom vissa fastighetsrelaterade områden gentemot församlingar och pastorat.

Samverkan

De etablerade centrala och regionala samråden med kunskaps- och erfarenhetsutbyte om de kyrkliga kulturvårderna har fortsatt enligt de ursprungliga intentionerna. Enligt Svenska kyrkan finns anledning att förtydliga att fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen är ett uppdrag för Svenska kyrkan och myndigheterna inom kulturmiljöområdet. Samråd och samverkan i andra kulturarvsrelaterade frågor, till exempel hur det kyrkliga kulturarvet kan användas och utvecklas som samhällsresurs, bör ske i bred samverkan med andra aktörer. Handboken för arbetet med den kyrkoantikvariska ersättningen har kompletterats med rekommenderade ersättningsnivåer för flertalet åtgärder, vilket bidragit till ökad samsyn i fördelningen till församlingsprojekt. Vissa skillnader mellan Svenska kyrkan och staten kvarstår i bedömningarna av kyrkoantikvarisk ersättning till kunskaps- och utvecklingsprojekt.

Tillgänglighet

Svenska kyrkan arbetar på flera olika sätt för att göra det kyrkliga kulturarvet tillgängligt och angeläget för alla. Samhällsutvecklingen har ökat efterfrågan på aktiviteter och öppethål-

lande i storstadsregioner samt minskat efterfrågan på aktiviteter i mindre städer och orter. I genomsnitt har antalet aktiviteter som Svenska kyrkan bedriver i kyrkorna varit stabilt under kontrollperioden. Däremot finns en långsamt nedåtgående trend att hålla kyrkorna öppna utöver organiserad verksamhet, med ett undantag från storstäderna och förorterna där antalet öppettid dagar ökar.

För Svenska kyrkan är tillgänglighet ett brett begrepp som handlar lika mycket om kommunikation och delaktighet som att fysiskt komma in i kyrkorummen. I dagens samhälle spelar kommunikation via digitala kanaler en stor roll för att förmedla upplevelser, skapa kunskap om och väcka intresse för det gemensamma kulturarvet, både det materiella och det immateriella. Svenska kyrkan har under kontrollperioden arbetat aktivt i ett stort antal projekt för att kommunicera och tillgängliggöra kulturarvet i olika medier.

Effekter av Svenska kyrkans kulturarvsarbete

I ett särskilt avsnitt analyseras och diskuteras hur kulturarvsarbetet bidrar till en hållbar samhällsutveckling. Denna redogörelse pekar på en rad effekter av den kyrkoantikvariska ersättningen som ligger utanför eller bortom det fysiska bevarandet, samt värdet av Svenska kyrkans eget kulturarvsarbete i ett samhällsligt perspektiv. De kyrkliga kulturminnena är en viktig del av landets kulturmiljöer och bidrar till utvecklingen i hela landet. De finns i såväl glesbygd som tätort, vilket gör den kyrkoantikvariska ersättningen också regionalpolitiskt viktig, till exempel som förutsättning för företagande inom byggbranschen och för tillgången till antikvariskt sakkunniga och konservatorer. Som en av landets största fastighetsägare, med ett brett bestånd av byggnader som omfattar allt ifrån unika kulturminnen till vanliga ekonomibyggnader, har Svenska kyrkan både ett ansvar och en möjlighet att bidra till ett långsiktigt hållbart samhälle genom hushållning av resurser och minskad miljöbelastning. Svenska kyrkan arbetar på nationell, regional och lokal nivå för att bidra till Sveriges miljömål genom både strategiska och konkreta satsningar.

Slutligen diskuteras också frågan om hur det kyrkliga kulturarvet bidrar till social hållbarhet. Många människor runt om i landet är ideellt engagerade i projekt och aktiviteter som rör kyrkans kulturarv, både det materiella och immateriella. Kyrkomiljöerna och kyrkorummen bidrar, i likhet med andra historiska byggnader, till igenkänning, förankring och samhörighet med platsen och människorna som levat före oss – de är *Mötesplatser i tiden*. Men det finns också aspekter i kyrkorummen som går utöver upplevelsen av historia; de pekar också mot framtiden. Kyrkorummen är ett levande kulturarv som har ett existentiellt eller andligt tilltal som inte bara talar om de som gått före oss, utan också om de som ska komma efter. De är rum öppna för alla, i högtid och i allvarstid, även i bygder där få andra offentliga rum finns.

NYA FÖRUTSÄTTNINGAR OCH FRAMTIDSFRÅGOR

Utifrån en summering av de insatser som gjorts sedan den förra kontrollstationen, tecknas förutsättningarna för ett fortsatt och framtida arbete. Några viktiga händelser påverkar eller kommer att påverka arbetet under den närmaste tiden. Det handlar om kyrkomötets beslut om skrivelsen *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6), riksdagens beslut om propositionen *Kulturarvsolitik* (prop. 2016/17:116), som anger regeringens prioriteringar och inriktning för det offentliga kulturarvsarbetet, samt införandet av enhetlig begravningsavgift för Svenska kyrkan, vilket medfört behov av att tydliggöra gränsdragningen till den kyrkoantikvariska ersättningen.

För Svenska kyrkans fortsatta arbete med den kyrkoantikvariska ersättningen finns följande behov:

- Villkor och handbok ses över och anpassas till den nya fördelningsmodellen och handläggningsprocessen.
- Utveckling av ett nytt IT-stöd som ger digitalt stöd till samtliga nivåer inom Svenska kyrkan för ansökan, fördelning och uppföljning.
- Kvalitetskontroll av uppgifter om lagskydd i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister, i samverkan med församlingar, stift, länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet.
- Den nationella nivån utvecklar sin roll för uppföljning och utvärdering.
- Samordning av handläggningsprocesserna för det nya kyrko- underhållsbidraget och den kyrkoantikvariska ersättningen.
- Utveckling av fördelningsprinciper och samrådsförfarande för kunskaps- och utvecklingsprojekt enligt *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet*.

Beträffande förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena görs följande iakttagelser och lämnas följande rekommendation till staten:

- De ekonomiska förutsättningarna för Svenska kyrkans församlingar har successivt försämrats efter relationsändringen samtidigt som kulturarvet till sin omfattning är oförändrat. Det innebär ett tyngre ekonomiskt ansvar för Svenska kyrkans medlemmar, då det gäller förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena.
- Troligen kommer medlemsantalen fortsätta minska medan förvaltningsansvaret tills vidare står oförändrat, vilket ytterligare ökar den ekonomiska bördan.
- Ansökningarna om kyrkoantikvarisk ersättning har under hela den gångna kontrollperioden vida överstigit det statliga

FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

anslaget. Den kyrkoantikvariska ersättningen är idag en nödvändig, men inte tillräcklig kompensation för det ansvarstagande Svenska kyrkan tar för de kyrkliga kulturminnena.

- Den kyrkoantikvariska ersättningens storlek på 460 miljoner kronor, som gällt sedan 2010, baseras på en uppskattning utifrån 1996 års penningvärde och någon revidering eller uppräkning i förhållande till kostnadsutvecklingen har inte skett.
- Prioriteringar mellan församlingsprojekt eller allt för låga ersättningsnivåer kan innebära att viktiga åtgärder fördröjs eller inte utförs.
- Staten bör med bakgrund i Svenska kyrkans ekonomiska förutsättningar se över den kyrkoantikvariska ersättningens storlek.

Beträffande tillämpningen och utformningen av kulturmiljölagen vill Svenska kyrkan uppmärksamma regeringen och ansvariga myndigheter på följande frågor:

- Den dynamiska kulturarvssyn som Svenska kyrkan företräder och som kommer till uttryck i kulturmiljömålen och i aktuella skrivningar från regeringen fordrar att samtliga dimensioner i kulturmiljö- och kulturarvsarbetet får utrymme, det vill säga att det kyrkliga kulturarvet bevaras, men att det också kan användas och utvecklas.
- Sannolikt kommer behovet av förändringar av de kyrkliga kulturminnena öka, antingen för ett fortsatt kyrkligt bruk, eller vid avyttringar.
- En tillämpning av kulturmiljölagen som inte möjliggör förändring kan få kontraproduktiva effekter i bevarandehänseende.

- Svenska kyrkan ser behov av ändringar i kulturmiljölagen då det gäller hanteringen av övertaliga kyrkor som överläts till trossamfundet.

- Om ersättningen allteftersom minskar i reellt värde bör prövas om statens anspråk på de kyrkliga kulturminnena också ska minska, till exempel genom ett mer selektivt skydd.

Svenska kyrkan vill bidra till en hållbar samhällsutveckling och vill öka samverkan med det offentliga kulturmiljöarbetet utifrån följande utgångspunkter:

- Det kyrkliga kulturarvet är en tillgång för alla i samhället.
- Det kyrkliga kulturarvet är en samhällsresurs för social, kulturell, miljömässig och ekonomisk utveckling.
- Svenska kyrkans *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet* kan vara en plattform för samverkansprojekt, där kyrkoantikvarisk ersättning i vissa fall kan utgöra en delfinansiering.
- Fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen är ett uppdrag för Svenska kyrkan och myndigheterna inom kulturmiljöområdet. Samråd och samverkan i andra kulturarvsrelaterade frågor och utvecklingsprojekt kan och bör däremot ske i bred samverkan.

Sommarkyrkan är betydelsefull för många

Kyrkrundan i Sjuhäradsbygden har gjort att flera tusen personer, både yngre och äldre, har upptäckt kulturskatterna i kyrkorna i Västergötland.

– Folk blir väldigt glada när kyrkorna är tillgängliga. Vissa tycker det är roligt att titta på gamla kyrkor, andra är intresserade av konsten, arkitekturen eller historien, säger Anna Theander, kommunikatör i Skara stift och tidigare projektledare för Kyrkrundan.

Initiativet till Kyrkrundan kom från kommunalt håll. När turistorganisationer i regionen diskuterade hur de skulle utveckla turistmål i Sjuhärad ville de veta hur kyrkorna – som ett självklart besöksmål för många – kunde inkluderas. Det visade sig att väldigt få kyrkor var öppna sommartid.

Tillsammans med kyrkoherdarna i pastoraten kom de överens om att 40 kyrkor i Göteborg och Skara stift skulle vara öppna minst tre veckor under sommaren. Kyrkrundan blev ett EU-finansierat så kallat LEADER-projekt för landsbygdsutveckling, delvis finansierat med kyrkoantikvarisk ersättning under de första två åren. Idag drivs det vidare av pastoraten.

I satsningen ingår audioguider som kan laddas ned via en app på telefonen. I kyrkor och på turistbyråer finns häften med information om kyrkorna på tre olika språk och rutor där besökare kan sätta in klistermär-

ken från de kyrkor de besökt.

Flera kyrkor har ordnat café och barnaktiviteter som deckargåtor, upptäcktsfärder, bildjakter på historiska personer knutna till kyrkan eller kulturhistoriska vandringar. Personal och frivilliga har deltagit i inspirationsdagar och guidekurser för att få ökad kunskap om kulturarvet.

– Tidigare blev barnen ganska snabbt uttråkade. Men aktiviteterna har gjort att barnen vill stanna kvar när föräldrarna säger att det är dags att åka. Även de vuxna uppskattar att det fanns något roligt för barnen och har själva deltagit i flera aktiviteter.

”Det var rörande att se hur kyrkorummet talade till de dementa.”

De äldsta kyrkorna som ingår i Kyrkrundan är byggda på 1130-talet, andra på 1960-talet.

– Alla har sin historia. Samtidigt är det inga museer. Det är gudstjänstrum och levande församlingskyrkor som berättar en historia om bygden, både genom sin

utformning och sitt syfte, säger Anna Theander.

Det finns också flera diakonala aspekter av Kyrkrundan, menar hon. Under året deltar många äldre i aktiviteter som gör uppehåll under sommaren. De som saknar den ordinarie verksamheten kan ta färdtjänst till den sommaröppna kyrkan, där det oftast finns någon att prata med och ibland servering med kaffe och fika. På en ort arrangerade äldreboendet besök i kyrkan två dagar i veckan.

– Det var rörande att se hur kyrkorummet talade till de dementa. Även om de själva kanske gift sig eller döpt sina barn i en annan kyrka, kände de igen sig och förstod att de var i ett kyrkorum.

Sommarkyrkorna är också betydelsefulla för många ensamstående föräldrar med lite sämre ekonomi. De söker sig särskilt till de kyrkor som har lite ovanligare barnaktiviteter och en servering med ett lite större utbud.

– För många är det jättedyr att gå på café. Här finns det möjlighet att fika för en billig peng, samtidigt som barnen kan ha roligt, säger Anna Theander.

FOTO: JOSEFIN ROOS

FOTO: SUNE BROMAN

Kyrkorummet – en miljö som berör

Esbjörn Sårdquist, kyrkoherde i Vårgårda pastorat var med och startade Kyrkrundan och har nu utvidgat konceptet till ”bicigrino” – pilgrimsfärd på cykel.

Varför är det viktigt att hålla kyrkorna öppna?

– De är en del av vårt kulturarv. Sedan är det rum som berör många människor väldigt mycket. Det vore vansinne att låta dem stå låsta, i synnerhet i Vårgårda där vi har så många vackra kyrkor från 1200-talet. Det är också viktigt att de som växer upp här får en relation till sin sockenkyrka.

Vilken respons har ni fått från människor som besökt kyrkorna i Kyrkrundan?

– Oavsett hur man tänker kring tro känner många att kyrkorummet är en plats där man kan vara ostörd, samtidigt som den öppnar upp mot något större. För många kan det betyda väldigt

mycket att få sätta sig i ett kyrkorum en sommardag när man har tid och bara samla sina tankar. Det fyller ett annat behov än när man samlas till gudstjänst.

Hur bidrar ett projekt som Kyrkrundan till att levandegöra kulturarvet?

– Dels att folk får uppleva våra kyrkor och lära sig om dem genom aktiviteter och den information som finns i broschyren. I Vårgårda har vi börjat använda begreppet Kyrkominion. Kyrkobyggnaderna och kyrkomiljön är som missionärer – gestaltad på ett sådant sätt att de berättar om tron och hoppet genom målningar, dess utformning och arkitektur. Kyrkorummet är en symbolrik miljö som berör.

På vilket sätt?

– Vissa blir berörda av kyrkorummet som kulturarv och en estetiskt vacker plats. För andra är den historiska förankringen

FOTO: SUNE BROMAN

FOTO: SUNE BROMAN

FOTO: SUNE BROMAN

viktigast, eller att de har sina anhöriga på kyrkogården. Någon blir kanske berörd av det vittnesbörd som kyrkan i sig är. Vad man än har för utgångspunkt har vi något väldigt viktigt som måste vara tillgängligt för människor.

Vad handlar "bicigrino" om?

– Det är ett spanskt ord som kombinerar ordet cykel och pilgrim. I Spanien har det blivit ett vedertaget begrepp och utövas bland annat i anslutning till pilgrimsleden Santiago de Compostela. Vårgårda kallas för cykelstaden, med sin världscup i cykel varje år i augusti med besök från världskända cyklister. Vi kommer att lansera det här den 17 juni 2018 i anslutning till Kyrkrundan. Det kommer att finnas en broschyr med karta på cykelled som går förbi flertalet av våra kyrkor.

Om Kyrkrundan

- Kyrkrundan började som ett EU-finansierat LEADER-projekt våren 2012. Då hade en förstudie gjorts som visade att endast ett 15-tal av Sjuhärads nära 150 kyrkor var öppna sommartid, utöver vid gudstjänster och förrättningar.

- Under 2016 och 2017 fick Kyrkrundan så kallat riktat församlingsbidrag från Skara stift och Göteborgs stift för att kunna arbeta för att tillgängliggöra kyrkorummet för barn.

- Idag finansieras och drivs projektet av tio pastorat i Sjuhäradsbygden: Fristads församling, Borås pastorat, Sandhults pastorat, Södra Vings pastorat, Redvägs församling, Ulricehamns pastorat, Herrljunga pastorat, Vårgårda pastorat, Kinds pastorat och Kinnarumma pastorat.

- All information om kyrkornas sevärdheter och öppettider för sommaren samt rekommendationer för mat- och fikaställen finns på webbplatsen, Kyrkrundan.se, som uppdateras kontinuerligt. Informationen finns även i en broschyr som finns på turistbyråer och i kyrkorna.

- Området Sjuhärad utgörs av åtta kommuner som utgör ett LEADER-område och arbetar tillsammans inom olika turistområden, som till exempel cykelleder, vandringsleder, shopping, gårdsbutiker, fiske med mera.

DN STUNDS STILLHET I KVISTOFTA KYRKA. FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

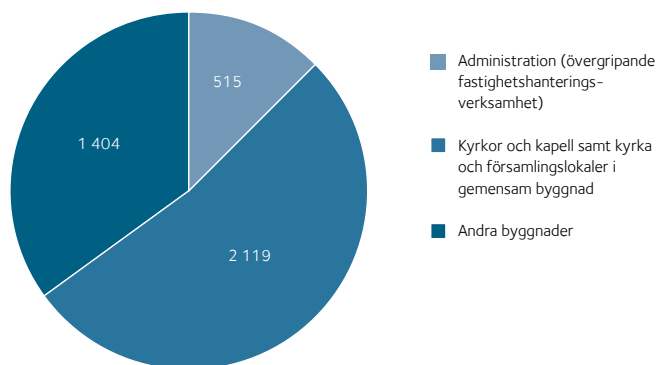
1. FÖRVALTNING OCH FINANSIERING AV DET KYRKLIGA KULTURARVET

SVENSKA KYRKANS KULTURARVSFÖRVALTNING

Den kristna kyrkans tusenåriga närvaro i det som idag är Sverige har skapat ett rikt immateriellt och materiellt kulturarv. Förvaltningen av Svenska kyrkans materiella tillgångar består bland annat av mark, byggnader och föremål. I detta innehav finns betydande kulturvärden i form av exempelvis kulturlämningar i jord- och skogsmark, viktiga karaktärsbyggnader i landsbygds-, tätorts- och stadsmiljöer samt inventarier för liturgiskt bruk i kyrkorna. Svenska kyrkans församlingar äger och förvaltar även många andra byggnader än kyrkor, bland annat prästgårdar, församlingshem, förvaltningslokaler och hyresfastigheter. Kostnaderna för församlingarnas och pastoratens drift och underhåll av fastigheterna var 2017 drygt 4,0 miljarder kronor, vilket motsvarade 24 procent av Svenska kyrkans totala kostnader. I huvudsak finansieras detta genom medlemsavgifter, liksom församlingarnas övriga verksamhet. I dessa siffror ingår inte kostnaderna för begravningsverksamheten som uppbärs av samtliga skattebetalare genom begravningsavgiften (se kapitel 4).

DIAGRAM 1

Svenska kyrkans kostnader 2017 för förvaltningen av samtliga fastigheter inklusive kyrkor och kapell, i miljoner kronor.

De delar av den kyrkliga kulturmiljön som är skyddade enligt kulturmiljölagen utgörs av kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier. Bestämmelserna om de kyrkliga kulturminnena finns i 4 kap. kulturmiljölagen (1988:950). Kyrkorna har som gudstjänstrum en särställning bland församlingarnas byggnader. Detta visar sig också i den samlade kunskapen om vilka byggnader som finns inom Svenska kyrkan. Enligt de uppgifter som församlingarna registrerat i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister i mars 2018 uppfyller 2 942 de kriterier som gäller för kyrkobyggnader med tillståndsplikt enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen.

Beträffande begravningsplatser och andra byggnader som ägs av församlingar och pastorat har det inte på motsvarande sätt funnits en samlad kunskap. En uppskattning av det totala antal byggnader har landat på cirka 20 000. För närvarande arbetar Svenska kyrkan med ett fastighetsregister över hela sitt bestånd, beslutat av kyrkomötet utifrån skrivelsen *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6). Förutom kyrkobyggnaderna är många andra byggnader skyddade med tillståndsplikt enligt kulturmiljölagen, men då enligt 4 kap. 3 och 13 §§ i egenskap av byggnad på kyrkotomt eller begravningsplats. Genom de ändringar i 4 kap. kulturmiljölagen som trädde i kraft den 1 augusti 2017 har länsstyrelserna möjlighet att avgränsa kyrkotomter genom enskilda beslut, vilket kan komma att få betydelse för lagstiftningens tillämpning framförallt angående byggnader belägna utanför begravningsplats.

Enligt 4 kap. 7 § kulturmiljölagen ska varje församling ha en förteckning över inventarier av kulturhistoriskt värde. Inventarieförteckningarna har tidigare funnits enbart på papper, men en överföring har på församlingarnas initiativ successivt skett till olika digitala inventarieregister, varav Sacer, som förvaltas av Svenska kyrkans nationella nivå, är det mest använda. I mars

2018 använder 61 procent, eller 387 av 631 ekonomiska enheter i Svenska kyrkan Sacer. Antalet objekt som är införda i registret uppgår till 246 439 stycken, varav 172 477 är skyddade enligt 4 kap. 6 § kulturmiljölagen.

RELATIONSÄNDRINGEN OCH ANSVARET FÖR DE KYRKLIGA KULTURMINNENA

Den 1 januari 2000 ändrades relationen mellan Svenska kyrkan och staten. Reformen skedde efter åtta statliga och sex kyrkliga utredningar med efterföljande propositioner samt beslut i riksdag och kyrkomöte. Exempel på oklarheter som skulle redas ut kring förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet var:

- Vem äger kyrkorna?
- Ska staten eller församlingarna äga respektive förvalta dem?
- Hur ska underhåll och vård finansieras?
- Vem ska dela ut stöd eller ersättning?
- Hur mycket pengar behövs för att bevara kulturvärdena?

Regeringspropositionen *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan* (prop. 1995/96:80) lade grunden till relationsändringen. I den framgick att kyrkorna skulle ägas och förvaltas av Svenska kyrkans församlingar och att reformen inte skulle leda till försämrade förhållanden för vård och underhåll av de kulturhistoriska värdena. Det framhölls att bevarandet av de kyrkliga kulturvärdena var en angelägenhet för hela samhället. Det framgick även att det inte var rimligt att den totala kostnaden för detta allmänintresse endast skulle bäras av Svenska kyrkans medlemmar. Propositionen slog därför fast att Svenska kyrkan bör få viss ersättning för de inskränkningar och ökade kostnader som skyddsbestämmelserna i kulturminneslagen kan medföra (kulturminneslagen ändrade 2014 namn till kulturmiljölagen).

En följande utredning *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven* (SOU 1997:43) behandlade frågan om hur kyrkorna skulle vårdas och ersättningen utformas. Denna låg sedan till grund för regeringens proposition *Staten och trossamfundet* (prop. 1998/99:38), där ersättningen skrevs in i kulturminneslagen: ”Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena”. Ett särskilt kapitel i propositionen ägnades villkoren för ersättningen liksom beloppets storlek. Från 2002 till 2009 skulle ersättningen växa successivt till 460 miljoner kronor och skulle sedan omförhandlas i femårsperioder. I detta ingick att beloppet skulle reduceras om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar på något väsentligt sätt skulle ändras, till exempel genom överlåtelse eller rivning av kyrkobyggnader.

Svenska kyrkans församlingar och pastorat skulle som fastighetsägare svara för att de kyrkliga kulturminnena vårdades och underhölls enligt kulturminneslagens bestämmelser. Den kyrkoantikvariska ersättningen skulle fördelas av Svenska kyrkan i

samråd med myndigheter inom kulturmiljöområdet. I fördelningen skulle församlingarnas ekonomi inte ha någon betydelse eftersom ersättningen inte skulle bli en del av det inomkyrkliga utjämningsystemet. I propositionen angavs också att ersättningen endast var avsedd för de antikvariska merkostnader som uppkommer på grund av kulturminneslagens skyddsbestämmelser. Den skulle inte användas för övriga kostnader för de kyrkliga kulturminnena, till att bedriva verksamhet eller administration, eller kompetensutveckling.

De grundläggande förutsättningarna för ersättningen skulle enligt propositionen regleras i ett avtal mellan Svenska kyrkan och staten. *Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan* skrevs under av kulturminister Marita Ulvskog och ärkebiskop KG Hammar i februari 2000.

Ansvar för kyrkobyggnaderna i relation till kulturmiljölagens bestämmelser ligger således hos ägarna till den egendom som skyddsbestämmelserna omfattar, alltså Svenska kyrkans församlingar och pastorat. Ett tillägg till kulturmiljölagen reglerar Svenska kyrkans rätt till viss ersättning för värden och underhållet av de kyrkliga kulturminnena. Genom överenskommelsen med staten preciseras roller och ansvar i arbetet med de kulturhistoriska värdena. Svenska kyrkan har därigenom åtagit sig att ombesörja tillräcklig kompetens att förvalta kulturminnena, och att hålla dem tillgängliga för allmänheten. Svenska kyrkan beslutar också om fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. För utgångspunkter för fördelning och förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning se kapitel 2.

SVENSKA KYRKANS EGENFINANSIERING

Svenska kyrkan är en rikstäckande folkkyrka där förutsättningarna för kulturarvsförvaltningen ser mycket olika ut i landet. Det finns två huvudmodeller för den lokala organisationens utformning: en församling med eget ansvar för såväl verksamhet som resursfrågor, eller flera församlingar som samverkar genom att bilda ett pastorat. Alla har samma grundläggande uppgift och ansvarsområden i övrigt. Det finns flera pastorat som är större än det minsta stiftet i landet. Många församlingar har bara en kyrka men det kan också finnas upp till tio kyrkor i en församling. Utflyttning och minskat medlemsantal ger allt mer olikartade förutsättningar för församlingar i olika delar av Sverige (se kapitel 4). Ansvar för landsbygdens och glesbygdens kyrkor vilar på allt färre medlemmar. Eftersom det krävs egeninsatser från församlingarna för att genomföra vård och underhåll leder utvecklingen till att vissa församlingar får svårt att finansiera arbeten som ur ett kyrkoantikvariskt perspektiv är mycket angelägna.

I *Kyrkoordningen för Svenska kyrkan* konstateras att det är ett delat ansvar för alla som tillhör Svenska kyrkan att efter sin förmåga bidra till de ekonomiska förutsättningarna för kyrkans verksamhet. Det solidariska delandet av ansvar är också

EN PAPPA MED SIN DOTTER TÄNDER LJUS UNDER GUDSTJÄNSTEN I UPPSALA DOMKYRKA.
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

uttryck för att Svenska kyrkan i sin mångfald och geografiska spridning ändå är en. Syftet med Svenska kyrkans utjämning är att minska skillnaderna i ekonomiska förutsättningar, men någon total utjämning kan det inte bli fråga om, snarare att uppnå förhållanden som är rimliga och acceptabla.

Kyrkomötets beslut om skrivelsen *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) innebär ett flertal förändringar i Svenska kyrkans utjämningssystem, som successivt ska träda i kraft fram till 2021. Beslutet medför flera steg för att effektivisera och höja kvaliteten i Svenska kyrkans fastighetsförvaltning. Nedan refereras endast till de delar av utjämningssystemet som har betydelse för förvaltningsfrågor i allmänhet och förvaltningen av kulturminnen i synnerhet.

Den inkomst- och kostnadsutjämning som görs baseras på komponenter som utjämnar strukturellt betingade kostnader, som inte påverkas av enskilda församlingar och pastorat. En komponent i kostnadsutjämningen är till exempel antalet kyrkobyggnader i relation till antalet medlemmar. Denna komponent får ökad vikt i det nya utjämningssystemet, genom att omsättningen ökas från 85 till 120 miljoner kronor. Glesbygdsbidraget på 45 miljoner kronor fördelas i det nya systemet till församlingar och pastorat som utgör glesbygd enligt gängse definition: högst åtta invånare per kvadratkilometer och högst 70 procent tätortsgrad. Därtill ska glesbygdsbidrag gå till landsbygdsförsamlingar och pastorat i Visby stift.

Vid sidan av den kyrkoavgift som stiftet tar ut för att finansiera verksamheten, fördelas även ett stiftsbidrag från Svenska kyrkans

nationella nivå. Stiftsbidraget används fritt av stiftet till den verksamhet de har att svara för. Detta innefattar egen verksamhet, men också främjande av verksamheten i församlingar och pastorat genom bland annat ekonomiska anslag. För att stiftet ska kunna främja och ha tillsyn över den lokala fastighetsförvaltningen ska i stiftsbidraget ingå ett ekonomiskt stöd på 50 miljoner kronor årligen, fördelade efter stiftens storlek och antalet byggnader som ägs av församlingar och pastorat i respektive stift. I stiftsbidraget har funnits ett så kallat kyrkobyggnadsbidrag på 50 miljoner årligen, som stiftet kunnat disponera fritt. I det nya utjämningssystemet tas denna del av stiftsbidraget bort.

Ett nytt kyrkounderhållsbidrag om sammanlagt 100 miljoner kronor införs, som stiftet enligt ny bestämmelse i kyrkoordningen ska använda till underhållsåtgärder på församlingarnas kyrkobyggnader. Kyrkounderhållsbidraget ingår som en del i det ekonomiska utjämningssystemet och får därmed användas till underhåll av alla kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan. Bidraget kan således användas till egeninsatsen i samband med underhåll av skyddade kyrkobyggnader som beviljats kyrkoantikvarisk ersättning. Till skillnad från kyrkoantikvarisk ersättning får kyrkounderhållsbidraget enbart användas till underhåll av kyrkobyggnader, därmed inte till åtgärder som berör kyrkliga inventarier. Församlingen ansöker om kyrkounderhållsbidrag hos stiftet.

FOTO: MATTIAS BOKINGE

1100-tals kyrka rustas upp för att passa nya behov

I Byarums kyrka i Växjö stift pågår en efterlängtdad renovering och utbyggnad. Med stort engagemang från församlingen och i nära samarbete med Jönköpings läns museum anpassas kyrkan till framtida generationers behov.

Byarum ligger fem kilometer norr om Vaggeryd. Här finns ortens största kyrkogård och det förekommer en hel del begravningar, dop och vigslar i den vackra 1100-tals kyrkan. Men närmsta församlingshem ligger fem kilometer bort. Det har saknats både vatten, avlopp, toalett, kapprum och samlingsrum. Dessutom hade kyrkan inte renoverats sedan 50-talet och var i ganska dåligt skick.

– Vi kände att vi vill ha en kyrka som är med i tiden och vill vara rustade för att samhället kommer att växa ut mot landsbygden, säger kyrkogårds- och fastighetsföreståndare Lars Andersson. Kyrkorummet måste vara tillgängligt för alla som söker sig till kyrkan.

Kyrkorådet började skissa på hur man kunde få in de funktioner som saknades. Första tanken var att plocka undan lite

kyrkbänkar. Men ganska snabbt insåg man att det skulle stympa kyrkorummet.

– Kyrkan fylls tio gånger om året vid jul, påsk, vigslar och andra högtider. Om vi plockade bort kyrkbänkar, skulle vi plocka bort tillfällena att vara i kyrkan, säger Lars Andersson.

Eftersom kyrkan är så gammal trodde de först att det skulle vara omöjligt att göra en tillbyggnad och samtidigt bevara kul-

turarvet intakt. Men efter samråd med Mattias Sörensen, länsantikvarie i Jönköpings län, kom man fram till att det ändå kunde finnas en möjlighet.

När man fått tillstånd till ändringarna, kunde renoveringen inledas 2016. Man började med utvändiga åtgärder på kyrktornet. I februari 2018 påbörjades rengöring av väggmålningar och renovering av altarpopsatsen. Jönköpings läns museum ansvarar för att konservera predikstolen, krucifixen, tavlan med porträtt av Martin Luther och epitafium.

Det kommer att läggas in ett helt nytt golv och en avfuktningssystem som har koll på klimatet under golvet. All el har bytts ut och luftvärme har satts in som komplement till elvärmen.

Hela projektet planeras att kosta runt tolv miljoner, som till hälften täcks av kyrkoantikvarisk ersättning, kyrkounderhållsbidrag och kyrkobyggnadsbidrag. Andra halvan har bekostats av pastoratet.

– Utan de bidrag vi sökte och blev beviljade hade vi aldrig kunna genomföra renoveringen, säger Lars Andersson.

Under hela processen har pastoratet fört en aktiv dialog med länsstyrelsen och antikvariska rådgivare på Jönköpings läns museum. Även församlingen har varit engagerad. Det har utsetts en byggkommitté som haft täta möten med församlingsrådet och många frågor har lösts inom församlingen.

– Alla har velat vara med och fatta beslut och ta ansvar för vår kyrka. När vi skulle tömma kyrkan på kyrkbänkar hade vi 30 frivilliga som hjälpte till med att köra bort dem till målarfirman, säger Lars Andersson.

Eftersom renoveringen innebär att kyrkan är stängd under ett år, är öppenheten särskilt viktig, menar Lars Andersson. För att församlingen ska känna sig delaktig har det hållits flera öppna visningar där församlingsborna informerats om vad som pågår.

Även personalen har fått nya, nyttiga lärdomar under processens gång. Till exempel varför det är så viktigt att vindarna besiktigas varje månad, eller vilka rengöringsmedel man kan använda och vilka man ska undvika vid städning.

– Många har fått en helt annan förståelse för vilken byggnad vi har ansvar för och vad man ska vara uppmärksam på, säger Lars Andersson.

Han hoppas att renoveringen ska hålla i minst 70 år till.

– Det viktigaste med det här projektet är att vi förvaltar något till nästa generation. Kyrkan ska användas till att bedriva mission, diakoni och gudstjänst. Renoveringen och tillbyggnaden innebär att vi anpassar oss efter den tid som är men ändå bevarar kyrkans kulturhistoriska prägel.

FOTO: MATTIAS BOKINGE

Byarums kyrka

- Byarums kyrka tillhör Byarum-Bondstorps församling. Kyrkan står troligen på en grund tillhörig ett kloster från omkring år 1150. Klosteret flyttades till Sko i Uppland år 1236 och blev Skokloster.
- Den medeltida kyrkan i Byarum uppfördes troligen i anslutning till klosteret, först av trä och sedan av gråsten. På norra och södra väggen av mittskeppet finns fragment av målningar med bibliska motiv, som tros härstamma från 1300-talet.
- 1758–1759 tillbyggdes koret, sidoskeppen samt klocktornet som uppfördes åren 1766 respektive 1786. Kyrkporten mot öster kom till 1828.
- I Byarums pastorat finns tre församlingar som alla har genomfört omfattande renoveringar; först ut var Svenarums kyrka som färdigställdes 2014.
- Renoveringen och utbyggnaden i Byarums kyrka påbörjades 2016 och beräknas vara färdig i december 2018.
- Byarum har jobbat jobbat med att tillgängliggöra kyrkans historia och kulturarv på flera sätt, bland annat med hjälp av audioguider och digitala kyrkogårdsvandringar där besökare i sin smartphone kan lyssna på historien om personer som ligger begravda på kyrkogården.
- Hela projektet har genomförts av barnens perspektiv, i enlighet med kyrkoordningen, där det står att barnet intar en särställning i kristen tro.

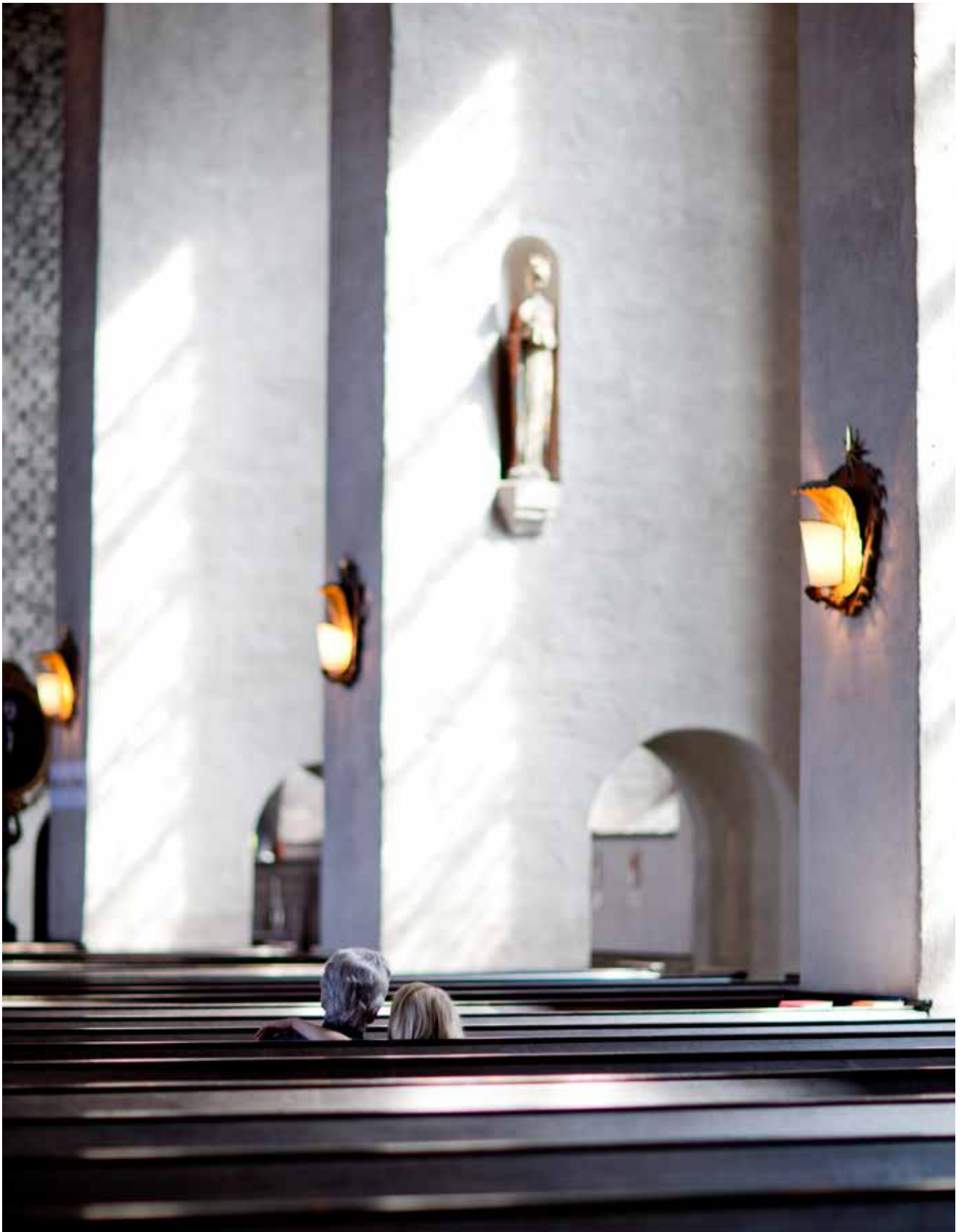

FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

2. FÖRDELNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING

UTGÅNGSPUNKTER FÖR FÖRDELNINGEN

Svenska kyrkans regelverk för den kyrkoantikvariska ersättningen är fastslaget i *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* 1.1, vilka antogs av kyrkostyrelsen i september 2012 och senast reviderades i mars 2013. Villkoren är framtagna av Svenska kyrkan efter samråd med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna. Villkoren utgår från kulturmiljölagen, *Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen* (KRFS 2012:2), regeringens skrivelse *Kyrkoantikvariska frågor* (2008/09:220) och kulturutredningen *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3). Det främsta syftet med villkoren är att säkerställa att ersättningen fördelas och används så att de kyrkliga kulturvärdena förvaltas på ett långsiktigt hållbart sätt. Det förutsätter kompetens i kulturarvsförvaltning, aktiv planering och framförhållning och noggrann uppföljning på Svenska kyrkans alla nivåer. Det kräver dessutom en väl fungerande samverkan mellan Svenska kyrkan och kulturmiljösektorns övriga företrädare.

Vidare reglerar villkoren vilka objekt och åtgärder som kan omfattas av ersättningen, hur handläggning och samråd ska gå till och slutligen ekonomihantering, arkivering och redovisning av ersättningens fördelning och effekter. Huvudprincipen är att endast åtgärder som ingår i en vård- och underhållsplan kan beviljas ersättning. Det innebär att en vård- och underhållsplan ska finnas framtagen för objektet, och att planen ska vara antagen av kyrkorådet samt registrerad i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. Kulturhistoriskt motiverade kostnader har inte definierats mer precist då utgångspunkten är att varje ansökan ska bedömas av respektive stift ur ett helhetsperspektiv utifrån de kulturhistoriska hänsynstaganden som krävs. Svenska kyrkans nationella nivå beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Som ytterligare stöd för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning finns *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning version 1:2*. Under 2014 och 2015 reviderades handboken av en arbetsgrupp bestående av representanter från Svenska kyrkans nationella nivå, stiftet, Riksantikvarieämbetet samt fyra länsstyrelser. De bedömningsgrunder som Svenska kyrkan utifrån arbetsgruppens diskussioner successivt tog fram inför stiftens ramansökan från 2014 och framåt arbetades parallellt in i handboken. Under 2015 remitterades den nya handboken till samtliga länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet, innan den slutligen fastställdes av kyrkostyrelsen i oktober 2016. Syftet med handboken är att uttolka och exemplifiera villkoren och tydliggöra förutsättningarna för användningen av kyrkoantikvarisk ersättning, samt att öka samsynen i handläggning och bedömning av ansökningar. I handboken finns bland annat en rekommenderad ersättningsnivå för flertalet åtgärder till vilka kyrkoantikvarisk ersättning kan utgå samt ett spann inom vilket åtgärdens ersättningsnivå kan justeras utifrån de kulturhistoriska värden som omfattas.

I *Staten och trossamfunden* (prop. 1998/99:38) betonades att den kyrkoantikvariska ersättningen inte får bli en komponent i det inomkyrkliga utjämningsystemet. För att säkerställa att den kyrkoantikvariska ersättningen fördelas lika gäller därför samma riktvärden och procentsatser för tilldelning oavsett församlingens förmåga till egeninsats, som många gånger skiljer sig avsevärt över landet. Den enda faktor som ges möjlighet att påverka tilldelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen är det kulturhistoriska värdet.

Den kyrkoantikvariska ersättningen får användas till vård- och underhållsåtgärder som ingår i en långsiktig vård- och under-

hållsplan, samt utredningar och projekteringar som förbereder, underlättar och förbättrar förutsättningarna för vård och underhåll. Den får även användas till åtgärder för förbättrad förvaring och skydd av kulturhistoriskt värdefulla inventarier och skadeförebyggande åtgärder.

Kyrkoantikvarisk ersättning får även beviljas till insatser av övergripande och generell karaktär inom stift eller på Svenska kyrkans nationella nivå. Villkoren för fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen stödjer att ny kunskap tas fram för att öka effektiviteten i användningen av ersättningen, liksom att denna kunskap kommuniceras för att den ska komma till nytta i den dagliga förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet. Svenska kyrkan menar att detta är nödvändigt för att i samverkan med staten och andra aktörer kunna utveckla kunskapsnivån, stärka intresset för och öka användningen av det kyrkliga kulturarvet. Det är viktiga förutsättningar för att bevara, använda och utveckla kulturarvet.

Informations- och visningsinsatser är ersättningsberättigade i syfte att tillgängliggöra och förmedla kunskap om de kyrkliga kulturmiljöerna och de historiska företeelser och händelseförlopp som de representerar. Särskild vikt ska läggas vid att kulturarvet och kunskapen om det så långt som möjligt görs tillgängligt och användbart för alla. Ersättning får beviljas också för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med arbete för ökad tillgänglighet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. Sådana kostnader utgörs vanligen av särskilda materialval och särskild utformning som motiveras av kulturhistoriska hänsyn.

Driftskostnader är generellt inte ersättningsgrundande. I *Staten och trossamfunden* (prop. 1998/99:38) framgår att i de fall där endast kulturhistoriska intressen motiverar ett bevarande av en kyrkobyggnad, bör kunna övervägas om ersättningen undantagsvis ska användas även för sådana kostnader. Svenska kyrkans regelverk möjliggör därför en sådan användning, dock krävs samsyn mellan församling och länsstyrelse samt särskilda motiv för att ersättning ska kunna beviljas. I de fall kyrkoantikvarisk ersättning har utbetalats till drift avser det enbart säkerhetssystem och brandskydd, exempelvis drift av sprinklersystem i kyrkor med mycket höga kulturhistoriska värden. Sammanlagt har drygt sju miljoner kronor utbetalats till sådana åtgärder under hela perioden 2002–2017, vilket motsvarar 0,1 procent av den utbetalade kyrkoantikvariska ersättningen för perioden.

I Svenska kyrkans regelverk framgår tydligt att ersättningen inte får användas till att bedriva verksamhet, för förvaltning av annan kyrklig egendom, för administration eller för åtgärder som står i konflikt med kulturmiljölagens bestämmelser. Ersättningen får heller inte användas för allmän kompetensutveckling, till administration eller till utveckling av en fastighetsorganisation inom Svenska kyrkan.

HANDLÄGGNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING

Ansökningsprocessen och handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen har i stort sett varit densamma sedan införandet 2002. Processen kan kortfattat beskrivas på följande sätt:

Lokal nivå

I församlingens vård- och underhållsplan framgår de kommande behoven av vård och underhåll av församlingens fastighetsbestånd och inventarier. I de fall fastigheten eller föremålet som är i behov av vård omfattas av kulturmiljölagen, fattar kyrkorådet beslut om att först ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen, och sedan om kyrkoantikvarisk ersättning hos stiftet. Vanligtvis rådgörs stiftet, länsstyrelsen, ett regionalt museum eller en konsult innan församlingen beställer bygghandlingar eller åtgärdsförslag. Ett tidigt samråd med inblandade parter hålls i de flesta fall för att undvika framtida missförstånd och för att delge varandra synpunkter. När församlingen beviljas kyrkoantikvarisk ersättning av stiftet måste åtgärden utföras inom två år, med möjlighet till ett års förlängning om särskilda omständigheter finns. Efter slutbesiktningen skickas en rekvisition till stiftet som vidarebefordrar den till nationell nivå med begäran om utbetalning. Vid utbetalning krävs ett revisorsintyg från en auktoriserad revisor och ett antikvariskt intyg.

Regional nivå

Efter att stiftet tagit emot ansökan från församlingen registreras projektet i Svenska kyrkans projekthanteringssystem och handläggs enligt regelverket för kyrkoantikvarisk ersättning. Handbokens rekommenderade riktvärde gällande ersättningsnivåer är utgångspunkt för respektive bedömning. I samband med eller efter stiftets första beredning av ansökningarna ges länsstyrelserna möjlighet att yttra sig över fördelningen i länet. Detta sker vanligen både genom samråd och ett formellt remissförfarande. Länsstyrelserna ges möjlighet att yttra sig över hur projekt ska prioriteras och vilken ersättningsnivå som är lämplig. Villkoren och handboken ger förutsättningar för samsyn mellan kyrka och stat. Efter stiftsstyrelsens beslut att ansöka om kyrkoantikvarisk ersättning hos kyrkostyrelsen, skickar stiftet ett förslag på fördelning genom en ramansökan för handläggning på Svenska kyrkans nationella nivå. Stiftsstyrelsen beslutar om den slutgiltiga fördelningen till församlingarna. När församlingen rekviderar medel ansvarar stiftet för att granska den ekonomiska ersättningen och godkänna utbetalningen, innan rekvisitionen skickas vidare till den nationella nivån för effektuerande.

Den nationella nivån

När stiftets ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning inkommit bereds de inför kyrkostyrelsens beslut om fördelning av ramar till stiftet. Den nationella handläggningen eftersträvar att utjämna olikheter i stiftets bedömningar. Riksantikvarieämbetet ges möjlighet att yttra sig över fördelningen i landet genom ett remissförfarande. Tidigare har en lista med samtliga

GUDSTJÄNST I UPPSALA DOMKYRKA. FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

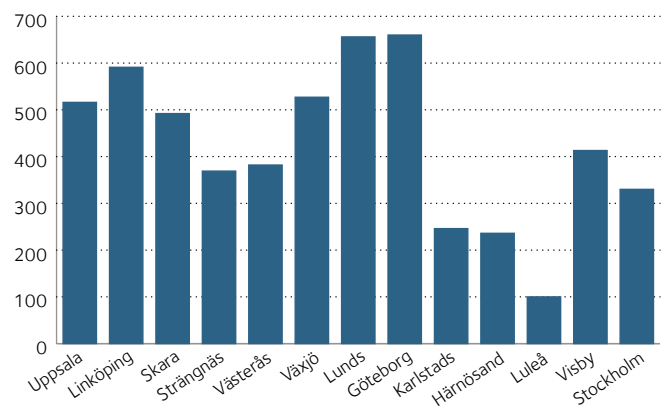
projekt bilagts, vilket gjort det svårt att utläsa ett förslag till fördelning. Sedan ramår 2016 ges istället en sammanställning över stiftens ramansökan och hur de fördelar sig över landet. Efter kyrkostyrelsens beslut registreras stiftens ramar i projekthanteringssystemet och när dispositionstiden inletts kan församlingar och stift rekvidrera medel. Inför varje månads utbetalning av ersättningen sker en kontroll av Svenska kyrkans nationella nivå innan medlen betalas ut.

FÖRBRUKNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING 2002–2017

För perioden 2002–2017 har staten anslagit 5 580 miljoner kronor i kyrkoantikvarisk ersättning. Av dessa har 5 577 miljoner kronor betalats ut och 4 miljoner kronor återstod vid 2017 års utgång. Därmed har knappt 100 procent (99,9 procent) av anslaget 2002–2017 förbrukats. Den faktiska förbrukningen för perioden kan fastställas först 2019, eftersom dispositionstiden för respektive rambeslut är två år med ett års möjlig förlängning.

DIAGRAM 2

Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per stift 2002–2017, mnkr.

För de projekt som avslutats 2002–2017 har kyrkoantikvarisk ersättning täckt i genomsnitt 54 procent av den totala redovisade kostnaden. För vårdinsatser ligger den genomsnittliga ersättningen på 52 procent och för skadeförebyggande åtgärder på 47 procent. Störst andel av den utbetalade ersättningen har gått till kyrkobyggnader och vårdinsatser. Se diagram 3–4, samt bilaga 1:5–9.

Svenska kyrkan har tidigare mätt förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per bokföringsår, istället för per ramår som görs idag (diagram 5–6). Den tidigare metoden är inte rättvisande när man jämför förbrukningen med ett visst års rambeslut eller statsanslag, eftersom rekvisering inte sker jämnt över dispositionstiden. Den nya metoden att mäta förbrukning per ramår klargör att drygt 107 procent av statsanslaget förbrukats under ramåren 2002–2015. 2016 och senare ramår kan inte räknas in i underlaget eftersom den tvååriga dispositionstiden för förbrukning av ersättningen, med möjlighet till ytterligare ett års förlängning, fortfarande pågår.

I statens offentliga utredning *Den kulturbistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven* (SOU 1997:43) framgår att Svenska kyrkan ska erhålla en årlig statlig ersättning för vård och underhåll av de kyrkliga kulturvärdena med ett belopp som motsvarar 460 miljoner kronor i 1996 års penningvärde (kyrkoantikvarisk ersättning). I *Staten och trosamfundet* (prop. 1998/99:38) fastställdes att Svenska kyrkan från 2002 till 2009 skulle erhålla ett årligt nominellt belopp, som successivt ökades från 50 miljoner kronor till 460 miljoner kronor. Från 2010 har ersättningen uppgått till 460 miljoner kronor årligen, och en revidering eller uppräknings har inte skett. Vid en jämförelse med Statistiska centralbyråns konsumentprisindex kan noteras en väsentlig urholkning av ersättningens värde i relation till 1996 års penningvärde (diagram 7). Anslaget 2017 skulle exempelvis varit 25 procent högre, det vill säga 579 miljoner kronor istället för 460 miljoner kronor vid en uppräknings i relation till förändringen i konsumentprisindex. För perioden 2010–2017 motsvarar den uteblivna uppräkningsen totalt 828 miljoner kronor.

Ansökningstrycket på den kyrkoantikvariska ersättningen från församlingarna är fortsatt högt även om en viss avmattning har kunnat utläsas under senare år (diagram 8). Under 2017 har Svenska kyrkans nationella nivå tillsammans med Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation arbetat aktivt med att förtydliga gränsdragningen mellan kyrkoantikvarisk ersättning och begravningsavgiften som finansieringsform för vård- och underhållsåtgärder på begravningsplatser (se kapitel 4). En mer restriktiv tilldelning till åtgärder på begravningsplatser lämnar visst utrymme för andra åtgärder. Samtidigt har under perioden 2002–2017 endast sju procent av den kyrkoantikvariska ersättningen fördelats till åtgärder på begravningsplatser. Även med en mer restriktiv fördelning till begravningsplatserna räcker det vunna utrymmet inte för att finansiera det stora behovet av

DIAGRAM 3

Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per objektstyp 2002–2017, mnkr.

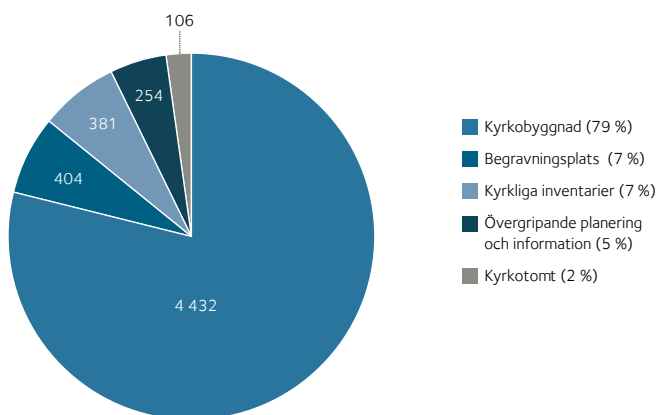

DIAGRAM 4

Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per åtgärdskategori 2002–2017, mnkr.

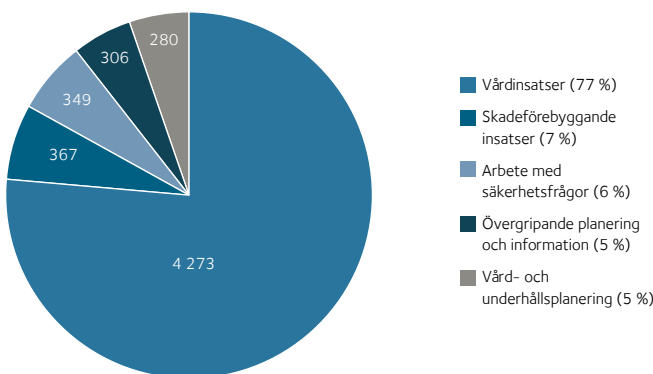
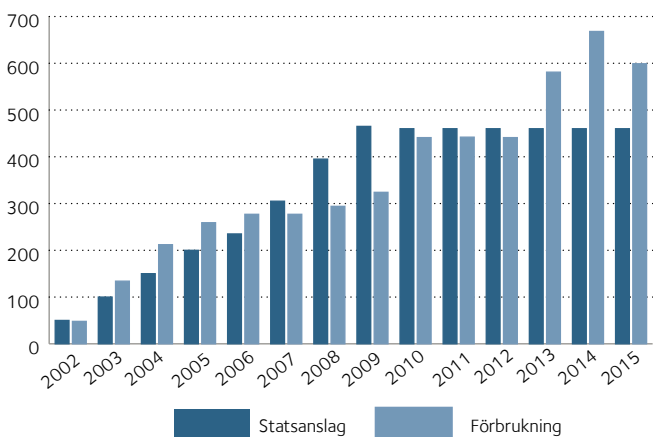

DIAGRAM 5

Kyrkoantikvarisk ersättning, anslag och förbrukade medel per ramår 2002–2015, mnkr.

vård- och underhållsåtgärder för det kyrkliga kulturarvet.

FÖRÄNDRAD HANDLÄGGNINGSPROCESS

Ny fördelningsmodell för kyrkoantikvarisk ersättning

Kyrkostyrelsen fattade den 21 februari 2018 beslut om att införa en ny fördelningsmodell för den kyrkoantikvariska ersättningen som baseras på indikatorer och nyckeltal. Utöver detta tillkommer en ny berednings- och beslutsprocess. Förändringen träder i kraft från och med ramår 2021. Detta innebär att första fördelningsbeslutet enligt den nya modellen fattas 2019. Syftet med den nya fördelningsmodellen är att förbättra användningen av ersättningen och skapa bättre regional balans i fördelningen av ersättningen. Den nya modellen ska bidra till mer likartade ersättningsnivåer, smidigare ansökningsprocesser och tidigare beslut. Det ger ökad förutsägbarhet och långsiktighet i stödet samt bättre möjligheter att planera insatserna efter ett dokumenterat vård- och underhållsbehov.

Under 2012 genomfördes ett nationellt projekt för att förbättra kunskapen och ge överblick över de kyrkliga kulturminnena samt utveckla kvalitet och effektivitet i handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Den rådande ersättningsmodellen och systemstödet visade brister inom olika områden. Svenska kyrkan presenterade förslaget om en ny fördelningsmodell och beredningsprocess i sin rapport till regeringen inför kontrollstationen 2014. Med utgångspunkt i Svenska kyrkans förslag underströk regeringen behovet av denna översyn och uttalade ett stöd för utvecklingsarbetet i sin skrivelse om den kyrkoantikvariska ersättningen till riksdagen i mars 2014. Våren 2014 inledde så Svenska kyrkan förbättringsarbetet. Under arbetets gång har två remitteringar genomförts, 2015 och 2017, innan ett slutligt förslag lades fram till kyrkostyrelsen i februari 2018. I båda fallen bestod remissinstanserna av stift, utvalda församlingar och pastorat, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, samtliga länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet.

Den nya indikatorbaserade fördelningsmodellen bygger på det ansvar för kyrkliga kulturminnen som åligger Svenska kyrkan enligt kulturmiljölagen utan hänsyn till respektive församling eller stifts individuella finansiella situation. Det inomkyrkliga utjämningsystemet svarar för att respektive församling har den egeninsats som krävs för att vårda och underhålla de kyrkliga kulturminnena, så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

De nya fördelningsprinciperna för den kyrkoantikvariska ersättningen innebär att beslut tas av kyrkostyrelsen var femte år. Beslutet gäller för nästkommande femåriga fördelningsperiod, under förutsättning att statsanslaget förblir oförändrat. Den första fördelningsperioden beslutas 2019 och gäller för perioden 2021–2025. Kyrkostyrelsen beslutar om anslagens fördelning i två olika ramar, stiftsramen och den nationella ramen. Stiftsramens fördelning baseras på indikatorer och

DIAGRAM 6

Kyrkoantikvarisk ersättning, anslag och förbrukade medel per bokföringsår 2002–2017, mnkr.

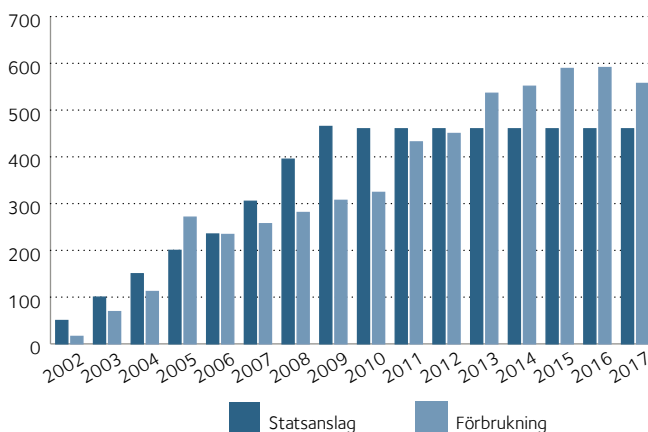

DIAGRAM 7

Uppräknad kyrkoantikvarisk ersättning 2010–2017, baserat på årsmedel KPI i jämförelse med 1996 års penningvärde, mnkr.

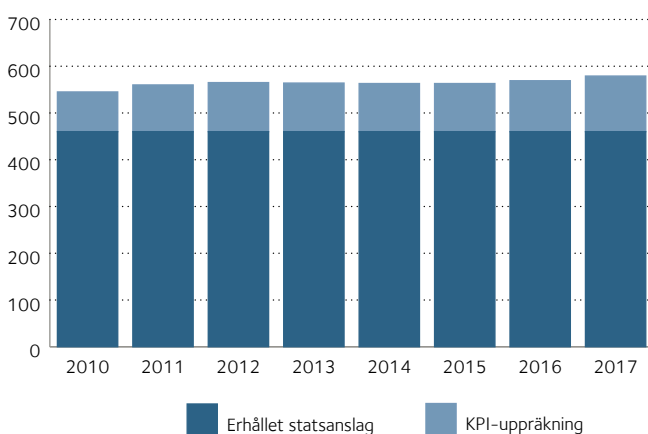

DIAGRAM 8

Ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning för församlingsprojekt för vård och underhållsåtgärder, mnkr.

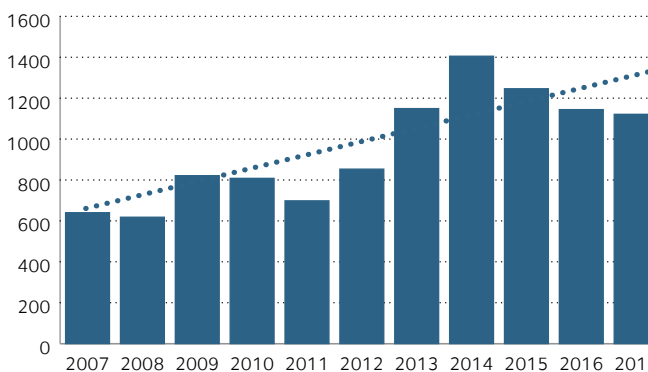

FOTO: MATTIAS WAHLGREN

nyckeltal. Indikatorerna och nyckeltalen används endast för att fördela stiftsramarna, och ligger inte till grund för vidare fördelning inom respektive stift. De lokala vård- och underhållsbehoven tillsammans med regelverket, ska även fortsättningsvis styra stiftsstyrelsens fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen till åtgärder i församlingar och pastorat.

Fördelningen av ersättningen kommer under den första femårsperioden att ske utifrån tre nyckeltal; antal tillståndspliktiga kyrkor, antal kvadratmeter tillståndspliktig kyrka, samt ett strategiskt nyckeltal som syftar till att reglera skillnader i behov mellan stiftet. I framtiden är avsikten att det strategiska nyckeltalet ska beräknas utifrån församlingarnas planerade vårdbehov under kommande fördelningsperiod. Fram tills det är möjligt baseras det på den historiska tilldelningen av ersättningen. Det strategiska nyckeltalet samspelar med avsikterna i *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) om ökad överblick över de framtida kostnaderna. Tillsammans med en utvecklad fastighetsförvaltning inom Svenska kyrkan, och i samverkan med stiftets utökade roll som stöd i fastighetsrelaterade frågor, ska nyckeltalet kunna ge en överblick över behoven av kulturhistorisk

motiverat underhåll och stora planerade projekt under den kommande fördelningsperioden.

Nytt IT-stöd för kyrkoantikvarisk ersättning

En förstudie till nytt IT-stöd för kyrkoantikvarisk ersättning genomfördes 2017 och 2018 påbörjas systemutveckling, vilken fortlöper under 2019 med implementering och utbildningsinsatser. Det nya systemet ska stödja berednings- och beslutsprocessens olika steg och även kunna hantera dokument och diarieföring för de projekt som finansieras med kyrkoantikvarisk ersättning. Systemet ska ge förutsättningar för effektivare handläggning, inslag av automatiska kontroller och transparens. Samtliga handlingar bifogas i systemet och följer projektet genom hela processen, från ansökan till rekvisiering och slutrapportering. Detta innebär att församlingen, stiftet och den nationella nivån kan ta del av allt material för granskning, uppföljning och kunskapsupbyggnad.

Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet

En viktig utgångspunkt för Svenska kyrkans långsiktiga och

övergripande arbete med det kyrkliga kulturarvet är att dess värden är en samhällsresurs som ska bevaras, användas och utvecklas. Genom de olika insatser som genomförs med stöd av den kyrkoantikvariska ersättningen finns stora möjligheter att bygga upp ny kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Under årens lopp har såväl specifika restaureringsåtgärder som övergripande vård- och underhållsplanering lämnat viktiga bidrag som främjat både bevarande, användning, tillgänglighet och utveckling.

En mindre del av den kyrkoantikvariska ersättningen har sedan den trädde i kraft särskilt fördelats till två typer av projekt som syftar till att utveckla kunskapen om kulturhistoriska värden och kyrkligt kulturarv. De så kallade stiftsprojekten initieras oftast av stiftet i samråd med kulturmiljövärden genom de regionala samrådsgrupperna. De kan uppkomma ur kunskapsbehov om exempelvis olika föremålskategorier, byggnadsdelar eller skadeorsaker i de skyddade kyrkomiljöerna. De nationella projekten har i de flesta fall skapats av Svenska kyrkans nationella nivå för att bidra till större kulturmiljönytta genom generell vägledning och information till kyrkans alla nivåer. Syftet har också varit att tillgängliggöra ny kunskap för hela samhället. 2012 tillsattes en beredningsgrupp för de nationella projekten som hade till uppgift att dels diskutera en långsiktig inriktning och strategi för kunskapsuppbyggnaden om det kyrkliga kulturarvet, och dels sörja för en bättre förankring i stiftet av de nationella projekten. Genom forskarkompetensen i beredningsgruppen stärktes de vetenskapliga perspektiven i projekten.

Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet antogs av kyrkostyrelsen våren 2017. Det ska stödja och ge förutsättningar för en långsiktig, strategisk och vetenskapligt grundad kunskapsuppbyggnad. Programmet gäller för hela Svenska kyrkans kunskapsutveckling kring de kyrkliga kulturarven, där den kyrkoantikvariska ersättningen är en av flera möjliga finansieringsformer. Delar av kunskapsuppbyggnaden kommer att finansieras med egna medel eller med andra former av anslag och bidrag.

Programmet har tematiserats i fyra strategiska utvecklingsområden för att strukturerat och systematiskt tydliggöra den totala omfattningen av kunskapsbehoven på lång sikt. Genom programmet konkretiseras både Svenska kyrkans mål och intentioner med det kyrkliga kulturarvet och regeringens önskan att denna typ av projekt ska fortsätta utvecklas i samarbete mellan myndigheterna på kulturmiljöområdet, museer, universitet, högskolor och Svenska kyrkan. Ett viktigt mål är att bidra till samhällets hållbara utveckling miljömässigt, socialt, kulturellt och ekonomiskt.

Kunskapsutveckling har i programmet indelats i fyra områden:

- Kyrklig kulturarvsförvaltning.

- Utveckling av konservering, hantverk och material inom kyrkliga kulturarv.
- Klimat och miljö för långsiktigt bevarande av det kyrkliga kulturarvet.
- Användning och tillgängliggörande av det kyrkliga kulturarvet.

Inom varje område definieras olika tematiska inriktningar, så kallade delområden. Detta system kommer att utgöra underlag för särskilda satsningar eller utlysningar.

Nationellt program för kunskapsutveckling om det kyrkliga kulturarvet börjar fullt ut att tillämpas under 2019 och kommer att beredas och handläggas på Svenska kyrkans nationella nivå. En viktig målsättning med programmet är att säkerställa projektens kvalitet och tillgängliggöra den kunskap som byggs upp, genom att förtydliga processen och beredningen av nationella projekt. En beredningsgrupp kommer att tillsättas med kompetens inom programmets kunskapsområden för att bedöma ansökningarnas relevans och kvalitet, och externa sakkunniga kommer att anlitas vid behov.

NIKODEMUSSANTAL I VISBY DOMKYRKA. FOTO: SOPHIE MALMROS/JIKON

Tidsresan väcker frågor om tro och liv

I tidsresan får konfirmander koppla ihop sina egna livsberättelser med det som hänt på 1800-talet. Genom rollspel där språk och kläder anpassas, blir kulturarvet levande för dem.

– Det handlar om att hitta något gemensamt med människor som levde på den tiden, och visa att vi bär på samma livsfrågor nu som då, säger Maija Karlsson och Linda Thunell, pedagoger i Turinge-Taxinge församling.

Under en halv dag får konfirmanderna klä sig i 1800-talskläder, uppsydda av syföreningar i församlingen. Även all rekvisita som keramikmuggar, kannor och korgar är tidsenliga. Innan rollspelet sätter igång får konfirmanderna lite bakgrundsinformation i hur man betedde sig på den tiden. Sedan inleds tidsresan med ett blixtnedslag på midsommardagen 1802.

Under dagen får de prova på att tälja dymlingar (en träplugg som fogar samman timmerstockar), kärna smör, skriva med fjäderpennor och bläckhorn.

– Det är roligt att se hur de går in i sina roller och ändrar sitt språk. Vissa saker

blir ovant för dem, som till exempel att låta männen tala först, som det var på den tiden, säger Linda Thunell.

Ledarna är ordentligt pålästa och håller igång samtalen genom att ställa frågor, bland annat om deras drömmar. Vissa svarar att de vill ut och resa, andra vill vara kvar i Nykvarn. Några vill ta sig till huvudstaden Stockholm.

– Då inser de vilken lång resa det faktiskt var på den tiden. Det ger dem en annan förståelse för vilka möjligheter och fördelar vi har idag jämfört med då, säger Maija Karlsson.

Turinge kyrka är starkt präglad av arkitekten, militären och greven Erik Dahlberg som levde under 1600-talet och är jordfäst i koret i kyrkan. När konfirmanderna får titta på tavlor och andra föremål relaterade till honom, kopplas diskussionen till nutid och sociala medier.

– Vi pratar om vilken bild han ville visa

upp av sig själv, och frågar oss vilka bilder vi visar upp av oss själva när vi lägger ut information på sociala medier, säger Maija Karlsson.

Tidsresan knyter också an till ensamkommande flyktingbarn i Nykvarn genom att jämföra deras situation med de barnhemsbarn som kom till Nykvarn. Barnhemsbarnen blev inackorderade i gårdarna och fick arbeta för sitt uppehälle. Precis som de ensamkommande flyktingbarnen saknade de en stabil punkt i tillvaron och om de hade föräldrar i livet fanns de långt borta, menar Maija Karlsson.

– När konfirmanderna får leva sig in i barnhemsbarnens situation och veta att de måste arbeta för att klara sig märks det i diskussionerna efteråt att de får en bättre förståelse, både för hur det var då och hur det är idag, säger hon.

Linda Thunell upplever att det händer mycket med ungdomarna som är med på

FOTO: ELIN BILL

FOTO: ELIN BILL

Om tidsresan

- Tidsresan har utformats med hjälp av Kalmar läns museum som i över 30 år arbetat med metoden.
- Tidsreseprojektet *Mötesplatser för trons och livets frågor* är ett inomkyrkligt finansierat samarbetsprojekt mellan Växjö, Västerås och Strängnäs stift.
- Projektet sorterar under ett större projekt som heter *Dela tro, dela liv*.
- Visionen är att alla åtttondeklassare i Nykvarn ska få delta i en tidsresa och att tidsresan ska bli ännu större än vad den är idag. Eftersom den räknas som undervisning får konfirmanderna ledigt från skolan för att delta.

tidsresan. Dels lär de sig saker som de inte visste, till exempel att församlingen var ansvarig för både skola, sjukvård och kyrka på den tiden. Dels väcks funderingar om tro och liv.

– Kulturarvet blir levande för dem när de får jobba med alla sinnen: hörsel, känsel, syn och smak. Att få se den gamla dopfunten och höra om händelser som utspelat sig här genom åren gör att kyrkan blir levande för dem, säger Linda.

Många tycker också att det är avkopplande bara att få vistas i en miljö där inga mobiltelefoner är tillåtna under så många timmar.

– De får en paus ifrån att vara konstant uppkopplade. Vi märker annars att de har väldigt svårt att släppa mobiltelefonerna, säger Maija.

Varför är det viktigt att ungdomar får lära sig om det som hände på 1800-talet?

– Förstår man historien förstår man mer om nutiden och framtiden. Ingen tidsresa är den andra lik. Det är individerna som sätter prägeln på den, säger Linda Thunell.

3. MÅLUPPFYLLELSE OCH EFFEKTER

I kapitlet analyseras måluppfyllelsen och effekterna av den kyrkoantikvariska ersättningen och Svenska kyrkans kulturarvsarbete sedan relationsändringen 2000. Utgångspunkten för analysen är statens styrande dokument för den kyrkoantikvariska ersättningen och Svenska kyrkans förvaltning av det kyrkliga kulturarvet (se kapitel 1 och 2). Regeringen har därefter uttalat ytterligare intentioner med bäring på det kyrkliga kulturarvet. Den regeringsskrivelse som lades fram vid den förra kontrollstationen, *Den kyrkoantikvariska ersättningen* (skr. 2013/14:152), redovisar och bedömer utvecklingen inom det kyrkoantikvariska området samt lämnar rekommendationer för det fortsatta arbetet. Därefter har också riksdagen beslutat om nya mål för kulturmiljöarbetet, enligt förslagen i propositionen *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96). Riksdagens beslut 2017 om propositionen *Kulturarvspolitik* (prop. 2016/17:116) innebar vissa förändringar i 4 kap. kulturmiljölagen samt redovisade regeringens prioriteringar för det framtida kulturarvsarbetet. Enligt det avsnitt i propositionen som berör de kyrkliga kulturminnena bör översynen vid kontrollstation 2019 belysa kulturarvets potential som en resurs för en hållbar samhällsutveckling och hur det bättre kan tas till vara.

Analysen utgår från ett urval resultatindikatorer och kvalitativa bedömningar av utvecklingen inom området. Avsnittet innehåller också en analys av de långsiktiga effekter av den kyrkoantikvariska ersättningen och kulturarvsarbetet som bidrar till en hållbar samhällsutveckling.

VÄRDEN OCH BEVARANDET AV KULTURARVET

Mål och intentioner

Svenska kyrkans församlingar ansvarar enligt kulturmiljölagen för att kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och

kyrkliga inventarier vårdas och underhålls så att deras kulturhistoriska värden inte minskas eller försvänkas. Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Om omfattningen av Svenska kyrkans kulturarvsansvar i väsentlig mening minskas, ska enligt överenskomsten ersättningen från staten reduceras.

Svenska kyrkans har utifrån statens mål och intentioner utarbetat ett regelverk för användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen (se kapitel 2). Vård- och underhållsplaner stöder långsiktig förvaltning, med största möjliga nytta för kulturarvet. Församlingar och pastorat ska registrera sina antagna vård- och underhållsplaner i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister.

Svenska kyrkans kulturarvsansvar

Svenska kyrkan genom sina församlingar är en av landets största sammantagna fastighetsägare. Dess totala antal byggnader uppskattas till cirka 20 000. Av dessa byggnader är en betydande del sådana som skyddas av 4 kap. kulturmiljölagen, endera i form av kyrkobyggnader, eller som byggnad på kyrkotomt eller begravningsplats. Som ett resultat av kyrkomötets beslut om *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) kommer ett obligatoriskt register över alla fastigheter i Svenska kyrkan att upprättas och fyllas med innehåll till den 1 januari 2019 (se kapitel 4).

I mars 2018 uppgick det totala antalet kyrkor till 3373. Enligt de uppgifter som lämnats av församlingarna i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister uppfyller 2942 de kriterier som gäller för kyrkobyggnader med tillståndsplikt enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen. Av dessa är 116 uppförda efter 1940 och således förda till denna kategori genom särskilt beslut av Riksantikvarie-

ämbetet enligt 4 kap. 4 § kulturmiljölagen. Sådana beslut har fattats för 35 kyrkor efter relationsändringen 2000. Från 2014 fattas besluten av länsstyrelserna.

Under perioden 2000–2017 har totalt 95 kyrkor tagits ur bruk, varav 25 omfattas av tillståndsplikt (bilaga 2:4-5). Av de tillståndspliktiga kyrkorna har 21 kyrkor sålts eller överlåtits till annan ägare, varav tre till annat trossamfund, en kyrka har brunnit och inte återuppbyggts, och en kyrka har rivits. Det innebär att antalet skyddade kyrkor som Svenska kyrkan äger och förvaltar sammantaget är större än vid relationsändringen 2000.

De lagenliga kriterierna är i vissa fall öppna för tolkningar, och differenser i statistiken över antal skyddade kyrkobyggnader från år till år beror i de flesta fall på att uppgifter kontrollerats och korrigerats. Under 2018 kommer Svenska kyrkans nationella nivå att i samverkan med församlingar, stift och kulturmiljövårdens myndigheter påbörja ett arbete för att kvalitets-säkra uppgifterna om lagskyddade kyrkobyggnader. Resultatet är viktigt också för att fastställa de nyckeltal som ligger till grund för den nya fördelningsmodellen för kyrkoantikvariska ersättning (se kapitel 2).

Vård- och underhållsplanernas betydelse

Vid kontrollstationen 2014 belystes brister i Svenska kyrkans arbete med vård- och underhållsplanering. Dels var andelen registrerade vård- och underhållsplaner i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister låg, dels saknades överblick över vårdbehoven på regional och nationell nivå.

Vård- och underhållsplanerna är ett verktyg för en långsiktigt god fastighetsförvaltning. Målet är att upprätta ett levande dokument, där nya vårdbehov förs in allt eftersom de uppkommer och avklarade projekt läggs till handlingarna. Vård- och underhållsplanerna belyser även vilka kompetenser som behöver kopplas till åtgärden, vilka tillstånd som behöver sökas och vilka kulturvärden som ska värnas.

I Stockholms stift pågår ett arbete med att utveckla formerna för vård- och underhållsplaner, där de kulturhistoriska karaktäriseringarna kompletteras med en analys som möjliggör mer medvetna beslut utifrån de kulturvärden som berörs. Församlingen involveras också mer i värderingsprocessen vid framtagandet av planerna, för att öka relevansen för deras verksamhet och förvaltning. Detta arbete inleddes med projektet *Ökad tillgänglighet och kunskapsuppbyggnad kring det kyrkliga kulturarvet* som initierades efter kontrollstationen 2014. Projektet har resulterat i att Stockholms stift antagit en strategi för det kyrkliga kulturarvet, där det ingår att ta fram råd och riktlinjer för kulturarvsförvaltningen. Projektet kan även tjäna som inspiration för utvecklandet av nya modeller för vård- och underhållsplanering i andra stift.

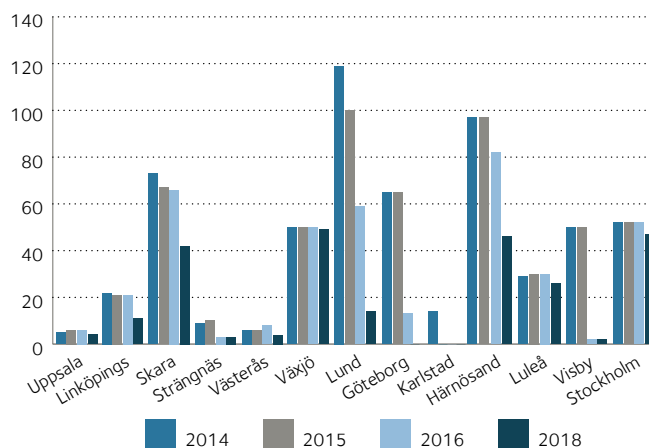
Den enskilda församlingen eller pastoratet svarar för vården och underhållet av det kyrkliga kulturarvet. Stiftet tillser att så sker genom främjande och tillsyn. Inget fastighetssystem finns för nationell överblick och sammanställning av vård- och underhållsbehoven inom Svenska kyrkan som helhet. I den nya fördelningsmodellen för den kyrkoantikvariska ersättningen kommer tre nyckeltal att användas för att fastställa stiftsramarna (se kapitel 2). I framtiden är avsikten att det strategiska nyckeltalet ska beräknas utifrån församlingarnas planerade vårdbehov under kommande fördelningsperiod. Utvecklingen av denna indikator förväntas skapa förutsättningar för bättre överblick av de regionala och nationella vårdbehoven.

Svenska kyrkans villkor för kyrkoantikvarisk ersättning har sedan 2006 ställt krav på att en åtgärd som beviljas ersättning ska finnas med i en vård- och underhållsplan. Riksantikvarieämbetets *Föreskrifter om kyrkliga kulturminnen* trädde i kraft 2012 (KRFS 2012:2). Där föreskrivs att det ska finnas vård- och underhållsplaner för de kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser som avses i 4 kap. 3–4 och 13–14 §§ kulturmiljölagen.

Svenska kyrkan har sedan kontrollstationen 2014 på olika sätt skapat incitament för en bättre nationell överblick över förekomsten av vård- och underhållsplaner. I regelverket för kyrkoantikvarisk ersättning ställs sedan 2016 krav på att vård- och underhållsplanen ska registreras i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. I april 2018 hade 92 procent av alla skyddade kyrkobyggnader en vård- och underhållsplan registrerad i kyrkobyggnadsregistret. I vissa stift har man intensifierat arbetet med att säkerställa att uppgifterna finns registrerade och kan uppvisa en kraftigt förbättrad statistik (diagram 9).

DIAGRAM 9

Kyrkobyggnader utan registrerad vård- och underhållsplan i kyrkobyggnadsregistret, per stift. Uppgifter från Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister 2018-04-20.

Vid 2018 års beredning av stiftsramar för 2019 har särskild vikt lagts vid att kontrollera att vård- och underhållsplan för berörd kyrkobyggnad finns registrerad. Antagna vård- och underhållsplaner kan dock finnas även om de inte registrerats i kyrkobyggnadsregistret. Det är den förvaltande enheten, församlingen eller pastoratet, som själv ansvarar för att registrera sina vård- och underhållsplaner i kyrkobyggnadsregistret efter att den antagits av kyrkorådet.

Större regional balans i ersättningsnivåer

Vid kontrollstationerna 2009 och 2014 konstaterades att det fanns en obalans i den regionala fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning mellan stiftet. Svenska kyrkans nationella nivå har i samverkan med stift och kulturmiljövården arbetat aktivt med regelverket för kyrkoantikvarisk ersättning, bland annat med syftet att ersättningsnivåerna ska bli mer likartade över landet och för att underlätta handläggningen och bedömningen för stift och länsstyrelser. Under arbetet med version 1:2 av *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning* utvecklades bedömningsgrunder i form av riktvärden och spann för ersättningen vid olika typer av åtgärder (se kapitel 2). Bedömningsgrunderna slutade gälla i och med att handboken version 1:2 beslutades i oktober 2016.

Ett sätt att jämföra stiftet är att visa på förbrukade medel i kronor per kvadratmeter skyddad kyrka (se bilaga 1:4). De senaste årens arbete med bedömningsgrunder och handbok har gett effekt, med minskade skillnader i bedömningarna. Det finns dock regionala skillnader i byggnadsbeståndet och olika sätt att förvalta och bedriva projekt, som åtminstone delvis berättigar en regional variation. Kostsamma åtgärder vid domkyrkor och större stadskyrkor kan också bidra till regionala variationer under den tid som projekten pågår. Som ett led i att ytterligare förbättra användningen och den regionala fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen inför Svenska kyrkan från och med ramår 2021 en ny indikatorbaserad fördelningsmodell (se kapitel 2).

Måluppfyllelsen

- Svenska kyrkans ansvar att förvalta de kyrkliga kulturminnena har inte minskat. Antalet kyrkobyggnader med tillståndsplikt enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen är idag flera än vid relationsändringen.
- Vård- och underhållsplanerna är den förvaltande enhetens främsta verktyg för en långsiktigt god fastighetsförvaltning. Trots att de flesta har en antagen vård- och underhållsplan, så finns det fortfarande församlingar och pastorat som inte registrerat dem i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. Det är den förvaltande enheten som själv ansvarar för att registrera sina vård- och underhållsplaner i kyrkobyggnadsregistret efter att den antagits av kyrkorådet.
- Svenska kyrkans arbete med bedömningsgrunder och en ny,

reviderad handbok för kyrkoantikvarisk ersättning har skapat en mer likartad bedömning vid handläggning och fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen. Detta har minskat de regionala obalanser som påtalats vid tidigare kontrollstationer.

- Införandet av en nyckeltalsbaserad fördelningsmodell för stiftsramarna kommer ytterligare att minska omotiverade regionala skillnader i fördelningen.

FÖRVALTNINGSKOMPETENS I KULTURARVS- FRÅGOR

Mål och intentioner

Svenska kyrkan svarar enligt överenskommelsen för att ha tillgång till den kompetens som krävs för att förvalta de kyrkliga kulturminnena. Det innefattar både kompetens kring fördelning och handläggning av den kyrkoantikvariska ersättningen samt förvaltarkompetens.

Den kyrkoantikvariska ersättningen ska inte användas till att bedriva verksamhet eller administration, eller kompetensutveckling. Detta kommer också till uttryck i *Handboken för kyrkoantikvarisk ersättning 1:2* från 2016. Enligt denna ska inte kyrkoantikvarisk ersättning gå till löpande allmänna tjänster på stifts- eller församlingsnivå. Delar av tjänst kan dock finansieras inom ramen för de projekt som erhåller kyrkoantikvarisk ersättning. Ersättning kan också gå till projektledning, kontroll, besiktningar, inventeringar och konsultarbeten, oavsett var tjänsten är belägen.

Vid kontrollstationen 2014 bedömde regeringen att kompetensen inom Svenska kyrkan har utvecklats positivt, såväl på nationell och regional nivå, men att mindre, resurssvaga lokala enheter ibland saknar kompetens i att kunna hantera vård- och underhållsrelaterade projekt.

Förvaltningskompetensen ökar på lokal och regional nivå

Svenska kyrkan arbetar för att förvaltningen av kulturvärdena ska vara integrerad i verksamheten på alla nivåer inom organisationen. Det är angeläget och viktigt att kunskapen om och förståelsen för kulturvärdenas innehåll och innebörd är väl förankrad hos Svenska kyrkans personal och att det finns resurser för att nyttja kulturavets potential. Den kyrkliga kulturavsförvaltningen bygger både på tradition och förnyelse i tider när samhället snabbt förändras, vilket ställer höga krav på kontinuerlig kompetensutveckling.

Svenska kyrkans förvaltningskompetens utvecklas årligen och idag har organisationen på nationell, regional och lokal nivå fler expert- eller specialistkompetenser än någonsin tidigare. Genom nationella och regionala samråd och konferenser kan erfarenheter och expertkunskaper utbytas mellan stift och församlingar och på så sätt ytterligare förbättra överblicken och ge förutsättningar för samverkan.

Bland de olika kompetenserna på nationell, stifts- och församlingsnivå kan nämnas byggnads- och föremålsantikvarier, olika konservatorer, expert inom orglar, fastighetsekonomer, byggnads-, el- och energiingenjörer.

2017 arbetade 33 årsarbetskrafter med fastighetsförvaltning och det kyrkliga kulturarvet vid stiftskanslierna, vilket är sju mer än vid kontrollstationen 2014 (diagram 10). Vid flera stift finns också ytterligare resurser knutna, ofta benämnda servicebyråer, som arbetar praktiskt med upphandlingar, rådgivning och expertis direkt gentemot församlingar och pastorat. Om man räknar in dessa uppgår stiftens totala antal årsarbetskrafter till 47, en ökning med närmare 80 procent sedan kontrollstationen 2014.

Stiftens förutsättningar skiljer sig åt och strategierna för att stärka den regionala och lokala förvaltningskompetensen likaså. Vissa stift utökar kompetensen inom stiftsorganisationen, andra etablerar servicebyråer som helt eller delvis finansieras av stiftet. Det finns också servicebyråer med församling som huvudman och som anlitas på konsultbasis av andra församlingar inom stiftet. Somliga församlingar inom ett kontrakt samfinansierar antikvariska och tekniska förvaltarresurser. Var och en av dessa lösningar bidrar till de mindre församlingarna och pastoratens förmåga att driva och genomföra projekt. De antikvariska och tekniska förvaltarresurser som stiftet eller kontraktet tillhandahåller möjliggör för mindre församlingar och pastorat att undgå sammanläggningar till större, mer centraliserade enheter.

Samtliga stift anordnar varje år en eller flera fastighets- eller kulturarvsdagar, för att kompetensutveckla, främja och utbilda de som arbetar med fastighets- eller kulturarvsfrågor inom församlingar och pastorat. Utbildnings- eller seminariedagarna utgår från olika teman med bäring på de utmaningar som finns inom stiftet. Några stift samordnar sina fastighetsdagar för att underlätta erfarenhetsutbyte mellan församlingar i angränsande stift.

Utveckling av arbetet på Svenska kyrkans nationella nivå

2014 bildades enheterna för kulturarvsstöd och fastighetsstöd vid kyrkokansliet i Uppsala. Kulturarvskompetens fanns sedan tidigare, men fastighetskompetensen var i detta sammanhang ny. Enheterna har därefter vuxit och omfattar idag tolv heltidstjänster vilket utgör en fördubbling från kontrollstationen 2014 (diagram 11). Inga av tjänsterna bekostas av kyrkoantikvarisk ersättning. Enheten för kulturarvsstöd arbetar i huvudsak med följande tre huvudområden: ramfördelning, uppföljning och utveckling av den kyrkoantikvariska ersättningen; metodstöd till stift och församlingar; samt strategisk utveckling av det kyrkliga kulturarvet som en resurs för kyrka och samhälle (se kapitel 4). Den nya fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning som träder i kraft ramår 2021 kommer frigöra mer resurser på nationell nivå för att följa upp och utvärdera stifts- och försam-

DIAGRAM 10

Årsarbetskrafter som arbetar med fastighetsförvaltning på stiftskanslierna.

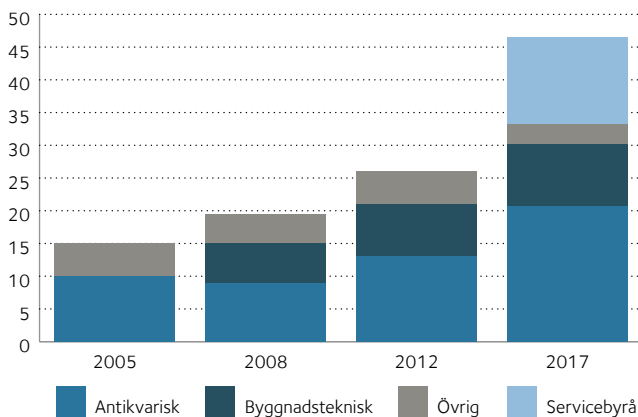
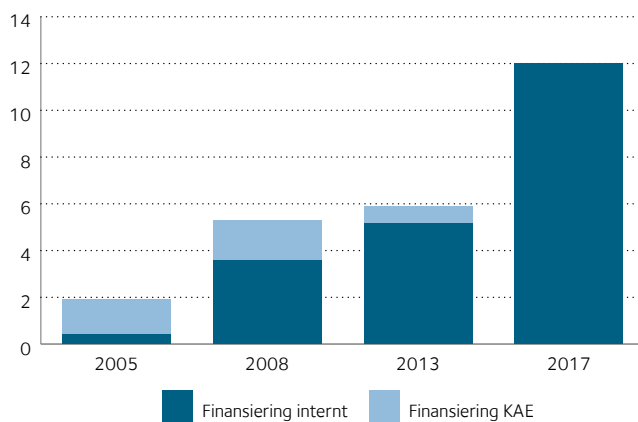

DIAGRAM 11

Årsarbetskrafter som arbetar med förvaltningsfrågor vid kyrkokansliet, samt finansiering.

lingsprojekt, och att verka för att den kunskapsutveckling som sker i ökad utsträckning kommer kyrka och samhälle till nytta. Enheten för fastighetsstöds primära uppgifter är nu och under kommande år att verkställa kyrkomötets beslut om *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6), i huvudsak det gemensamma fastighetsregistret och lokalförsörjningsplanerna, samt att tillhandahålla handböcker och plattformar för att utveckla kunskap och förvaltningskompetens hos stift och församling (se kapitel 4).

Måluppfyllelsen

- På stiftsnivå har kanslierna fortsatt stärka sina resurser och sin kompetens. Det är en tydlig tendens att antalet årsarbetskrafter fortsätter öka i minst samma takt som tidigare. Av särskild vikt är också att expertkompetenser inom ett flertal strategiska områden har förvärvats.

- Stiftens inrättande av samordnande förvaltarkompetenser och av servicebyråer bidrar till att mindre, mer resurssvaga enheter har lättare att genomföra vård- och underhållsrelaterade projekt. Servicebyråerna kan erbjuda god beställarkompetens vid upphandling, men kan också bidra till att ta fram relevanta underlag och handlingar samt leda projekt.
- Kompetensen har ökat på den nationella nivån och med den möjligheten att driva utvecklingsprojekt samt utarbeta mötesplatser och handledningar för en mer effektiv fastighetsförvaltning och en medveten kulturarvsförvaltning i hela organisationen.
- Sammantaget har kompetensen inom hela Svenska kyrkan utvecklats positivt. Kompetenserna på stiftskanslierna, servicebyråerna och på den nationella nivån inom området fastighetsförvaltning och kyrkligt kulturarv uppgår till närmare 59 årsarbetskrafter.

SAMVERKAN MELLAN STATEN OCH SVENSKA KYRKAN

Mål och intentioner

Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan 4 § reglerar formerna för samverkan. Här sägs att staten och Svenska kyrkan ska samarbeta och samverka i övergripande frågor som gäller de kyrkliga kulturvärdena och att särskilda samrådsgrupper på regional och central nivå ska finnas. Samrådsgrupperna ska vara forum för kunskaps- och erfarenhetsutbyte och bestå av representanter för kulturmiljösektorn och Svenska kyrkan. Diskussionerna i samrådsgrupperna ska vara av framtidsytande karaktär och skapa förutsättningar för olika framtida samförstånds lösningar samt en ökad kunskap och förståelse för varandras organisationer och verksamhetsområden.

Fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen ska enligt 4 kap. 16 § kulturmiljölagen ske efter samrådsförfarande med myndigheterna inom kulturmiljöområdet. Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna ska ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet respektive i länet.

Enligt regeringens bedömning 2014 har samarbetet mellan Svenska kyrkan och myndigheterna på kulturmiljöområdet utvecklats positivt. För att nationella, regionala och lokala perspektiv i högre utsträckning ska kunna mötas och berika varandra framhöll regeringen att interaktionen mellan de nationella och regionala samrådsgrupperna bör öka. Regeringen pekade också på några områden som, utöver den samverkan som sker genom samrådsgrupperna, borde gynnas av ökad samverkan mellan Svenska kyrkan och andra parter. Det rör bland annat arbetet att på olika sätt informera om de kyrkliga kulturminnena och att kommunicera dessas värden till en bred allmänhet. Även då det gäller kunskapsutveckling på vetenskaplig grund bör möjligheter till samverkan tas till vara.

Utvecklad samverkan på nationell nivå

Under kontrollperioden har den centrala samrådsgruppen förnyat mötesformerna och inriktningen för arbetet. Samverkan mellan Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet sker idag i en rad sakfrågor, till exempel rörande utvecklingen av regelverket samt utarbetandet av handböcker. Samverkan hanteras av respektive organisation utifrån förutsättningarna för uppdraget, till exempel genom möjlighet att lämna synpunkter i referensgrupper eller genom ett remissförfarande. Aktuellt att lyfta till centrala samrådsgruppen kan vara information av mer övergripande karaktär, strategiska överväganden samt eventuella intressekonflikter som kvarstår efter den formella beredningen.

Respektive organisation har sett över sin representation i den centrala samrådsgruppen. Sedan 2014 består gruppen av tre ledamöter från Svenska kyrkans nationella nivå respektive Riksantikvarieämbetet. Centrala samrådsgruppen behandlar frågor där parternas intressen möts. Vissa styrs av tydliga regelverk och har en tydlig ansvarsfördelning, till exempel frågor om kyrkoantikvarisk ersättning. Andra kan handla om att på olika sätt främja och utveckla kulturmiljön som resurs och levande kulturarv. Den centrala samrådsgruppen strävar efter att tydliggöra även de senare frågornas vikt, till exempel genom dagordningens struktur, samtidigt som de hålls isär från det mer reglerade samråd som sker inom ramen för kulturmiljölagen och den kyrkoantikvariska ersättningen.

Den centrala samrådsgruppen har sedan 2000 årligen anordnat en konferens om det kyrkliga kulturarvet. Med genomförandet av konferensen i Arvika i Karlstads stift 2013 hade samtliga stift stått värd för arrangemanget och den centrala samrådsgruppen såg ett behov av att se över formerna och intervallen. En utgångspunkt var att konferenserna fortsättningsvis skulle ske vart annat år. Den första konferensen i den nya följden skedde i maj 2016 i Stockholm. Konferensen samlade drygt 150 deltagare från den centrala och de regionala samrådsgrupperna, men även från kulturdepartementet och andra berörda aktörer. Konferensen hade *Gemensamt ansvar* som tema. Presentationerna rörde omvärldsfaktorer som i en framtid kommer att påverka förutsättningarna för det kyrkliga kulturarvet och dess samhällsrelevans. Utmaningarna med övertalighet berördes, med exempel från hur det hanteras i andra länder. Nästa konferens äger rum i Visby i maj 2018 och har som fokus det kyrkliga kulturarvets potential som resurs för en hållbar samhällsutveckling.

Lokala, regionala och nationella perspektiv berikar varandra

Den centrala samrådsgruppen följer kontinuerligt det regionala arbetet genom att som en stående punkt på dagordningen ta upp aktuella frågor från mötena i de regionala grupperna. Protokollen från den centrala samrådsgruppen tillgängliggörs också för de regionala grupperna.

Stående diskussioner i de regionala grupperna berör de olika momenten i beredningen av den kyrkoantikvariska ersättningen samt initiering av nya och uppföljning av avslutade stiftsprojekt. Under senare år har stiftens ramar varit väsentligt mindre än ansökta medel vilket väckt diskussioner om hur man i respektive stift bör fördela stiftsramen till projekten i församlingarna, det vill säga om man ska göra en generell minskning av tilldelningen till alla projekt, eller istället prioritera mellan projekten. De diskussioner som förts om bevarande, användning och utveckling av det kyrkliga kulturarvet har ibland skett genom särskilda seminarier eller workshops, till exempel utifrån kyrkorummets teologi, eller genom besök i kyrkor där aktuella projekt väcker principiella frågor, det kan till exempel handla om teologiskt eller praktiskt betingade förändringar som bidrar till bevarande på längre sikt.

Genom att följa de regionala gruppernas arbete uppmärksammas den centrala samrådsgruppen på strategiska frågor som bör lyftas upp på den nationella nivån, eller får inspel till teman eller ämnen för de nationella konferenser som ges vartannat år. Vid konferensen i Visby 2018 kommer arbetet i samrådsgrupperna bilda utgångspunkt för särskilda diskussioner. Svenska kyrkans nationella nivå har ställt frågor till stiftsledningarna om hur grupperna ser ut och vilka frågor som diskuteras. Det visar sig att stor variation finns, både då det gäller hur stora grupperna är, hur de är sammansatta och vilka frågor som kommer upp på mötena. En fråga som särskilt lyfts fram från kyrkligt håll är huruvida läns museerna bör finnas representerade i grupperna eller inte. Hanteringen av den kyrkoantikvariska ersättningen är en fråga för Svenska kyrkan och kulturmiljövårdens myndigheter. Läns museerna har ingen formell roll i denna hantering. Enligt bilagan till överenskommelsen bör dock diskussionerna i samrådsgrupperna inte inskränkas enbart till den kyrkoantikvariska ersättningen och tillämpningen kulturmiljölagen, utan bör också kunna handla om kyrkliga kulturvärden i bredare bemärkelse. Här har läns museerna, men också andra organisationer, viktiga perspektiv att tillföra diskussionen.

Svenska kyrkan kan konstatera att läns museernas roll har förändrats sedan överenskommelsen träffades. I dag bedriver flertalet läns museer en uppdragsverksamhet, bland annat i form av antikvarisk medverkan vid olika typer av ändringar. Läns museerna bistår då byggherren. Läns museerna utför också olika typer av projekt, inte sällan på uppdrag av stiftet och bekostat av kyrkoantikvarisk ersättning. Den kritik som framförts angående läns museernas medverkan i de regionala grupperna är i första hand knutet till farhågor om otillbörligt gynnande.

Svenska kyrkan och länsstyrelserna har givna roller i samrådsförfarandet då det gäller frågor som relaterar till kyrkoantikvarisk ersättning.

Enligt Svenska kyrkan är läns museernas medverkan i dessa

diskussioner inte lämplig eftersom de berör möjliga uppdrag som bör konkurransutsättas. Svenska kyrkan menar att de frågor som direkt eller indirekt berör den kyrkoantikvariska ersättningen bör hållas åtskilda och behandlas bara av Svenska kyrkan och berörda länsstyrelser.

Ett nationellt samråd mellan Svenska kyrkan och staten arrangeras också i form av en samrådsdag varje höst. Det är Svenska kyrkans nationella nivå som arrangerar dagen där stift, länsstyrelser, läns museer och representanter för Riksantikvarieämbetet möts. Höstsamrådet samlar cirka 50–60 deltagare och innehåller presentationer och diskussioner om kyrkoantikvariska frågor.

Samrådsförfarandet om den kyrkoantikvariska ersättningen på nationell nivå

Riksantikvarieämbetet ska enligt 4 kap. 16 § kulturmiljölagen ges möjlighet att yttra sig över fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning i landet. Eftersom begäran om yttrande enligt nuvarande handläggningsmodell måste sändas till Riksantikvarieämbetet i april finns inte möjlighet att inkludera ett skarpt förslag över fördelning i landet, då detta inte färdigställs förrän i mitten av maj. I remitteringen inför fördelningen har sedan 2016 inkluderats en sammanställning över stiftens ramansökningar och ett diagram som visar hur de fördelar sig över landet. Utfallet efter beredningen visar att sammanställningen ger en kvalificerad uppskattning av fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning i landet.

Kyrkostyrelsen har 2018 beslutat om att från och med ramår 2021 införa en ny fördelningsmodell för kyrkoantikvarisk ersättning baserad på indikatorer och nyckeltal, samt en ny berednings- och beslutsprocess (se kapitel 2). Hösten 2019 börjar den nya fördelningsmodellen att tillämpas. Inför beslut om fördelningen i landet, avsedd att gälla ramåren 2021–2025, kommer Svenska kyrkans nationella nivå att remittera ett förslag till Riksantikvarieämbetet. Med denna förändring av handläggningen får samrådsförfarandet den inriktning som avsetts och som kommer till uttryck i kulturmiljölagen. Effekterna av förändringarna av fördelningsprinciper och handläggningsmodell kan utläsas tidigast vid nästa kontrollstation.

Skilda synsätt om den kyrkoantikvariska ersättningen till utvecklingsprojekt

I underlaget till Riksantikvarieämbetet inkluderas även förslag på stiftsprojekt och projekt på nationell nivå. Riksantikvarieämbetet har bedömt de flesta projekten som angelägna och i överensstämmelse med villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning. I några fall har emellertid Svenska kyrkans nationella nivå och Riksantikvarieämbetet haft olika uppfattningar om vilka stiftsprojekt och nationella projekt som bör kunna komma ifråga för kyrkoantikvarisk ersättning. Ett av avslagen ramår 2018 avsåg projektet *Framtidens kyrka* i Lunds stift. Projektet tar sin utgångspunkt i landsortskyrkans potential för att

utveckla kulturarvet och lokalsamhället kring kyrkobyggnaden. Detta projekt utgör enligt Svenska kyrkans nationella nivå ett intressant och strategiskt viktigt arbete för att ta fram en sammanhållen plan i avsikt att bevara, använda och utveckla det kyrkliga kulturarvet. Sådana planer kommer att bli allt viktigare i framtiden.

Enligt Svenska kyrkans villkor kan kyrkoantikvarisk ersättning gå till projekt på stiftsnivå eller nationell nivå som syftar till att ta till vara och tillgängliggöra de kulturhistoriska värdena hos de kyrkliga kulturminnena. Kyrkokansliet instämmer i Riksantikvarieämbetets bedömning att användning och utveckling av kulturarvet i allt väsentligt ankommer på fastighetsägaren, eller fastighetsägaren i samverkan med andra parter. *Framtidens kyrka* är emellertid ett exempel på ett projekt som utgår från en helhetssyn på målen för arbetet med kulturmiljö och kulturarv. Om inte kulturarvet används och utvecklas förlorar det på sikt sin relevans för ett bevarande. Projektet bedöms enligt Svenska kyrkans nationella nivå ge effekter som bidrar till att ta tillvara de kulturhistoriska värden och projektet borde därför i enlighet med villkoren delvis kunna finansieras av kyrkoantikvarisk ersättning.

I sitt yttrande inför beslutet om fördelning av 2018 års ram menade Riksantikvarieämbetet att det är önskvärt att de nationella kulturmiljömålen vägs in i den nya fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning och att Riksantikvarieämbetet gärna deltar i en dialog. Svenska kyrkan välkomnar detta och ser gärna att dialogen utvidgas till att omfatta möjligheterna att realisera övergripande utvecklingsprojekt, där kyrkoantikvarisk ersättning kan vara en större eller mindre del av finansieringen. Den kyrkoantikvariska ersättningen är de enda riktade medlen för arbetet med den kyrkliga kulturmiljön och kulturarvet. Ett nytt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet beslutades av kyrkostyrelsen 2017 (se kapitel 2). Svenska kyrkan kommer att lyfta frågan till den centrala samrådsgruppen om hur programmet och den kyrkoantikvariska ersättningen kan bidra till en offensiv kunskapsutveckling, som tillgodoser dagens behov hos församlingarna att bevara, använda och utveckla kulturarvet samtidigt som det bidrar till de statliga kulturmiljömålen och inriktningen för framtidens kulturarvsarbete.

Handbok ger ökad samsyn om den kyrkoantikvariska ersättningen på regional nivå

Stiften och länsstyrelserna samråder på regional nivå bland annat i bedömningarna av den kyrkoantikvariska ersättningen. I Svenska kyrkans rapport inför kontrollstationen 2014 användes en jämförelse mellan stiftens respektive länsstyrelsernas förslag till ersättningsnivåer som indikator för samrådets effekter. Som då konstaterades visar jämförelsen på aggregerad nivå en hög grad av överensstämmelse mellan stiften och länsstyrelserna då det gäller projekt med prioritet 1.

Utvecklingen därefter bekräftar iakttagelsen. Diagram 12 visar att skillnaderna på totalnivå vanligtvis är små. Noterbara differenser uppträder ramåren 2013 och 2014, då stiftens förslag tydligt överstiger länsstyrelsernas bedömningar. Någon generell förklaring till dessa differenser är inte möjlig att lyfta fram. I två av de åtta redovisade ramåren överstiger länsstyrelsernas föreslagna ersättningsnivåer stiftens. Diagram 13 visar hur stora skillnaderna är i procentenheter mellan stiftens och länsstyrelsernas förslag till ersättning vid fyra mättillfällen, vilket förtydligar utvecklingen mot en större enhetlighet i bedömningarna.

DIAGRAM 12

Stiftens och länsstyrelsernas förslag till ersättningsnivåer åren 2010–2017, föreslagna projekt med prioritet 1. Ersättning i procent av total projektkostnad.

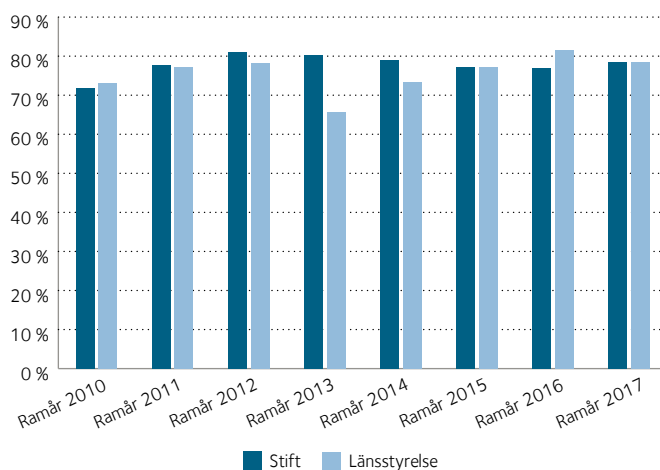
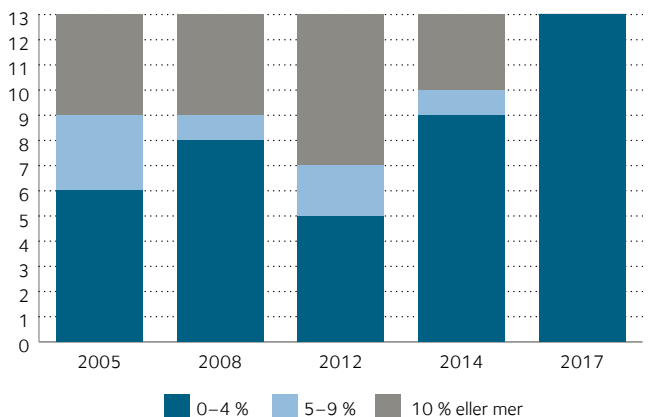

DIAGRAM 13

Antal stift grupperade efter differenser i föreslagna ersättningsnivåer mellan stift och länsstyrelser, projekt med prioritet 1.

I Svenska kyrkans rapport inför kontrollstationen 2014 konstaterades att stiftens och länsstyrelsernas prioriteringar och ersättningsnivåer närmast sig varandra, vilket tolkades som ett resultat av den samverkan och det samrådsförfarande som förekommer på regional nivå. Samtidigt konstaterades att det också fanns anledning att arbeta med systemfrågor och handläggningsrutiner på ett mer övergripande plan. Sedan dess har Svenska kyrkans nationella nivå tillsammans med stiftet arbetat med att se över fördelningsprinciperna och handläggningsmodellen för den kyrkoantikvariska ersättningen (se kapitel 2). Handboken inkluderar i version 1.2 en rekommenderad ersättningsnivå för flertalet åtgärder till vilka kyrkoantikvarisk ersättning kan utgå, ett så kallat riktvärde, samt ett spann inom vilket åtgärdens ersättningsnivå kan justeras. Syftet med handboken är att tydliggöra förutsättningarna för fördelningen av ersättningen och öka samsynen i handläggningen och bedömningen av ansökningarna.

Samverkan angående kunskapsutveckling

Enligt regeringens bedömning 2014 är "... kunskapsutveckling på vetenskaplig grund ... nödvändig för en långsiktig hållbar förvaltning av de kyrkliga kulturminnena". Svenska kyrkans nationella nivå anordnade konferensen *Kyrkligt kulturarv som minne och möjlighet* i oktober 2014. Konferensen samlade cirka 50 inbjudna deltagare till ett interdisciplinärt möte mellan forskare vid universitet och högskolor samt praktiker inom Svenska kyrkan och kulturmiljövården. I föreläsningar och parallella seminarier belystes bland annat frågor om när tanken på ett kyrkligt kulturarv uppkom, om historiebruk och om internationella perspektiv på kulturarvsförvaltning.

Inför konferensen beställdes översikten *Svenska kyrkans kulturarv – forskningsöversikt 2009–2014* av Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. I översikten redogörs för den kunskap om Svenska kyrkans kulturarv som producerats vid lärosäten eller i akademiska miljöer under perioden. Som ett resultat av konferensen utkom 2017 boken *Mellan himmel och jord*. Svenska kyrkans kulturarv inför framtiden, där forskare verksamma vid Svenska kyrkan utifrån konferensens teman bidrar med reflektioner om kulturarvets betydelse för kyrka och samhälle (se Förord).

Redan i dag avsätts betydande belopp av den kyrkoantikvariska ersättningen till strategiskt inriktade kunskapsprojekt på stiftsnivå och nationell nivå. Projekten syftar till att utveckla verktyg eller metoder för det mer konkreta bevarandearbetet, men kan också handla om olika typer av kunskapsunderlag och kunskapsförmedling (se kapitel 2 och avsnittet Tillgänglighet och användning nedan). Ett *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet* beslutades av kyrkostyrelsen 2017. Programmet syftar till att uppfylla Svenska kyrkans och regeringens intentioner om en långsiktig, strategisk och vetenskapligt grundad kunskapsuppbyggnad inom det kyrkliga kulturarvsområdet.

Svenska kyrkan har under innevarande kontrollperiod samverkat med ett flertal nationella och internationella institutioner i kulturarvsfrågor. Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet publicerade 2017 antologin *Alla dessa kyrkor*. Boken är ett resultat av ett långvarigt samarbete med flera forskare och forskningsinstitutioner. Kyrkoantikvarisk ersättning har delvis finansierat forskningsprojektet *Gamla kyrkor – nya värden? Bruk och förvaltning av kyrkor i ett förändrat samhälle*, vars slutprodukt antologin utgör. Antologin samlar texter om övertalighetsproblem och kulturarvsförvaltning i både Sverige och andra europeiska länder. Den innehåller också empiriska fallstudier av enskilda eller grupper av kyrkor med fokus på övertalighet, förändringsarbete, utökad användning, bedömning av kulturhistoriska värden och förvaltningslösningar.

Ett annat exempel på samarbete är Kommittén för forskning om kyrkor, som konstituerades vid ett möte i juni 2016 mellan Kungl. Vitterhetsakademien, Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan. Kommittén ska främja och samordna forskning och kunskapsuppbyggnad som rör kyrkor i Sverige. Parterna bidrar till arbetet utifrån sina uppdrag och roller. Kommittén arrangerade i maj 2018 som ett första symposium om forskning kring kyrkomusik.

Måluppfyllelsen

- De etablerade centrala och regionala samråden med kunskaps- och erfarenhetsutbyte om de kyrkliga kulturvärdena har fortsatt under senare år med statliga myndigheter och andra aktörer inom kulturmiljösektorn. En fråga som särskilt lyfts av den kyrkliga representationen i de regionala samrådsgrupperna är kulturmiljövårdens representation i grupperna. Det finns idag ett behov av att förtydliga att fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen ska hanteras av Svenska kyrkan och myndigheterna inom kulturmiljöområdet.

- Samrådet om fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen på nationell nivå har årligen genomförts inför kyrkostyrelsens beslut, men har inom nuvarande handläggningsmodell inte fullt ut nått målet om ett remissförfarande utifrån ett förslag till fördelningen i landet. Kyrkostyrelsens beslut att införa en ny fördelningsmodell ger förutsättningar för ett samrådsförfarande som får den inriktning som avsetts av regering och riksdag och som kommer till uttryck i kulturmiljölagen.

- Svenska kyrkan har genom remissförandet av projekt på nationell nivå och stiftsnivå noterat skiljaktiga synsätt mellan Svenska kyrkan och staten då det gäller vilka projekt som bör kunna komma ifråga för kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkan avser lyfta denna principfråga för fortsatta diskussioner i den centrala samrådsgruppen.

- Samrådet mellan Svenska kyrkan och staten på regional nivå har utvecklats mot ökad samsyn om den kyrkoantikvariska ersättningens användning och fördelning, bland annat

FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

genom de rekommenderade procentsatser och riktvärden som nu finns angivna i handboken.

TILLGÄNGLIGHET OCH ANVÄNDNING

Mål och intentioner

Enligt *Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan* ska Svenska kyrkan svara för att de kyrkliga kulturminnena är tillgängliga för var och en i samma utsträckning som år 2000 när överenskommelsen tecknades.

I skrivelsen *Den kyrkoantikvariska ersättningen* från 2014 bedömer regeringen att tillgängligheten sammantaget uppfyller de mål som sattes upp i överenskommelsen. För att säkerställa en fortsatt god tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena bör dock, menar regeringen, tendenser till minskning av tillgängligheten inom vissa områden mötas med insatser.

Enligt Svenska kyrkan är tillgängliggörandet av kulturarvet en del i bevarandet av kulturarvet och kan ske på flera sätt än att enbart erbjuda fysisk tillgänglighet. Detta synsätt får också stöd i de statliga målskrivningarna för kulturmiljön och i prioriteringarna för framtidens kulturarvsarbete. Det kan handla om tillgänglighet i digitala medier, förmedling och kommunikation av kulturarvet för ökad förståelse och delaktighet och till exempel pedagogiska insatser som visningar och utställningar. Kunskap om de kyrkliga kulturminnena bidrar till att de blir angelägna att bevara, använda och utveckla. Utvecklingen under de senaste årtiondena har öppnat upp oanade möjligheter att tillgängliggöra information och att möta publik på nya arenor. Tillgänglighet kan också handla om att på olika sätt

göra kyrkorna möjliga att uppleva och ta till sig för människor med funktionsnedsättning, vilket inte heller ska inskränkas bara till att möta fysiska utmaningar.

För att mäta tillgängligheten har Svenska kyrkan använt kvantitativa analyser av några indikatorer för tillgänglighet, dels sammankomster i och utanför egen verksamhet, dels kyrkornas öppethållande utöver sammankomsterna. Statistiken som presenteras kommer främst från uppgifter lämnade av församlingar under 2009 till 2017. Viss statistik finns även från 2004 och framåt. Svarsfrekvensen har legat på mellan 86 till 92 procent, vilket gör att det statistiska underlaget varierar något från år till år och kan i vissa fall påverka utfallet, särskilt när svaren grupperas. Statistiken omfattar öppethållande och användning av de kyrkor som finns registrerade i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. I registret definieras en kyrka som en byggnad invigd för gudstjänst enligt kyrkoordningen, vilket innebär att cirka 3400 kyrkor ingår i underlaget.

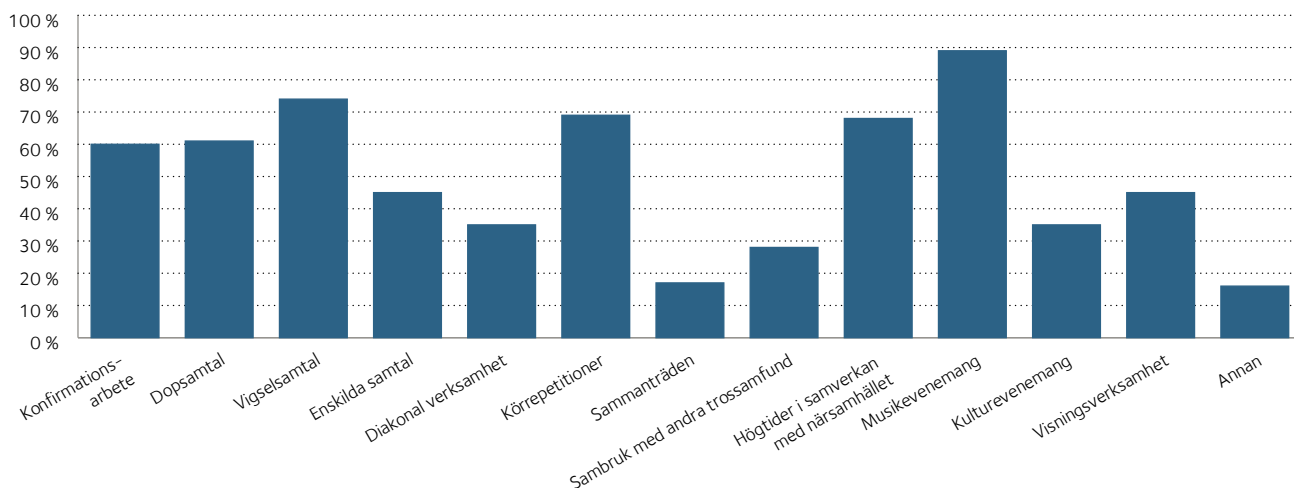
Kyrkorna tillgängliggörs genom sin användning

Svenska kyrkans olika verksamheter bedrivs i kulturhistoriskt värdefulla miljöer. Verksamheterna berikas av kulturmiljöerna och miljöerna berikas av verksamheterna. Årligen under perioden 2014–2017 har i genomsnitt totalt cirka 268 000 sammankomster skett i Svenska kyrkans egen verksamhet, många av dem i kyrkorna. Församlingarna har genomfört i snitt 21 000 visningar av kyrkorna per år och arrangerat cirka 3 800 konserter per år som oftast genomförs i kyrkorna.

Den senaste statistikinsamlingen som avser 2017 visar att 92

DIAGRAM 14

Kyrkornas användning utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar.

procent av landets kyrkor huvudsakligen används till gudstjänster och andakter. Sex procent av kyrkorna används huvudsakligen till så kallade kyrkliga handlingar, det vill säga dop, konfirmation, vigslar och begravningar. En procent av kyrkorna används i liten utsträckning i det dagliga församlingsarbetet, men har som sevärd och kulturhistoriskt intressanta kyrkor hög besöksfrekvens. En procent av kyrkorna används huvudsakligen för konserter, utställningar och andra evenemang. De huvudsakliga användningsområdena utesluter naturligtvis inte att också de andra användningarna kan vara aktuella. De organiserade verksamheterna i kyrkorna består förutom gudstjänster och kyrkliga handlingar av en mängd olika aktiviteter. Diagram 14 visar vilka andra aktiviteter som sker i kyrkorna, utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar, och hur stor andel av kyrkorna det är där dessa verksamheter sker.

Svenska kyrkan följer årligen upp antalet sammankomster som sker i kyrkorna fördelade på egen verksamhet och andra sammankomster utanför den egna verksamheten. Annan verksamhet kan exempelvis vara konserter eller liknande evenemang anordnade av annan arrangör än Svenska kyrkan. Diagram 15 visar den årliga förändringen av antal sammankomster som skett i kyrkorna under perioden 2014–2017.

Sammankomster i egen verksamhet utgörs av alla gudstjänster, kyrkliga handlingar och andra verksamhetsrelaterade sammankomster som Svenska kyrkan ansvarar för. Sedan förra kontrollstationen har det skett en viss ökning av antalet sammankomster i kyrkans egen verksamhet, perioden 2009–2013 låg det genomsnittliga antalet sammankomster på 85 och perioden 2014–2017 på 88 stycken per år.

I Svenska kyrkans rapport inför kontrollstationen 2014 redo-

visades en viss ökning av andelen kyrkor där inga sammankomster skett under året: från fem procent 2009 till åtta procent 2012. Periodens genomsnittliga värde hamnade på sju procent. Under perioden 2014–2017 har andelen kyrkor utan sammankomster inte ytterligare ökat utan stabiliserat sig på sju procent (se bilaga 3:1).

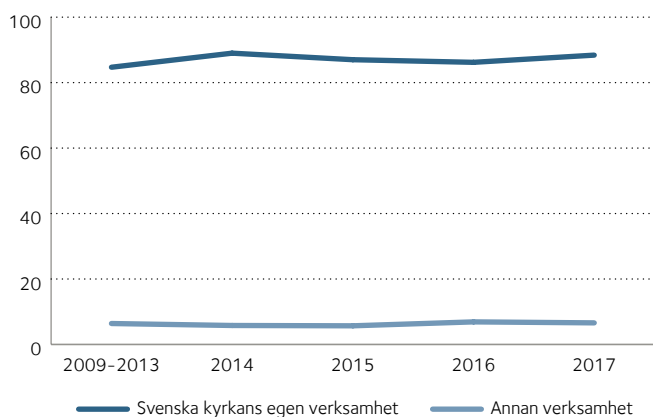
Antalet sammankomster per kyrka varierar stort mellan olika tätortstyper, det gäller såväl sammankomster i Svenska kyrkans egen verksamhet som andra sammankomster i kyrkorna. Antalet sammankomster i egen verksamhet i storstäder under perioden 2014–2017 var cirka 300 per kyrka medan det på landsbygd och i glesbygd var 36 per kyrka. Dock är det statistiska underlaget för storstadskyrkorna litet jämfört med andra tätortstyper och skillnader i antal enkätsvar från år till år kan ge stor påverkan på statistiken. För att få större grupper och minska den statistiska osäkerheten har i analysen storstäder och förorter grupperats tillsammans, de stora och medelstora städerna, de större och mindre tätorterna respektive landsbygd och glesbygd. I bilaga 3 framgår de principer som Statistiska centralbyrån tillämpar för tätortsindelningen.

Diagram 16 visar förändringen av antal sammankomster grupperade efter de sammanlagda tätortstyperna. En närmare analys av förändringarna under perioden visar att 2014 ökade antalet sammankomster i storstäderna och förorterna från 188 till 220 för att senare under perioden stabilisera sig på omkring 200. Samma år sjönk de övriga städernas antal sammankomster från 160 till 137 för att sedan stabilisera sig runt 140. För de övriga tätortsgrupperingarna har värdena varit oförändrade under perioden.

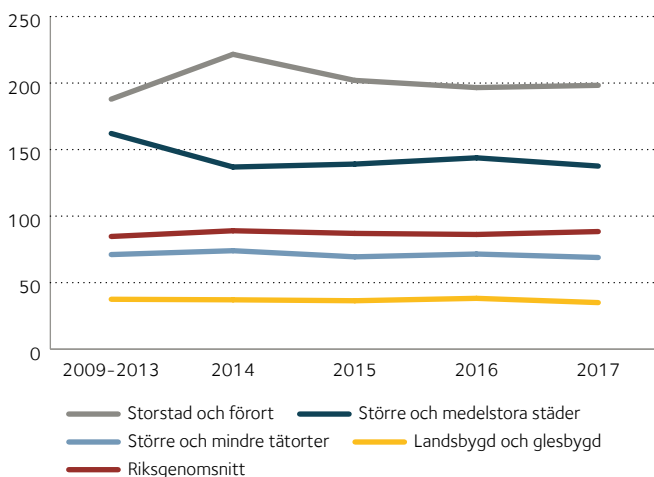
Statistiken för de sammankomster som skett i kyrkorna då de

DIAGRAM 15

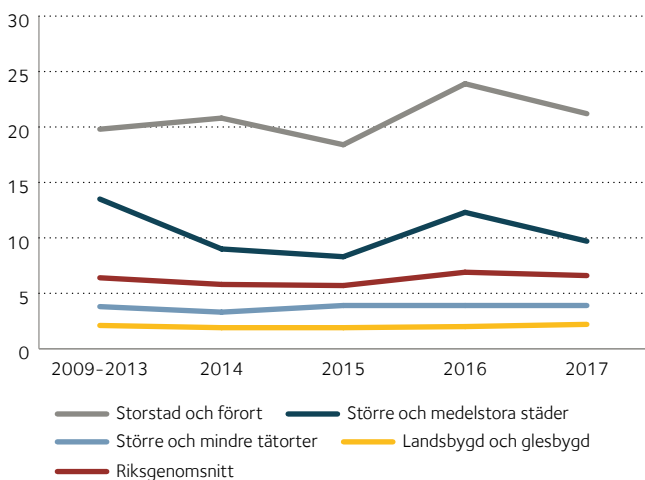
Genomsnittligt antal sammankomster per kyrka.

DIAGRAM 16

Förändring av antal sammankomster per kyrka i Svenska kyrkans egen verksamhet fördelade efter tätortstyp.

DIAGRAM 17

Förändring av antal sammankomster per kyrka i annan verksamhet fördelade efter tätortstyp.

upplåtits till annan arrangör än Svenska kyrkan visar att riksgenomsnittet ligger stabilt på samma nivå under hela perioden. Jämfört med tidigare kontrollperiod är det nu färre kyrkor som inte redovisat några sammankomster alls i annans regi. Under perioden 2014–2017 har de minskat med tre procentenheter från 60 procent som var genomsnittet för perioden 2009–2013 till 57 procent (se bilaga 3:2). Diagram 17 visar hur stor spridningen är för hur många sammankomster som sker i kyrkorna i relation till tätortstyp samt förändringen under perioden. Storstäderna och förorterna har haft en svagt ökande trend och de medelstora och större städerna en generell minskning över perioden. De övriga tätortstyperna har inte några anmärkningsvärda förändringar under perioden.

Öppna kyrkor för spontanbesök

Den organiserade verksamheten i kyrkorna är tillfällen då kulturmiljöerna görs tillgängliga för besökare, men miljöerna hålls även öppna för allmänheten för spontanbesök utöver dessa aktiviteter. Ett sätt att redovisa öppethållandet är statistik för de dagar då kyrkan varit öppen för besök utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar. En öppetdag definieras som kyrka öppen mer än fem timmar per dag utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar. Det kan tyckas att det är ett högt krav på öppethållande att en kyrka ska definieras som öppen endast utöver den verksamhet som är kyrkans huvudsakliga användningsområde. Är kyrkan öppen och tillgänglig tre timmar per dag har det ju ändå varit möjligt att besöka den. Statistiken för öppethållandet bör därför ses som ett komplement till allt det övriga öppethållande av kyrkorna som Svenska kyrkan erbjuder allmänheten genom de verksamheter som frekvent sker i kyrkorna.

Den nedan återgivna tabellen redovisar utvecklingen av det genomsnittliga antalet öppetdagar per kyrka under kontrollperioden 2014–2017 och kan jämföras med ett medelvärde från förra kontrollperiodens genomsnittliga antal öppetdagar per kyrka.

TABELL 1

Genomsnittligt antal öppetdagar per kyrka under förra (2009–2013) och innevarande kontrollperiod (2014–2017). En öppetdag definieras som kyrka öppen mer än fem timmar per dag utöver gudstjänst och kyrkliga handlingar.

Period	2009–2013	2014	2015	2016	2017
Antal öppetdagar per kyrka	140	137	137	131	134

Resultatet visar att kyrkorna under 2016 haft en nedgång i öppethållandet som 2017 till en del avstannat. Genomsnittet för perioden 2009–2013 är 140. Den största nedgången i antal öppetdagar skedde redan åren 2009 till 2012 då antal öppetdagar sjönk från 145 till 136. Efter det har det genomsnittliga

antalet öppettid dagar varit oförändrade till 137 dagar fram till 2016 då antalet åter sjönk. Under perioden 2014–2017 har antalet öppettid dagar per kyrka och år totalt minskat med tre dagar. Detta gäller som genomsnitt för alla kyrkor i landet.

Diagram 18 visar utvecklingen per tätortstyp under perioden 2014 till 2017 och som jämförelse medelvärde från förra kontrollperioden 2009–2013. 2016 var det främst kyrkorna som ligger i städerna och förorterna som minskade öppethållandet vilket kan verka förvånande då tidigare års utveckling visat att det framför allt har varit i glesbygd och på landsbygd som öppethållandet minskat. Kyrkorna på landsbygd och i glesbygd hade 2016 ingen avsevärd nergång i öppethållandet. Utfallet bör dock tolkas med försiktighet, vilket illustreras av att den nedgången för storstäder och förorter som skett 2016 redan 2017 utbyts i en uppgång. Generellt över perioden kan man dock säga att flertalet tätortstyper visar en svag nedåtgående kurva, mest noterbar för större och medelstora städer, medan storstäderna och förorterna tvärtom har haft en ökning av antal öppettid dagar.

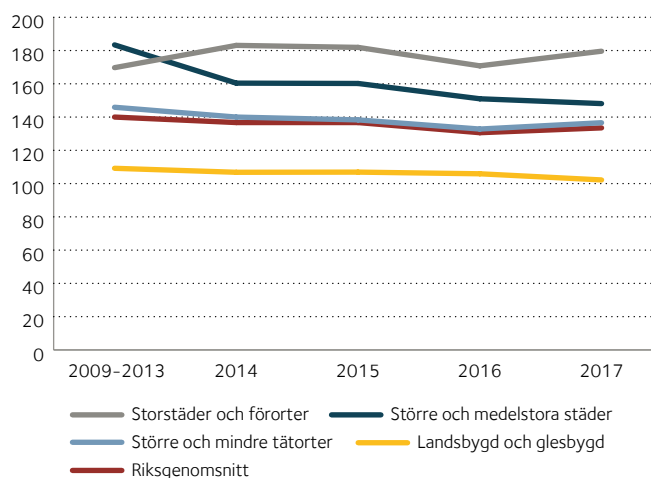
I rapporten *Ett rum öppet för alla*, som Svenska kyrkan lämnade inför kontrollstationen 2014 uppmärksammades den kraftiga förändringen av andelen kyrkor som hållits öppna mindre än fem timmar per dag eller inte öppna alls mellan 2006 och 2007. Mellan dessa år ökade andelen med 13 procentenheter. Efter 2007 ligger kategorin stadigt på 19 procent, vilket är värdet även 2014–2017. Som framgår av tabell 2 har under perioden 2014–2017 andelen kyrkor med 300 eller fler öppettid dagar per år minskat, medan andelen kyrkor i intervallet 200–299 öppettid dagar ökat jämfört med de tidigare kontrollperioderna. I bilaga 3:3 redovisas den totala fördelningen per år för perioden.

I och med att en öppettid definieras som kyrka öppen mer än fem timmar per dag utöver tid för gudstjänster och kyrkliga handlingar finns det många tillfällen då kyrkorna faktiskt varit tillgängliga utöver den här presenterade statistiken. Öppethållandet sker utifrån församlingarnas olika förutsättningar samt den efterfrågan som finns. Statistik för tillgängligheten till dessa kyrkor samlas in regelbundet och redovisas i de årliga rapporterna som Svenska kyrkan lämnar till regeringen. En stor del av kyrkorna (20 procent) är så kallat nyckelöppna, det vill säga kyrkan är låst då det inte pågår organiserad verksamhet men det finns möjlighet att kontakta en person som låser upp kyrkan för besök. Under perioden 2014–2017 har andelen kyrkor som är nyckelöppna ökat med två procent och de kyrkor som är nyckelöppna endast sommartid har minskat med en procent.

Tendensen att kyrkorna hålls stängda mer än tidigare när ingen verksamhet pågår har flera troliga orsaker. En förklaring är att befolkningsutvecklingen i landet, med en hög urbaniseringsgrad, leder till ett minskande öppethållande av många kyrkor

DIAGRAM 18

Genomsnittligt antal öppettid dagar fördelade efter tätortstyper.

TABELL 2

Genomsnittlig öppethållandefrekvens för kontrollperioderna.

	Antal kyrkor öppna mindre än 5 timmar per dag eller inte öppna alls	1–9 öppettid dagar	10–99 öppettid dagar	100–199 öppettid dagar	200–299 öppettid dagar	300 och fler öppettid dagar
2014–2017	19%	6%	25%	17%	15%	18%
2009–2013	19%	5%	25%	18%	13%	21%
2004–2008	11%	4%	25%	21%	14%	26%

på grund av att församlingar slås samman och minskar verksamhet och personal, till exempel lokalt tillgängliga vaktmästare.

Sedan kontrollstationen 2014 har det blivit tydligt att det inte bara är glesbygds- och landsbygdskyrkorna som har minskande öppethållande. Alla tätortstyper, utom storstäderna och förorterna, har från år 2000 ett sakta sjunkande öppethållande enligt den statistik som samlats in. Rationaliseringsåtgärder gäller heller inte uteslutande de glest befolkade områdena. Svenska kyrkan har årligen minskande antal medlemmar som ska finansiera verksamheten och det är något som alla församlingar behöver förhålla sig till.

Det är väsentligt att kunna förena kravet på hög tillgänglighet och öppenhet med kravet på att bevara och skydda kulturarvet. De förebyggande åtgärderna mot skador och kulturarvsbrott har därför varit en strategisk fråga i kyrkans förvaltning av kulturarvet och har prioriterats i det långsiktiga arbetet. När det gäller kyrkobyggnadernas öppethållande bör också påpekas att de organiserade verksamheterna i kyrkorna under

perioden ökat vilket i samma utsträckning minskat utrymmet att hålla kyrkan öppen därutöver.

Värt att notera är att Trafikverket under perioden beslutat om indragningar av allmän väg fram till vissa kyrkor och begravningsplatser. För att kyrkor och begravningsplatser ska kunna hållas öppna i samma utsträckning som vid relationsändringen bör staten i samma utsträckning som då bidra med statligt vägunderhåll till dessa kulturminnen och allmänna begravningsplatser.

Det är en begränsning att det inte finns någon kontinuerlig statistik över de enskilda besöken, vilket skulle kunna komplettera bilden av öppethållandet i kyrkorna. De enskilda besöken i kyrkorna utgör en väsentlig del av bruket av kyrkobyggnaderna, som tyvärr inte kan mätas i redovisningen av tillgängligheten till kulturarvet.

Tillgängliggörande bidrar till kulturarvets relevans

Tillgänglighet till och tillgängliggörande av kulturarv handlar inte bara om att komma in i kyrkorumen, utan också om att genom olika medier förmedla upplevelser och kunskap, eller att genom möten och interaktion skapa delaktighet i fortsatt användning och utveckling av kulturarvet. Regeringen betonar i sin skrivelse, *Den kyrkoantikvariska ersättningen*, från 2014 (skr. 2013/14:152) betydelsen av att Svenska kyrkan på olika sätt informerar om de kyrkliga kulturminnena och kommunicerar dess värden till en bred allmänhet för att intresset för det kyrkliga kulturarvet ska vidmakthållas och utvecklas. Nedan återfinns exempel på projekt och resultat inom området 2014–2018, med eller utan finansiering av kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkans tillgängliggörande av de kyrkliga kulturvärdena omfattar en mängd olika satsningar såväl på nationell nivå som bland stift och församlingar. Utöver de här nämnda exemplen utgör digitala medier, guidningar, visningar, kyrkorums pedagogik och utveckling av besöksmål väsentliga delar av verksamheten (se avsnittet Effekter av Svenska kyrkans kulturarvsarbete, kapitel 3).

Himlen är här – Utställningen var ett samverkansprojekt mellan Svenska kyrkans nationella nivå, Uppsala stift och Uppsala domkyrkoförsamling och ägde rum i Uppsala domkyrka från juni till november 2014. Mer än 300 000 besökare såg utställningen. I kyrkorummet visades ett drygt femtiotal föremål inlånade från ett stort antal kyrkor i Uppsala stift i ett möte med samtida konst. Syftet var att utveckla en utställningsform för tillgängliggörande av det kyrkliga kulturarvet i ett möte med vår samtid och människors existentiella frågor, ta tillvara det historieintresse som finns idag och låta nya grupper uppleva kyrklig konst och hantverk.

Moderna kyrkor i Sverige – Resultatet från det avslutade nationella projektet med samma namn publicerades 2016 i en ny bok och tillgängliggörs därmed för en större allmänhet. Projek-

tet har bekostats av kyrkoantikvarisk ersättning och omfattat samtliga stift. I boken presenteras 31 kyrkor med ett populärvetenskapligt angreppssätt, där upplevelser blandas med fakta och varje kyrka lyfts fram som en individ med sin särprägel. Boken har getts ut i både en svensk och en engelsk version.

Mellan himmel och jord – Boken från 2017 beskriver människors uttryck för tro och liv under århundradena. Antologin samlar författare som på skilda sätt är knutna till Svenska kyrkan. Boken är del i en pågående reflektion inom Svenska kyrkan om hur det kyrkliga kulturarvet är ett levande arv, där nya tolkningar och förståelser är i dialog med historien. Boken vill gå från påståendet att det kyrkliga kulturarvet är en angelägenhet för alla till en reflektion över hur det sker.

Kyrkoinformation i Bebyggelseregistret – Mellan 2015–2017 bedrevs ett nationellt projekt med syfte att digitalt tillgängliggöra alla Svenska kyrkans befintliga kyrkokarakteriseringar. Projektet finansierades med kyrkoantikvarisk ersättning. Informationen görs tillgänglig genom Bebyggelseregistret, ett informationssystem som administreras av Riksantikvarieämbetet och kan nås publikt via deras hemsida. Bebyggelseregistret används både av dem som arbetar professionellt inom kulturmiljöområdet och privatpersoner. Dessutom möjliggör registreringen att informationen kan användas i appar som Kyrkguiden.

Kyrkguiden – App som hjälper användaren att hitta till kyrkor runt om i landet och kunna se vilken verksamhet som äger rum i dem. Appen har laddats ner drygt 10 000 gånger från Google Play och minst lika många gånger från Appstore. Med *Kyrkguiden* kan användaren lätt hitta en närliggande kyrka och klicka sig vidare för att läsa mer om kyrkan, församlingen och aktuella aktiviteter. Det är också möjligt att filtrera fram olika typer av kyrkor, som sommarkyrka, vägkyrka, pilgrimskyrka eller sevärhetskyrka. Församlingar och pastorat kan lägga upp korta texter med bild om vad de särskilt vill lyfta fram.

@Kulturarvet – Svenska kyrkans instagramkonto berättar i ord och bild om intressanta detaljer och nedslag ur vårt gemensamma kulturarv.

Måluppfyllelsen

- Tillgängligheten till de kyrkliga kulturminnena mätt i organiserad verksamhet i kyrkorna visar inte på någon signifikant förändring utan en stabil utveckling under perioden 2014–2017. Antalet verksamheter i Svenska kyrkans egen verksamhet har ökat något i storstäderna och förorterna. Antalet sammankomster utanför den egna verksamheten är relativt stabilt.

- Kyrkornas öppethållande har ytterligare minskat något, men det är inte längre öppethållandet i gles- och landsbygdsförsamlingar som minskar mest. Sannolikt finns i bakgrunden rationa-

liseringsåtgärder i församlingarna med en minskning av den lokalt tillgängliga personalen, kombinerat med de höga krav som ställs på tillsyn och säkerhet för kulturminnena. Detta gäller generellt för Svenska kyrkans församlingar, men resultatet för öppethållandet bestäms ytterst av de lokala förhållandena.

- Svenska kyrkan arbetar aktivt för att i olika medier tillgängliggöra de kyrkliga kulturvärdena.
- Den sammanfattande slutsatsen är att Svenska kyrkan hittills har kunnat upprätthålla en hög tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena sedan relationsändringen. Svenska kyrkan arbetar aktivt för att tillgängliggöra de kyrkliga kulturvärdena för olika målgrupper i och i samverkan med andra aktörer. Genom detta arbete skapas kunskaper och relevans för att fortsatt bevara, använda och utveckla kulturarvet.

EFFEKTER AV SVENSKA KYRKANS KULTURARVSARBETE

Svenska kyrkans kulturarvsarbete i ett hållbarhetsperspektiv
Kulturarvet är en resurs både för kyrka och samhälle. Detta avsnitt belyser hur Svenska kyrkans kulturarvsarbete, inklusive förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena, bidrar till arbetet för en hållbar samhällsutveckling.

Riksantikvarieämbetets rapport *Räkna med kulturarvet* från 2017 har inspirerat till flera av de iakttagelser som redovisas här. Riksantikvarieämbetets rapport ger konkreta exempel på hur man kan mäta samhällliga effekter av kulturarv och kulturarvsarbete. I vissa fall finns möjligheter att med motsvarande siffror för det kyrkliga kulturarvet påvisa liknande resultat, men en mer utvecklad och långsiktig statistik inom

detta område återstår att utveckla. Svenska kyrkan har bidragit med statistik till den av Myndigheten för kulturanalys publicerade rapporten *Kulturmiljöstatistik*, Kulturfakta 2016:2, som var den första rapporten i sitt slag. Av rapporten *Kulturmiljöstatistik* framgår att de kyrkliga kulturminnena utgör en väsentlig del av landets samlade kulturmiljöer. Genom denna sammanställning är det också möjligt att i vissa avseenden sätta de kyrkliga kulturmiljöerna i relation till andra typer av kulturmiljöer.

Den största delen av Svenska kyrkans kulturarvsarbete är den verksamhet som dagligen sker i församlingarna. Det är församlingarna som ytterst ansvarar för och förvaltar de kyrkliga kulturmiljöerna, bestående av bland annat kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier. Verksamheten utgör också ett immateriellt kulturarv med långtgående kontinuitet.

En förutsättning för långsiktig och hållbar kulturarvsförvaltning är goda kunskaper, planering och framförhållning. *Nationellt program för kunskapsutveckling om det kyrkliga kulturarvet*, beslutat av kyrkostyrelsen våren 2017, ska stödja och ge förutsättningar för en långsiktig, strategisk och vetenskapligt grundad kunskapsuppbyggnad (se kapitel 2). Följande resonemang tar fasta på hur församlingarnas kulturarvförvaltning samt Svenska kyrkans strategiska kunskapsutveckling bidrar till en hållbar samhällsutveckling.

Kulturarvsförvaltning bidrar till företagande och besöksnäring

Svenska kyrkans församlingar är sammantaget Sveriges största förvaltare av kulturhistoriskt skyddad egendom. De kyrkliga kulturmiljöerna utgör viktiga noder i den bebyggda miljön både

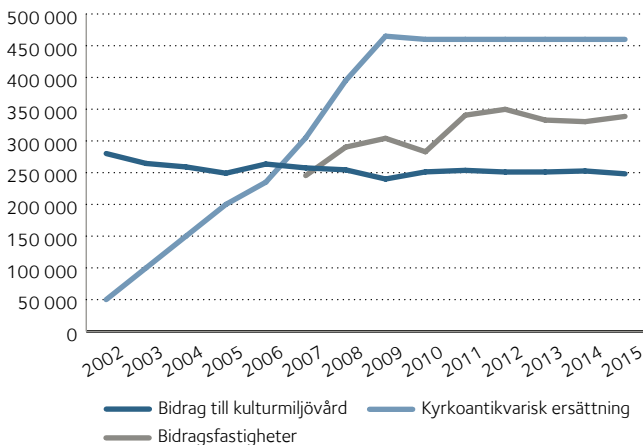

På arenan för hållbar samhällsutveckling möts de som vill bidra till en miljömässigt, socialt och ekonomiskt hållbar utveckling av samhället. Det kyrkliga kulturarvet bidrar på olika sätt till dessa tre dimensioner, med tillägget av en existentiell eller andlig dimension som genomsyrar allt arbete.

Illustration från Riksantikvarieämbetets rapport *Räkna med kulturarvet*, 2017.

DIAGRAM 19

Statliga anslag till kulturmiljö, 2002–2015, tusen kronor. Bidragsfastigheter avser de fastigheter förvaltade av Statens fastighetsverk som saknar förutsättningar att ge ett långsiktigt ekonomiskt överskott. Huvuddelen av dessa är statliga byggnadsminnen. Källa: *Kulturmiljöstatistik*, Kulturfakta 2016:2, Myndigheten för kulturanalys.

på landsbygd och i tätort. Många kyrkomiljöer utgör värdekärnor i områden som enligt miljöbalken (1998:808) är av riksintresse för kulturmiljövården. Utöver de kyrkliga kulturminnena är det endast de fasta fornlämningarna som har ett generellt skydd enligt kulturmiljölagen. Som jämförelse kan nämnas att den övriga skyddade bebyggelsen enligt 3 kap. kulturmiljölagen, bestående av enskilda byggnadsminnen med preciserade skyddsbestämmelser, uppgick 2015 till 2266 bebyggelsemiljöer. Därtill kommer de 264 statligt ägda bebyggelsemiljöer som skyddas som statliga byggnadsminnen enligt särskild förordning.

Den kyrkoantikvariska ersättningen är det största riktade statliga anslaget till kulturmiljövård, med 460 miljoner kronor årligen. Som jämförelse kan nämnas att kulturmiljövårdsanslaget som av länsstyrelserna utgår i form av bidrag till vård och restaurering av annan kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, däribland de enskilt ägda byggnadsminnena, under många år uppgått till cirka 250 miljoner (diagram 19). Statens fastighetsverk, som förvaltar flertalet av de statliga byggnadsminnena, disponerar ett anslag för bidragsfastigheterna, det vill säga de cirka 100 fastigheter som saknar förutsättningar att ge ett långsiktigt ekonomiskt överskott för att täcka underhåll och drift. För 2015 låg anslaget på cirka 339 miljoner kronor. Anslaget används till vård och underhåll, men också i viss utsträckning utveckling av fastigheterna.

I rapporten *Räkna med kulturarvet* åskådliggör Riksantikvarieämbetet effekterna av kulturmiljövårdsanslaget i termer av ekonomisk hållbarhet, uttryckt i stärkt arbetsmarknad och hållbar tillväxt. Åtgärderna leder till ökad efterfrågan av varor

och tjänster i anslutning till kulturmiljöerna, till exempel i form av hantverkstjänster, projekt- och arbetsledning inom byggbranschen samt antikvarisk expertis.

För perioden 2002–2017 har huvuddelen av den kyrkoantikvariska ersättningen gått till vårdinsatser initierade av församlingarna. Kategorin vårdinsatser omfattar renovering, restaurering, vård av engångskaraktär, konservering och återkommande underhållsåtgärder, men även projektering, utredning och kulturhistoriskt motiverade driftskostnader. Under perioden 2002–2017 har totalt 4 274 miljoner kronor av totalt 5 577 miljoner kronor använts till vårdinsatser, vilket motsvarar 77 procent av de förbrukade medlen. Här återfinns huvudsakligen kostnader för sådana varor och tjänster som också kulturmiljövårdsanslaget används till och effekterna på det lokala och regionala arbetsmarknaden bör därför vara likartad, även om förbrukningen av kyrkoantikvarisk ersättning är väsentligt större. Som jämförelse kan nämnas att utbetalad kyrkoantikvarisk ersättning till vårdinsatser 2017 uppgick till 462 miljoner, medan motsvarande summa för kulturmiljövårdsanslaget till vårdåtgärder uppgick till 156 miljoner kronor. Som framgår av kapitel 2 i denna rapport har den kyrkoantikvariska ersättningen stått för 52 procent av kostnaderna för vårdinsatser. Det innebär att Svenska kyrkans egenfinansiering tillsammans med den kyrkoantikvariska ersättningen uppgick till 888 miljoner kronor, bara under 2017. Den kyrkoantikvariska ersättningen bidrar till ett bevarat kulturarv, men ger också betydande effekter för den ekonomiska hållbarheten i hela Sverige.

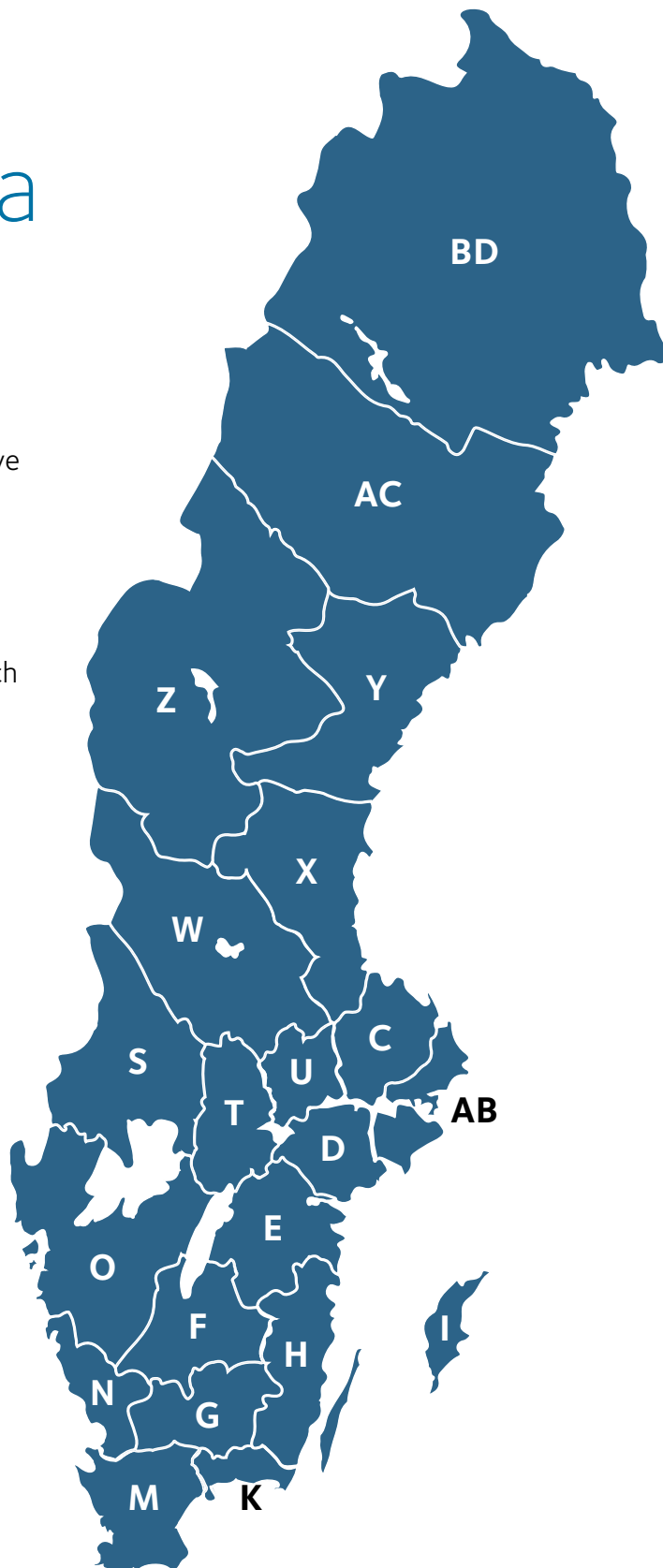
Det finns viktiga skillnader mellan både bidragsformerna och de kulturmiljöer som medlen används till. Då det gäller efterfrågan av konserveringstjänster torde de kyrkliga kulturmiljöerna ha större betydelse än för övrig skyddad bebyggelse. Många av kyrkorna har fast inredning eller inventarier med äldre målningsskikt eller skulptural utsmyckning som kräver specialiserad kompetens vid vårdinsatser eller reparationer. Behovet av konservatorskompetenser och -tjänster överskrider tillgången då det gäller vissa materialkategorier och regioner. En av de vanligare orsakerna till att församlingar ansöker om förlängd dispositionstid för kyrkoantikvarisk ersättning, från de ordinarie två åren till ett tredje, är brist på utförare.

Länen och den kyrkoantikvariska ersättningen

1. Utbetalad kyrkoantikvarisk ersättning under perioden 2002-2017, tkr samt andel i % (exklusive nationella projekt och stiftsprojekt)
2. Kvadratmeter skyddad kyrka samt andel i % (uppgift om yta ur Kyrkobyggnadsregistret mars 2018)
3. Utbetalad kyrkoantikvarisk ersättning per år och kvadratmeter skyddad kyrka

Totalsumma:

1. 5243 047 tkr/100 %
2. 1 282 219 kvadratmeter/100 %
3. Genomsnitt: 257 kr/kvadratmeter

AB**STOCKHOLMS LÄN**

1. 418 690 TKR, 8 %
2. 86 438 KVM, 7 %
3. 303 KR/KVM

C**UPPSALA LÄN**

1. 325 162 TKR, 5 %
2. 54 940 KVM, 4 %
3. 370 KR/KVM

F**JÖNKÖPINGS LÄN**

1. 278 236 TKR, 5 %
2. 65 312 KVM, 5 %
3. 266 KR/KVM

I**GOTLANDS LÄN**

1. 389 216 TKR, 7 %
2. 31 478 KVM, 2 %
3. 773 KR/KVM

N**HALLANDS LÄN**

1. 209 018 TKR, 4 %
2. 49 855 KVM, 4 %
3. 262 KR/KVM

T**ÖREBRO LÄN**

1. 153 803 TKR, 3 %
2. 34 036 KVM, 3 %
3. 282 KR/KVM

X**GÄVLEBORGS LÄN**

1. 124 082 TKR, 2 %
2. 43 986 KVM, 3 %
3. 176 KR/KVM

AC**VÄSTERBOTTENS LÄN**

1. 46 887 TKR, 1 %
2. 29 463 KVM, 2 %
3. 99 KR/KVM

D**SÖDERMANLANDS LÄN**

1. 198 920 TKR, 4 %
2. 42 617 KVM, 3 %
3. 292 KR/KVM

G**KRONOBERGS LÄN**

1. 121 595 TKR, 2 %
2. 44 145 KVM, 3 %
3. 172 KR/KVM

K**BLEKINGE LÄN**

1. 84 262 TKR, 2 %
2. 23 952 KVM, 2 %
3. 220 KR/KVM

O**VÄSTRA GÖTALANDS LÄN**

1. 929 991 TKR, 18 %
2. 227 062 KVM, 18 %
3. 256 KR/KVM

U**VÄSTMANLANDS LÄN**

1. 182 303 TKR, 3 %
2. 34 983 KVM, 3 %
3. 326 KR/KVM

Y**VÄSTERNORRLANDS LÄN**

1. 123 347 TKR, 2 %
2. 39 929 KVM, 3 %
3. 193 KR/KVM

BD**NORRBOTTENS LÄN**

1. 37 874 TKR, 1 %
2. 25 574 KVM, 2 %
3. 93 KR/KVM

E**ÖSTERGÖTLANDS LÄN**

1. 405 805 TKR, 8 %
2. 87 100 KVM, 7 %
3. 291 KR/KVM

H**KALMAR LÄN**

1. 259 893 TKR, 5 %
2. 63 583 KVM, 5 %
3. 255 KR/KVM

LM**SKÅNE LÄN**

1. 555 091 TKR, 11 %
2. 166 327 KVM, 13 %
3. 209 KR/KVM

S**VÄRMLANDS LÄN**

1. 153 678 TKR, 3 %
2. 48 859 KVM, 4 %
3. 197 KR/KVM

W**DALARNAS LÄN**

1. 148 096 TKR, 3 %
2. 46 186 KVM, 4 %
3. 200 KR/KVM

Z**JÄMTLANDS LÄN**

1. 97 096 TKR, 2 %
2. 36 394 KVM, 3 %
3. 167 KR/KVM

Rapporten *Kulturmiljöstatistik* visar information om kulturmiljöer med länen som indelningsgrund, vilket svarar mot länsstyrelsernas tillsynsansvar över kulturmiljöfrågorna. Utbetalningen av kyrkoantikvarisk ersättning 2002–2017 har i den anslutande kartbilden fördelats per län, för att underlätta jämförelsen med andra riktade medel till kulturmiljövård. Den kyrkoantikvariska ersättningen är en viktig del av landets kulturmiljö- och kulturarvsarbete och bidrar till utvecklingen i hela landet. De kyrkliga kulturminnena finns från norr till söder och i såväl glesbygd som tätort, vilket gör fördelningen väsentlig också ur ett regionalpolitiskt perspektiv.

Kulturarvet är enligt rapporten *Räkna med kulturarvet* en möjlig tillväxtfaktor också för besöksnäringen. Befintlig statistik visar att kulturmiljöer utgör viktiga besöksmål. Riksantikvarieämbetet har gjort en undersökning av de 250 största historiska besöksmålen i landet. De vanligaste historiska platserna för besök är äldre byggnader som slott och kyrkor. Den mest välbesökta kulturmiljön under 2015 var Skansen med nästan 1,4 miljoner besök, men även Lunds domkyrka kommer högt på listan med 750 000 besök årligen. Erfarenheten säger oss att de enskilda besöken också i de mer ordinära kyrkorumen är en viktig del av användningen. Det saknas dock en kontinuerlig statistik över dessa besök, varför det idag inte är möjligt att precisera omfattningen närmare (se avsnittet Tillgänglighet och användning, kapitel 3).

Svenska kyrkan definierar vanligen inte sin verksamhet som en del av eller en förutsättning för besöksnäringen. När kyrkorna en gång byggdes var det för det gemensamma, och inte för ett privat eller kommersiellt bruk. Emellertid, menar Riksantikvarieämbetet, spelar besöksnäring i anslutning till historiska och kulturella platser generellt en viktig roll för ekonomin. Av Tillväxtverkets årliga rapport *Fakta om svensk turism 2015* framgår att turisternas konsumtion inom området kultur och rekreation under 2015 uppgick till drygt 15 miljarder kronor. Därtill kommer också en positiv effekt på olika typer av näringar kring ett besöksmål i form av hotellnätter och annan service.

Svenska kyrkan och dess kyrkobyggnader har flera funktioner och egenskaper som kan bidra till att främja förutsättningarna för besöksnäringen. Kyrkoturism är en växande trend i Europa och även i Sverige och bygger på ett ökat intresse för kulturarvet i koppling till de existentiella frågorna. Det tar sig uttryck i till exempel både upprustade pilgrimsleder och ökad belastning på turismkyrkor i städerna. Svenska kyrkan är också en viktig aktör för samtida kultur, form och design. Både idag och i historisk tid är Svenska kyrkans församlingar en av landets största beställare av konstnärligt utformade föremål, arkitektur och musik. Kyrkorna utgör både scen för musikframträdanden och lokal för konstutställningar. Den årliga satsningen Sommarkyrkan är ett exempel på hur Svenska kyrkan arbetar med att hålla extra öppet för den som vill upp-

täcka kulturarvet, gå på gudstjänst eller andakt, konsert, utställning eller något annat arrangemang. Svenska kyrkan informerar om de drygt 300 av landets kyrkor som erbjuder sommaraktiviteter genom svenskakyrkan.se/sommarkyrkan och appen Kyrkguiden (se avsnittet Tillgänglighet och användning, kapitel 3).

Svenska kyrkan erbjuder hundratals pilgrimsvandringar varje år, arrangerade av stift eller församlingar. Pilgrimsrörelsen är ett bra exempel på hur man kan använda kulturarvet som en kombination av existentiell, historisk upplevelse och friluftsliv. Ett pilgrimscentrum i Vadstena drivs av Linköpings stift, med ett rikt utbud av retreatar, kurser och vandringar för reflektion och möten mellan människor på väg. Sedan 2011 finns Birgittaleden i Östergötland, en pilgrimsled som förbinder stiftsstad Linköping med Birgittas stad Vadstena. Längs denna väg kan man besöka platser med anknytning till Birgitta. Klosterleden, som sträcker sig från Kolmården i norr och från Alvastra i söder till Vadstena, har fått sitt namn av att den passerar elva kloster och fem olika klostertraditioner. Ett annat exempel är Pilgrim Vallentuna från Stockholms stift, som är ett samverkansprojekt mellan Vallentuna församling, Vallentuna kommun, Vallentuna kristna råd, Naturskyddsföreningen i Vallentuna och hembygdsföreningarna i Vallentuna, Frösunda, Markim och Orkesta. Pilgrim Vallentunas tre vandringsleder går mellan kyrkor i runstenstätt kulturbygd och på Vallentuna församlings hemsida kan man läsa mera om Ulf, Inga och Livsten, individer kända från runstenar som pilgrimen passerar. Där hittar man också praktisk information om kommunikationer, caféer, övernattningsplatser och annat som kan vara bra att veta för vandraren.

Svenska kyrkan initierar också utvecklingsprojekt som utgår från kyrkorumen och kyrkomiljöerna som mötesplatser och besöksmål. Ett exempel är projektet Kyrkan som besöksmål som bedrevs 2012–2014 som ett samarbetsprojekt finansierat delvis genom EU:s LEADER-program, i Sjuhärad där såväl Göteborgs som Skara stift deltog. Projektet utvecklade 36 av Sjuhäradabygdens kyrkor som besöksmål genom nätverk och informationsinsatser med mera. Projektet drivs numera av församlingarna själva och information om de aktuella kyrkorna finns på www.kyrkrundan.se.

Kulturmiljövård och energiomställning bidrar till miljömässig hållbarhet

Hållbarhet i ett miljömässigt perspektiv syftar till att skapa långsiktiga förutsättningar för mänskligt och annat liv på en planet med begränsade resurser, så att även framtida generationer kan få sina behov tillgodosedda.

Enligt Riksantikvarieämbetets rapport *Räkna med kulturarvet* bygger kulturmiljöns värden till stor del på den nära förbindelsen mellan kultur och natur. Skötsel av kulturmiljöer gynnar många gånger biologisk mångfald. Begravningsplatserna är goda exempel kulturmiljöer som också har betydande bio-

logiska värden. I Sverige idag finns cirka 3 200 begravningsplatser med en sammanlagd yta på närmare 13 000 hektar, enligt Riksantikvarieämbetets rapport *Fria eller fälla* från 2015. De allra flesta ägs och förvaltas av Svenska kyrkan. Även begravningsplatserna omfattas i sin helhet av 4 kap. kulturmiljölagen. Genom ett tillägg till kulturmiljölagen som trädde i kraft den 1 augusti 2017 har den gestaltade växtligheten på begravningsplatserna fått ett tydligare skydd vid tillståndsprovningen.

Begravningsplatserna är offentliga kulturmiljöer som är gestaltade av och för människor. Svenska kyrkan har statens uppdrag att sköta landets begravningsverksamhet, med undantag för i Stockholms och Tranås kommuner (se kapitel 4). Till begravningsverksamheten hör enligt begravningslagen (1990:1144) de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna, däribland också ansvaret för vård och underhåll enligt kulturmiljölagens krav. Förvaltningen innefattar bland annat byggnader, fasta anordningar och gestaltad växtlighet på begravningsplatserna. Då det gäller den biologiska mångfalden har framförallt de äldre trädens och kyrkogårdsmurarnas värden uppmärksammats, landskapselement som på många andra håll försvunnit. Naturstensmurar och grova ihåliga träd är värdefulla för insekter, lavar, mossor och svampar.

Vård- och underhållsplaneringen inom kulturarvsförvaltningen utgör grundläggande möjligheter för planering av klimat- och miljörelaterade insatser. Genom välplanerade insatser med beprövade, miljövänliga metod- och materialval kan kulturmiljöernas bevarande bidra till en hållbar samhällsutveckling. Vård av befintlig bebyggelse tär mindre på jordens resurser i jämförelse med stora vårdinsatser eller nybyggnation, genom att behoven av nya material minskar och därmed också exponeringen för de miljögifter som hänger samman med produktionen. Byggnadsvård bidrar till långsiktigt bevarande av kulturarvet och är därmed en hållbarhetsinsats i sig.

Svenska kyrkan deltar aktivt i olika strategiska samarbeten, till exempel med Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet, för att utveckla praktiska kunskaper som ligger till grund för vård och underhåll av den kyrkliga kulturmiljön. Det praktiska hantverksskunnandet är immateriella kulturarv som krävs för att de materiella kulturarven ska kunna vårdas och bevaras. Genom de många renoveringar och konserveringar som genomförs i de kyrkliga miljöerna uppstår ständigt nya möjligheter att analysera och utveckla både kunskaper, beprövad erfarenhet samt principer och strategier.

Svenska kyrkans klimat- och miljöengagemang bottenar i ett ansvarstagande för skapelsen och den värld vi vill lämna över till kommande generationer. Som en av landets största sammanlagda fastighetsägare, med ett brett bestånd av byggnader som omfattar allt ifrån unika kulturminnen till vanliga ekonomi-

byggnader, har Svenska kyrkan både ett ansvar och en möjlighet att bidra till ett långsiktigt hållbart samhälle genom hushållning av resurser och minskad miljöbelastning. Svenska kyrkan arbetar på nationell, regional och lokal nivå för att nå Sveriges miljömål genom både strategiska och konkreta satsningar. Efter kyrkomötets beslut om *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) läggs stort fokus på att prioritera resurser för en optimerad förvaltning (se kapitel 4). Med fördjupad kunskap och ett tvärsektorielt arbete med kulturarvsfrågor kan problem förebyggas och förutsättningarna stärkas att förvalta det kyrkliga kulturarvet för framtiden.

Miljödiplomering är ett verktyg för miljöledning som hjälper församlingar och pastorat att ta ansvar för skapelsen såväl i den pastorala verksamheten som i den praktiska förvaltningen. Klimatarbetet i praktiken kan utgöras av energikartläggningar som till exempel leder till åtgärder för att minska energianvändningen och fasa ut kvarvarande fossil energi. Att drygt hälften av alla kyrkor är beroende av el för sin uppvärmning innebär en stor utmaning i många församlingars dagliga energieffektivitets- och hållbarhetsarbete, som ofta genererar försök att sänka inomhustemperaturen eller helt kallställa kyrkorum. För att förebygga skador på det kyrkliga kulturarvet vid den typen av åtgärder har många församlingar och pastorat genom den kyrkoantikvariska ersättningen fått stöd att genomföra risk- och konsekvensanalyser. Det resulterar i lösningsorienterade och faktabaserade beslut om åtgärder på enskilda objekt, men fungerar också som kunskapsbank för andra.

Ett exempel på ett strategiskt projekt som Svenska kyrkan bedrivit på nationell nivå rör solenergi i skyddade kyrkomiljöer. Frågan är väckt av det miljöengagemang som finns inom Svenska kyrkan och genom flera motioner till kyrkomötet. I både Tyskland och England har man arbetat aktivt för att klimatneutralisera kyrkornas ibland ganska omfattande energiförbrukning, delvis genom satsningar på solenergi även på skyddade objekt. Motsvarande koncept har även vårt grannland Norge genomfört på Strand kyrka som utrustats med integrerat solcellstak i samband med restaureringsbehov efter en flerårig process i nära samarbete med kulturmiljövården. I Sverige har vi ännu inga exempel på montage i skyddade kyrkomiljöer. Solcellsteknikens utveckling och möjligheterna kring solenergi har fångat ett stort antal församlingars intresse och engagemang vilket genererat flera solenergimontage på församlingshem och kyrkor byggda efter 1940. Solcellsanläggningar på skyddade kyrkobyggnader har vid tillståndsprovningar hittills nekats av länsstyrelserna. Svenska kyrkan arbetar för närvarande med en vägledning som vänder sig till den förvaltande församlingen, liksom andra intresserade, med inspiration och information som stöd. Vägledningen är applicerbar på installationer av solenergi i allmänhet, men lägger stor vikt vid det som gäller för kulturmiljöer med tillståndsplikt. Förhoppningen är att vägledningen också ska kunna utgöra ett fördjupat underlag

för fortsatta samtal med tillståndsprovande myndigheter.

De skyddade kyrkomiljöerna präglas av kontinuitet, traditionella material och en medveten gestaltning där kyrktaken naturligtvis inte bara är en möjlighet som hållbarhetsresurs för solenergiinstallation utan uppbär ett stort egenvärde. Kyrkornas tak är tidsdokument över olika konstruktionslösningar, hantverkstraditioner och materialval, vilket starkt bidrar till byggnadens karaktär. Att förvalta sådana miljöer handlar inte om att frysa utvecklingen, utan om att fortsatt göra medvetna val. Framtiden får utvisa om solceller blir ytterligare en årsring i taktäckningshistorien.

Det kyrkliga kulturarvet och social hållbarhet

Riksantikvarieämbetet drar i sin rapport *Räkna med kulturarvet* den generella slutsatsen att kulturarv bidrar till att skapa tillhörighet och förståelse för vår plats i tiden. Kulturarvet säger något om vilka vi är och vilka vi varit, var vi befinner oss och vart vi är på väg. Att sätta siffror på denna företeelse eller att tolka det som uttryck för social hållbarhet är långt ifrån självklart. Någon entydig eller allmänt accepterad definition av social hållbarhet finns inte och även begreppet kulturarv och dess relation till samhället kan förstås på olika sätt. Riksantikvarieämbetet stödjer sina slutsatser på en medborgarenkät från 2016. På frågan om vad historiska platser betyder tycker sju av tio att det stämmer mycket eller ganska bra att de ger dem ökad förståelse för dagens samhälle. Ungefär hälften svarar också att historiska platser ökar deras förståelse för den egna personen och gör att de känner gemenskap med andra människor.

Även Svenska kyrkan går regelbundet ut med enkäter till allmänheten genom den så kallade Kyrkbussen för att belysa frågor om trossamfundets relation till medborgarna och samhället. Åren 2013 och 2014 ställdes frågor till ett slumpmässigt befolkningsurval i åldern 16–75 år och resultatet användes i Svenska kyrkans utredning *Gemensamt ansvar – en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem* (Svenska kyrkans utredningar 2015:1). Frågorna ställdes i detta sammanhang inte om historiska platser utan försökte mer specifikt fånga människors värdering av kyrkobyggnaderna i förhållande till andra offentliga byggnader och platser. Denna enkät säger alltså inget om åldern eller den historiska betydelsen av byggnaden, utan fokuserar på funktionen och tillgängligheten. Genomgående har gjorts en åtskillnad mellan de respondenter som är medlemmar i Svenska kyrkan och de som inte är det. Eftersom kyrkobyggnaderna utgör ett kulturarv för hela befolkningen är det relevant att studera variationen i svar från medlemmar respektive icke-medlemmar.

Av diagram 20 framgår att då det gäller tillgängligheten till kyrkobyggnaderna värdesätter medlemmarna det lika högt som tillgången till andra historiska byggnader. Då det gäller icke-medlemmarna finns en tydlig skillnad då man jämför vilken vikt

DIAGRAM 20

Medlemmars och icke-medlemmars värdering av olika offentliga platser eller byggnader. Källa: Svenska kyrkan, Kyrkbussen 2013.

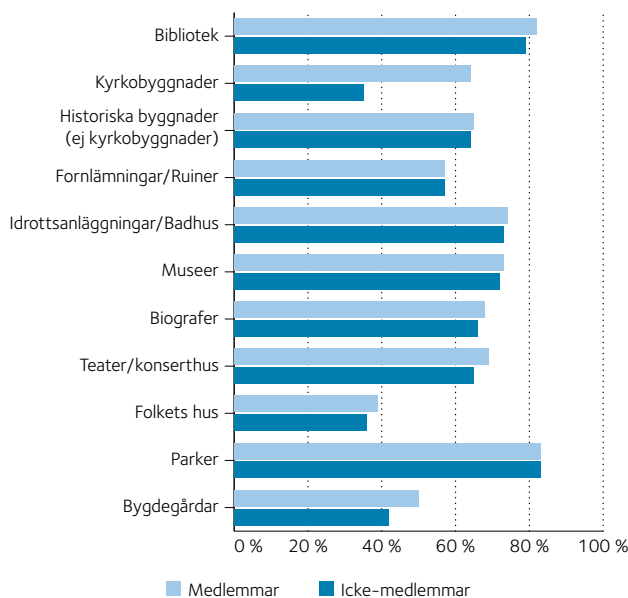

DIAGRAM 21

Inställning till kyrkobyggnadens tillgänglighet i olika generationsgrupper. Källa: Svenska kyrkan, Kyrkbussen 2013.

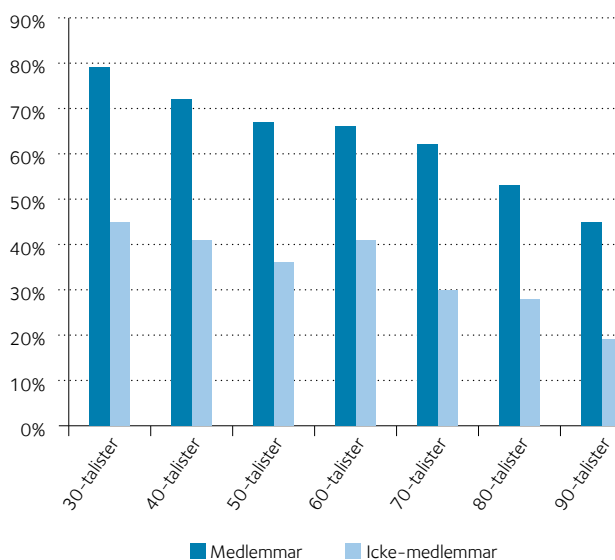
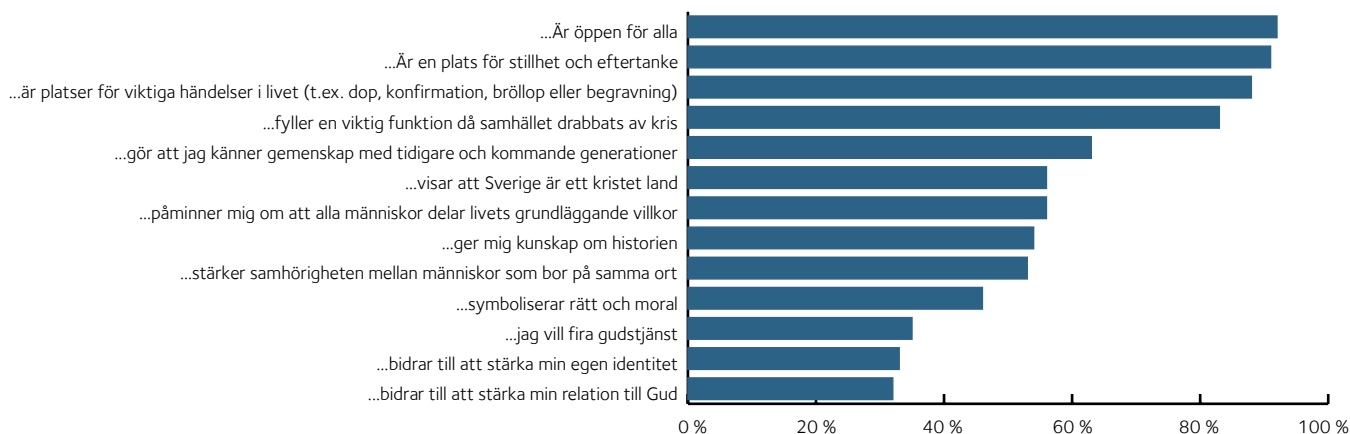

DIAGRAM 22

Om varför man värdesätter kyrkobyggnaden. Källa: Svenska kyrkan, Kyrkbussen 2013.

man lägger vid tillgängligheten till kyrkobyggnader jämfört med andra typer av historiska byggnader. Genomgående för såväl medlemmarna som icke-medlemmarna är dock att det finns andra offentliga byggnader där tillgängligheten värderas högre, till exempel för bibliotek och idrottsanläggningar.

Diagram 21 visar generationsskillnader i svaren och har betydelse för utfallet både då det gäller medlemmar och icke-medlemmar. Sannolikt avspeglar detta att kyrkobyggnaderna är sådana platser som det tar tid att bygga relation till. Det är alltså tänkbart att fler kyrkliga möten med stigande ålder successivt stärker relationen till kyrkobyggnaden, men troligen inte i den omfattning att dagens ungdomar kommer att värdera tillgängligheten lika högt som de äldre generationerna.

Den grupp som angett tillgången till kyrkobyggnaden som viktig eller mycket viktig fick frågan om varför och på vilket sätt man värdesätter kyrkobyggnaderna. Svaren var formulerade som ett antal påståenden och utfallet framgår av diagram 22. De alternativ som hamnar i topp markerar betydelsen av en öppet och tillgängligt rum för existentiella frågor, viktiga händelser, eftertanke och stillhet, medan de traditionellt religiösa bevekelsegrunderna återfinns i diagrammets nedre del. De svarsalternativ som främst förknippas med byggnaden som historisk källa hamnar i diagrammets mitt. Sammanfattningsvis svarar kyrkobyggnaden mot djupt mänskliga behov, som kan vara religiösa eller relaterade till historien, men som långt ifrån alltid behöver vara det. I själva verket torde flera av dessa dimensioner vara förbundna med varandra.

Det kyrkliga kulturarvet innefattar historiska platser och byggnader och ger, likt det som också framgår av Riksantikvarieäm-

betets medborgarenkät, förankring och orientering i dåtid och nutid. Så långt finns det ingen anledning att anta att synen på det kyrkliga kulturarvet skiljer sig från kulturarv i allmänhet. Enkäterna pekar emellertid på några dimensioner som åtminstone delvis är mer specifika för det kyrkliga kulturarvet. Kyrkorummerna är ett levande kulturarv och har ett existentiellt eller andligt tilltal som stämmer till högtidlighet och allvar. Samtidigt är det uppenbart, utifrån den presenterade statistiken, att det kyrkliga kulturarvet också står inför specifika utmaningar, av vilka den tydligaste är de yngre generationernas svagare förankring till det kyrkliga kulturarvet. Barn och unga är prioriterade i Svenska kyrkans verksamhet och flera kulturarvsrelaterade aktiviteter inriktas också särskilt på denna målgrupp.

En annan tendens är att tillgängligheten till flera andra typer av offentliga byggnader framstår som viktigare, både för medlemmar och icke-medlemmar. Detta ska emellertid sättas i relation till det faktum att kyrkobyggnaderna, till skillnad från flera av de andra kategorierna, företrädesvis finns i gles- och landsbygd, där få andra offentliga lokaler finns tillgängliga. Detta är också en tillgång i relation till en förändrad omvärld. Den utveckling som sker där både samhälle och kyrka snabbt förändras med globalisering, urbanisering, migration, förändrade vanor och värderingar, påverkar både förvaltningen och användningen av kyrkorna. Vid sammanläggningar av församlingar, förändrat bruk och ekonomi, kan församlingars behov av kyrkor och andra byggnader minska eller på annat vis förändras (se kapitel 4). Samtidigt behövs i många sammanhang fler offentliga icke-kommersiella rum som är tillgängliga för alla. Det kyrkliga kulturarvet bör ses som en resurs för både kyrka och samhälle som kan få ökad användning i fler sammanhang.

Svenska kyrkan arbetar kontinuerligt med att kommunicera och tillgängliggöra kulturarvet. Det sker genom digitala medier, deltagande i seminarier samt genom publicerade böcker och rapporter (se avsnittet Tillgänglighet och användning, kapitel 3). Det bidrar till delaktighet och ett långsiktigt stöd för att bevara de kulturhistoriska värdena. Att sprida kunskap om kulturarvet ger möjlighet till nya möten och ökad förståelse för kulturarvets betydelse som samhällsresurs.

Några ytterligare exempel kan nämnas. Visningsverksamheten vid de mest besökta kyrkorna är omfattande. Exempelvis hade visningarna i Uppsala domkyrka under 2017 totalt 14 346 deltagare. Där fanns bland annat dramatiserade visningar om reformationen för skolklasser i främst årskurs 5 och 6, då eleverna läser om Gustav Vasas tid. Eleverna fick träffa Käthe von Bora, ärkebiskop Laurentius Petri och hertiginnan Elisabet Gustavsdotter Vasa och fick avslutningsvis själva spika upp förslag på vad de skulle vilja ändra i vår egen tid. Förutom för skolklasser (35 tillfällen) gjordes visningen för allmänheten (tre tillfällen) samt för grupper från Uppsala pastorats verksamhet (åtta tillfällen) och konferensdeltagare (två tillfällen; kyrkomötet respektive domkyrkopedagogernas årliga träff). Totalt hade reformationsvisningen drygt 1200 deltagare, varav drygt 800 från skolor.

Nätverket Pedagogik i kyrkorum (PIK), är en bred sammanlutning av yrkesverksamma inom Svenska kyrkan som regionalt och lokalt arbetar med kyrkomiljön som pedagogisk resurs. Det är pedagoger, ungdomsledare och kyrkvaktmästare, såväl som antikvarier, kyrkoherdar och kyrkomusiker. Nätverket syftar till att lyfta goda exempel där kyrkan används som lärandemiljö och att skapa en gemensam mötesplats för utbyte av idéer och kunskaper. Svenska kyrkans nationella nivå samlar årligen nätverket till en nationell konferens. 2016 års konferens hade utgångspunkt i två olika sätt att kommunicera kulturarvet och bygga kunskap: dels genom film och litteratur, dels genom att låta upplevelser av kulturarvet skapa förutsättningar för lärande.

Kalmar läns museum har under många år arbetat nationellt och internationellt med tidsresor som en pedagogisk metod för att främja social sammanhållning och som ett sätt att arbeta med dagens samhällsfrågor ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Utifrån den metodik som museet har tagit fram har Växjö, Strängnäs och Västerås stift tillsammans arbetat med ett projekt där den lokala kyrkomiljön och kyrkorummet bildar en brygga i tiden för samtal och interaktion, genom upplevelsebaserade möten med kulturarvet. Under hösten 2016 kom boken *Mötesplatser för trons och livets frågor* som behandlar metoden och de erfarenheter som gjorts i de tre stift.

Kulturarvet är dynamiskt och behöver tillföras nya erfarenheter och avtryck för att det ska hållas levande. Ett intressant projekt i gränslandet mellan konst och kulturarv har bedrivits av Svenska kyrkans nationella nivå. Fyra församlingar runtom i

landet har deltagit i ett projekt som syftar till att undersöka hur konst kan vara en resurs i arbetet med flyktingmottagande och integration. Församlingarna har matchats med en särskilt utvald konstnär, som tillsammans med församlingen leder asylsökande och nyanlända i ett konstnärligt projekt. I Sysseleback i Värmland broderar asylsökande kvinnor sin flykt och sina drömmar. Förlagan till bonaden är pilgrimstapeten i Ransby, där arbetslösa kvinnor på 90-talet broderade pilgrimernas historia. Pilgrimstapeten i Ransby är i sin tur inspirerad av Bayeaux-tapeten, en berömd medeltida textil som skildrar en historisk händelse men också ger en inblick i den medeltida människans liv och vardag.

Konstnären Johanna Byström Sims jobbar främst med skulptur och ljudkonst och deltog i Mora församlings flyktingarbete på förläggningen i Gesunda. Ett av hennes ljudverk bygger på inspelningar av hjärtslagen från några av kvinnorna hon mötte. Deras hjärtslag och andning fyllde sedan Mora kyrka och fick den att upplevas som en stor kropp. I en annan inspelning blandas vardagsljud från flyktingbarnens lek och sång med evangelieläsning på persiska från Mora kyrka. En målsättning är att det genom projektet ska utvecklas nya erfarenheter och metoder som kan spridas till stift och församlingar som söker inspiration och nya vägar för arbete med flyktingar och integration.

FOTO: DANIEL CLAESSION/KON

FÖRFATTAREN ULF NILSSON OCH ILLUSTRATÖREN ANNA BLÄDER HAR GJORT BARNBOKEN DEN HEMLIGA RESAN. FOTO: ULRICA ROBSARVE

Kyrkor spelar huvudrollen i ny barnbok

I barnboken *Den hemliga resan* får läsaren följa med på ett äventyr, både i tid och i kyrkorum. Tillsammans med gammelmormor Anna besöker Maja och John sju Stockholmskyrkor i jakten på deras gemensamma släkthistoria. Boken släpptes i mitten av februari 2018 på Verbum förlag.

ILLUSTRÄTOR: ANNA BLÄDER

Den hemliga resan är skriven av barn- och ungdomsförfattaren Ulf Nilsson med illustrationer av Anna Bläder. Det är första gången de arbetar tillsammans. Samarbetet drog igång ordentligt under våren 2017 när Ulf och Anna åkte runt bland kyrkorna i Stockholms stift för att hämta kunskap och inspiration.

– Vi gav oss iväg på en liknande resa som den Anna, Maja och John gör i boken, berättar Ulf.

Idén om att ta fram en barnbok för att berätta om det kyrkliga kulturarvet kom från början från Stockholms stift. För att realisera idén inleddes ett samarbete med Verbum förlag.

– Kyrkan är en del av vårt kulturarv och ska vara ett öppet rum dit alla människor är välkomna. Det fina med våra kyrkomiljöer är att de rymmer så många olika berättelser. Här möts glädje och sorg, vardag och fest, nutid och dåtid. Boken är ett sätt att berätta om allt detta, säger stiftsantikvarie Rickard Isaksson, en av initiativtagarna bakom boken.

Boken inleds med att barnen Maja och John ska hälsa på sin gammelmormor Anna på seniorboendet. De vill inte alls åka dit för de vet att gamla människor hör dåligt, bjuder på svag saft och pratar jättelångsamt. Dessutom säger de alltid ”Vad stor du har blivit”.

ILLUSTRÄTOR: ANNA BLÄDER

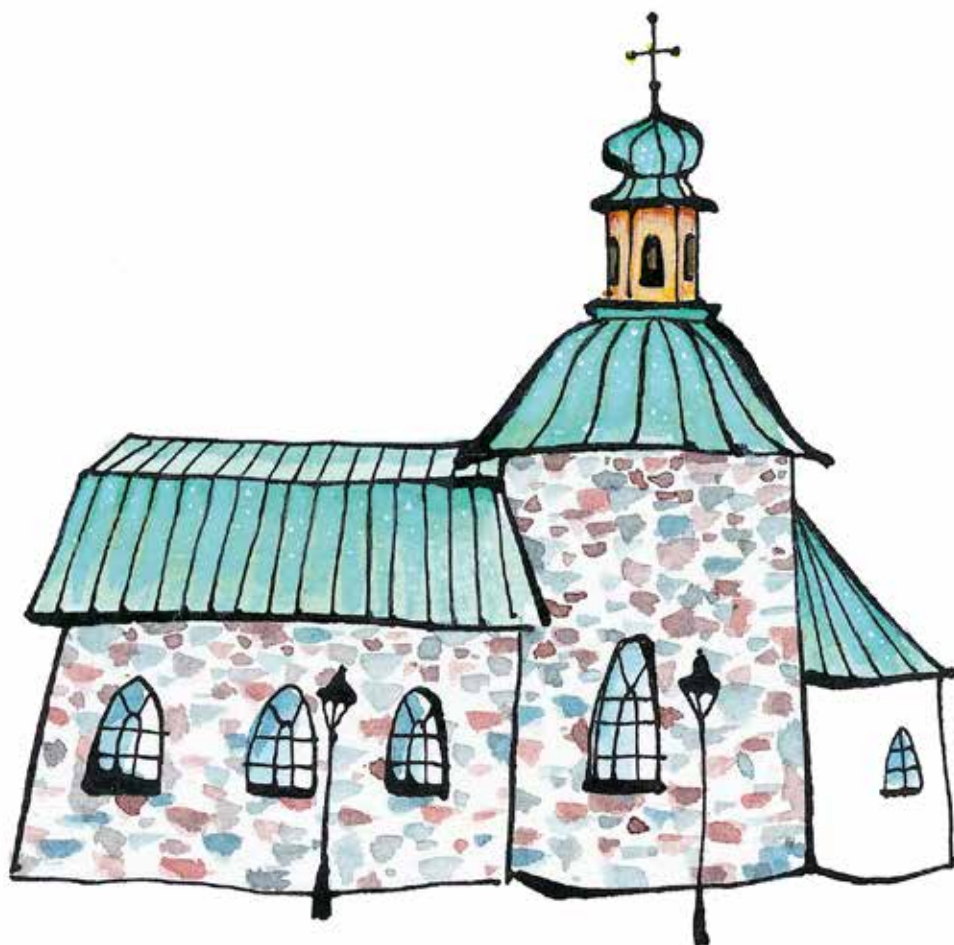
Vad Maja och John inte vet är att Anna har en hemlig plan. Hon har hittat ett brev från en släkting som berättar om deras familjs historia långt tillbaka i tiden. Tillsammans med Anna ger sig barnbarnsbarnen ut på en spännande resa i både tid och kyrkorum. Med hjälp av taxiföraren Samah och hans hund Djingis, åker de till olika kyrkor där släktens berättelse speglas i kyrkornas historia och arv.

– Jag tycker det är häftigt med Bibeln och kyrkan och skulle nog kalla mig lite lagom troende. Det är väl ett passande uttryck i Sverige, säger Ulf och ler.

Han har själv intresserat sig för släktforskning och på samma sätt som i boken är det kvinnornas historia han utforskat. En universitetskurs om Stockholms histo-

Ulf Nilsson är en av våra mest älskade barnboksförfattare och har tilldelats ett flertal priser, bland annat Augustpriset för bästa barn- och ungdomsbok.

Anna Bläder arbetar som frilansande illustratör och är bland annat utbildad på Edinburgh College of Art. Anna har till exempel haft uppdrag för Oxford University Press, Opal bokförlag och Verbum AB.

ILLUSTRÄTOR: ANNA BLÄDER

ria har också visat sig vara till stor nytta när han skrev boken. Både Ulf och Anna uttrycker att de haft stor frihet att berätta sin historia både i text och i bild.

– För mig växte mycket fram när jag läste Ulfs fina manus. Det var ganska klart från början hur huvudkaraktärerna skulle se ut, medan andra delar har fått utvecklas under resans gång. Det handlar både om helheten och detaljerna som måste bli rätt, berättar Anna. Ulf fyller i:

– Man bara älskar Annas illustrationer, de har en underbar karaktär. Kolla bara på gammelmormor och alla detaljer som finns att upptäcka där. De korviga stödstrumporna och den lite krumma hållningen. Fantastiskt!

Merparten av kyrkorna som nämns i boken finns inte i verkligheten men har getts typiska drag av olika kyrkor i Stockholm. I Annas illustrationer göms ofta flera kyrkor i en och samma bild och det har varit ett medvetet val.

– Vi har velat lyfta fram det typiska snarare än det exakta. Det är också ett sätt att inkludera läsaren att själv fantisera och skapa sina egna associationer, menar Anna.

Rickard Isakssons förhoppning är att den kommer få stor spridning, både i församlingarnas barn- och ungdomsgrupper, i skolor och bland allmänheten.

– Att jobba med kulturarv och historia är viktigt då frågan är direkt kopplad till medlemsfrågan. Med boken ger vi tillbaka något till en av våra viktigaste målgrupper, barnen och deras föräldrar. Man brukar ju säga att kyrkorna inte ska vara museum men jag tror att vi i kyrkan måste jobba lite mer som ett museum, avlutar han.

Martina Croner

4. NYA FÖRUTSÄTTNINGAR OCH FRAMTIDSFRÅGOR

Detta kapitel summerar Svenska kyrkans insatser sedan den förra kontrollstationen, vilka händelser och förutsättningar som i närtid påverkat eller kommer att påverka förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena, samt den framtida inriktningen för Svenska kyrkans fortsatta arbete med den kyrkoanti-kvariska ersättningen och kulturarvet.

Genom kulturmiljölagens bestämmelser och den kyrko-antikvariska ersättningen tar staten och Svenska kyrkan gemensamt ansvar för de kyrkliga kulturminnena. Avsnittet innehåller Svenska kyrkans tankar och rekommendationer om hur detta gemensamma ansvar kan utvecklas, med grund i att staten ser över finansiering, regelverk och metoder så att målen för kulturmiljöarbetet kan uppnås i en tid med nya utmaningar.

Svenska kyrkans arbete med kulturminnen och kulturmiljöer ingår i ett större sammanhang som innefattar såväl immateriella och materiella aspekter av kulturarvet. Kultur-arvsarbetet är brett och leder till en rad gynnsamma effekter för både kyrka och samhälle. Svenska kyrkan bejakar den inriktning för ett förnyat kulturarvsarbete som regeringen lyft fram i den nya kulturarvspropositionen och ger förslag till hur ett framtida arbete, i samverkan med andra parter, kan bidra till en hållbar samhällsutveckling.

SVENSKA KYRKANS ARBETE SEDAN KONTROLLSTATIONEN 2014

Regeringens skrivelse *Den kyrkoantikvariska ersättningen* som lades fram 2014 redovisar användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen under perioden 2002–2012 och följer upp de centrala punkterna i överenskommelsen, nämligen tillgängligheten till de kyrkliga kulturminnena, kompetens- och kun-

skapsfrågor och samarbetet mellan Svenska kyrkan och myndigheterna inom kulturmiljöområdet.

Skrivelsen redogör för de utgångspunkter som fastlades vid relationsändringen och betonar att det fortsättningsvis är ett delat ansvar för staten tillsammans med Svenska kyrkan, att arbeta för att det kyrkliga kulturarvet bevaras, används och utvecklas.

Sammantaget gör regeringen bedömningen att den kyrkoantikvariska ersättningen fördelats i enlighet med de principer som slogs fast i samband med relationsändringen mellan staten och kyrkan. Regeringsskrivelsen bekräftar flera initiativ som redan hade tagits av Svenska kyrkan för att förbättra arbetet med de kyrkoantikvariska frågorna och fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen, däribland utvecklingen av en ny fördelningsmodell. Några förbättringsområden lyfts särskilt fram: insatser för att säkerställa en fortsatt god tillgänglighet samt ett utvecklat samrådsförfarande för att bidra till att nationella, regionala och lokala perspektiv kan mötas och berika varandra.

Regeringsskrivelsen innehåller också mer övergripande resonemang om utmaningarna för det kyrkliga kulturarvet i framtiden. Man konstaterar att pågående samhällsförändringar kan innebära utmaningar för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet. De demografiska förändringar som sker kan medföra att vissa församlingar får svårare att ta hand om kyrko-byggnaderna på ett på ett önskvärt sätt. Regeringen framhåller här Svenska kyrkans ansvar att via utjämningsystemet göra det möjligt att ta del av den kyrkoantikvariska ersättningen, bevara kulturarvet och hålla det tillgängligt. Det är också nöd-

vändigt, fortsätter regeringen, att i bred samverkan fortsätta arbetet med att utveckla och tillgängliggöra kunskapen om det kyrkliga kulturarvet. Nya former för kunskapsuppbyggnad och kompetensutveckling bör prövas för att svara upp mot nya frågeställningar och nya samhällsutmaningar.

Arbetet vid Svenska kyrkans nationella nivå har sedan 2014 förhållit sig till regeringsskrivelsens bedömningar och rekommendationer. Verksamheten har baserats på tre fördjupningsområden och Svenska kyrkan kan i denna kontrollstationsrapport rapportera om förbättringar eller strategiska beslut som leder till förbättringar i ett långsiktigt perspektiv inom alla tre områden.

1. Utveckling av kvalitet, effektivitet och analys i arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning inklusive ny modell för fördelning av ersättningen.

Handboken för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning innehåller sedan 2016 en rekommenderad ersättningsnivå för flertalet åtgärder till vilka kyrkoantikvarisk ersättning kan utgå, ett så kallat riktvärde, samt ett spann inom vilket åtgärdens ersättningsnivå kan justeras (se kapitel 2). Syftet med handboken är att tydliggöra förutsättningarna för fördelning av ersättningen och öka samsynen i handläggningen och bedömningen av ansökningarna.

Kyrkostyrelsen fattade i februari 2018 beslut om att införa en ny fördelningsmodell för den kyrkoantikvariska ersättningen baserad på indikatorer och nyckeltal, samt en ny berednings- och beslutsprocess. Det första fördelningsbeslutet enligt den nya modellen fattas 2019 och avser fördelningen för ramår 2021. Syftet med den nya fördelningsmodellen är att förbättra användningen av ersättningen och förbättra den regionala balansen i fördelningen av ersättningen. Den nya modellen ska bland annat bidra till mer likartade ersättningsnivåer, smidigare ansökningsprocesser och tidigare beslut, ökad förutsägbarhet och långsiktighet i stödet samt bättre möjligheter att planera insatserna efter ett dokumenterat vård- och underhållsbehov.

2. Stärkt nationellt stöd och utvecklade redskap i förvaltningen av fastigheter och kulturarv.

Kyrkomötets beslut om skrivelsen *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) innebär att Svenska kyrkan höjer ambitionsnivån och stärker sin kompetens i förvaltningsfrågor (se kapitel 3 och avsnittet *Gemensamt ansvar*, kapitel 4). Svenska kyrkans nationella nivå stöder i första hand stiftet genom att utarbeta vägledningar, handböcker och mallar, samt utveckling av IT-baserade stöd inom fastighets- och kulturarvsområdet. Stiftet ska främja en god förvaltning i stiftets församlingar och pastorat och ha tillsyn över förvaltningen.

3. Strategisk utveckling av det kyrkliga kulturarvet som resurs

för samhälle och kyrka, med fokus på utvidgat bruk och kommunikation av kulturvården.

Svenska kyrkans nationella nivå och stiftet deltar i och följer ett flertal projekt vars inriktning är att utveckla och kommunicera det kyrkliga kulturarvets samhällsnytta (se kapitel 3). Ett nytt *Nationellt program för kunskapsutveckling angående kyrkligt kulturarv* har tagits fram, som beskriver angelägna kunskapsbehov inom olika tematiska områden (se kapitel 2). Programmet ska ligga till grund för nationella projekt, i olika grad bekostade av kyrkoantikvarisk ersättning. Programmet kommer fullt ut att implementeras 2019, samtligt som den nya handläggningsmodellen.

GEMENSAMT ANSVAR

Kyrkomötet har under innevarande kontrollperiod fattat beslut som under lång tid kommer att påverka Svenska kyrkans fastighetsförvaltning. Utredningen *Gemensamt ansvar – en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem* (Svenska kyrkans utredningar 2015:1) lades fram för kyrkostyrelsen som därefter utarbetade en skrivelse för kyrkomötet att ta ställning till hösten 2016 (KsSkr 2016:6).

Utredningens förslag utgår från en analys av Svenska kyrkans förväntade medlemsutveckling och framtida ekonomi utifrån prognoser fram till 2030. De demografiska förändringarna är den enskilda faktor som påverkar Svenska kyrkans förutsättningar allra mest, genom att befolkningen koncentreras till storstadsregioner och andra tillväxtområden. Storstäderna påverkas i tilltagande omfattning av segregation, vilket kan innebära att församlingens medlemstal minskar trots att befolkningen i området i sin helhet ökar. Utanför tillväxtområdena påverkas medlemsutvecklingen framför allt av en åldrande befolkning med allt färre barn och ungdomar. Sammantaget är det tydligt att förutsättningarna att vara kyrka i framtiden kommer att variera mellan olika delar av landet i avsevärt högre grad än idag.

Medlemsutvecklingen och ökade kostnader för fastighetsförvaltningen påverkar direkt Svenska kyrkans ekonomi och därmed möjligheterna att bedriva verksamhet. Kyrkomötets beslut ska ses mot denna bakgrund och innebär åtgärder som bidrar till en ökad effektivisering av fastighetsförvaltningen och bättre överblick av fastighetsbeståndet. Detta sker bland annat genom att rollfördelningen mellan församlingar, stift och den nationella nivån tydliggörs och ett obligatoriskt register över alla fastigheter i Svenska kyrkan införs. Samtliga församlingar ska ha en lokalförsörjningsplan 2022, för att kunna fatta beslut om fastighetsinnehavet i ett längre perspektiv.

Beslutet innebär en särskild ordning för att hantera kyrkor som är övertaliga i den pastorala verksamheten. Med anledning av kyrkobyggnadernas betydelse för Svenska kyrkans historia, förkunnelse och närvaro i landet, men också de särskilda åtagan-

den som finns i förhållande till staten, behöver trossamfundet ta ett övergripande ansvar för hanteringen av dessa frågor. När det finns flera kyrkobyggnader och andra invigda kyrkorum i en församling ska det i församlings-instruktionen redovisas hur dessa i huvudsak brukas. En församling eller ett pastorat ska, efter godkännande av stiftsstyrelsen, under vissa förutsättningar kunna överlåta en kyrkobyggnad till trossamfundet Svenska kyrkan. När en kyrkobyggnad överlåts till trossamfundet ska den förvaltas av stiftet. Verkställandet av denna del av *Gemensamt ansvar* är mycket komplicerat. Hur överlåtelser ska gå till och hur förvaltningen ska ske är ännu inte bestämt i detalj. Frågan har också direkt samband med kravet på lokal-försörjningsplaner, eftersom församlingen för att kunna fatta beslut om överlåtelse behöver välgrundade underlag. 2022 har nämnts som ett möjligt första år för kyrkostyrelsen att kunna behandla en ansökan.

Ett nytt utjämningsystem införs successivt 2018-21, i syfte att utjämna förutsättningarna så att alla församlingar får bättre ekonomiska möjligheter att fullgöra sin grundläggande uppgift och ta ansvar för sina kyrkobyggnader (se kapitel 1). Kostnaden för de överlåtna byggnaderna som ägs av trossamfundet delas solidariskt. I takt med att vissa kyrkobyggnader överlåts till trossamfundet får alla församlingar och pastorat så småningom betala en kyrkounderhållsavgift för att finansiera förvaltningen.

KULTURARVSPOLITIKENS INRIKTNING

Kulturpolitiken har under den senaste tioårsperioden genomlysts i ett flertal utredningar som lett till nya av riksdagen beslutade målskrivningar. Målen är styrande för den statligt finansierade verksamheten. De kulturpolitiska målen lades fram i propositionen *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3) och beslutades av riksdagen 2009. De övergripande kulturpolitiska målen har därefter preciserats för kulturmiljöområdet enligt förslag i propositionen *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96), vilka trädde i kraft 2014.

Regeringen arbetade under 2016 fram propositionen *Kultur- arvs politik* (prop. 2016/17:116) som beslutades i riksdagen i maj 2017. Beslutet innebär bland annat vissa ändringar i 4 kap. kulturmiljölagen (1988:950). Kulturavspropositionen innehåller därutöver generella resonemang om kulturarvets betydelse och regeringens framtida prioriteringar för kulturarvsarbetet. För att kulturarvets värden ska komma hela samhället till del bör enligt regeringen det offentliga kulturarvsarbetet vidareutvecklas så att:

- det gemensamma kulturarvet blir en angelägenhet för alla,
- det offentliga samtalet vidgas och fördjupas, och
- medskapande och engagemang främjas.

För en önskvärd utveckling, sammanfattar regeringen, krävs inte bara handlingskraftiga offentliga institutioner utan också

ett livaktigt civilsamhälle som bärs upp av enskildas engagemang.

Ett särskilt avsnitt handlar om de kyrkliga kulturminnena. I detta föreslås bland annat att en översyn bör göras av frågor som rör det kyrkliga kulturarvet inför kontrollstationen för den kyrkoantikvariska ersättningen 2019. Översynen bör belysa ersättningens användning och effekter samt tydliggöra hur det kyrkliga kulturarvets potential som en resurs för en hållbar samhällsutveckling bättre kan tas till vara. Översynen bör särskilt se över hur det offentliga kulturarvsarbetet i högre utsträckning kan samspela med Svenska kyrkan i dess arbete för att göra det kyrkliga kulturarvet till en angelägenhet för alla och för att främja medskapande och ideellt engagemang.

DEN KYRKOANTIKVARISKA ERSÄTTNINGEN OCH BEGRAVNINGSAVGIFTEN

Begravningsverksamheten är ett samhällsuppdrag för Svenska kyrkans församlingar och pastorat. Den 1 januari 2017 infördes en gemensam begravningsavgift inom Svenska kyrkan. Beslutet innebär att alla som är skrivna i Sverige, och som har en kommunalt beskattningsbar inkomst, ska betala samma avgiftssats för begravningsverksamheten. Anledningen till förändringen beror främst på att personer inte längre folkbokförs på församling utan i första hand på sin bostad. I den proposition som ligger till grund för beslutet, *Folkbokföringen i framtiden* (prop. 2012/13:120), framhåller regeringen även ekonomiska skäl och utjämnings-skäl till förändringen.

Ändringen till enhetlig begravningsavgift har medfört att frågor uppkommit om finansieringen av vård och underhåll av begravningsplatser och därpå belägna byggnader och fasta anordningar. Med stöd av uttalanden i *Staten och trossamfunden* (prop. 1998/99:38 s. 114–115) och Kammarkollegiets ställningstagande ansåg Svenska kyrkans nationella nivå tillsammans med Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation att det fanns anledning att se över Svenska kyrkans regelverk och förtydliga gränsdragningen mellan begravningsavgiften och den kyrkoantikvariska ersättningen. Nedanstående information har gått ut till samtliga stift och Svenska kyrkans samtliga huvudmän för begravningsverksamheten. Även Tranås och Stockholms kommuner, som är huvudmän för begravningsverksamheten i respektive kommun, har delgivits informationen.

Begravningsavgiften ska bekosta begravningsverksamheten. Enligt begravningslagen (1990:1144) avses med begravningsverksamhet ”de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser”. Förvaltningen av landets allmänna begravningsplatser påverkas av olika lagar, främst begravningslagen, men också till exempel kulturmiljölagen (1988:950) och miljöbalken (1998:808). Gränsdragningsproblem mellan vad som bör respektive vad som inte bör bekostas av begravningsavgiften, måste alltså falla tillbaka på frågan om vilka åtgärder som har eller inte har

direkt samband med förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna.

Kyrkoantikvarisk ersättning kan gå till de kyrkliga kulturminnen som 4 kap. kulturmiljölagen omfattar, det vill säga kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier (se kapitel 2). Ersättningen ska användas till kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan har utarbetat villkor och handbok för att styra och vägleda användningen av medlen.

Syftet med begravningsavgiften och den kyrkoantikvariska ersättningen är alltså delvis överlappande. Svenska kyrkans nationella nivå tillsammans med Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation gör följande generella ställningstagande beträffande användningen av begravningsavgift och kyrkoantikvarisk ersättning för begravningsplatser:

- För åtgärder som kan bekostas av begravningsavgiften bör inte kyrkoantikvarisk ersättning beviljas.
- Förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna, däribland vård och underhåll enligt kulturmiljölagens intentioner, är en del av begravningsverksamheten och ska således bekostas av begravningsavgiften.

Vid tillämpningen har vissa tillämpningsproblem iakttagits, vilka kommenteras nedan.

Vård och underhållsplaner

Begravningslagen och kulturmiljölagen fastställer att begravningsplatser ska hållas i ordnat och värdigt skick respektive vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskas eller försvänkas. Riksantikvarieämbetet har i *Föreskrifter om kyrkliga kulturminnen* (KRFS 2012:2), fastställt att ägare till begravningsplatser ansvarar för att en vård- och underhållsplan finns för objektet. Vård- och underhållsplanering är en åtgärd som har direkt samband med förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna och som därmed ska finansieras med begravningsavgiften.

Mer generella kunskapsunderlag som inte har direkt samband med förvaltningen, eller som berör kyrkomiljön i stort, bör rimligen inte bekostas med begravningsavgiften. Kyrkoantikvarisk ersättning kan här komma ifråga, om projektet i övrigt uppfyller villkor och handbok för ersättningen. Med generella kunskapsunderlag avses till exempel mer övergripande regionala eller nationella underlag, eller historiska sammanställningar som inte är framtagna för att ligga till grund för en kulturhistorisk bedömning i vård- och underhållsplanen.

Fast anordning och det gröna kulturarvet

Särskilt utpekade fasta anordningar (8.2.3 *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen, Kyrkliga kulturminnen*, 2012) och medveten gestaltning av vegetation ska förvaltas som en del av begravningsverksamheten och åtgärderna bekostas av begravningsavgiften.

Murar, inhägnader och stigportar

Åtgärder på inhägnad runt begravningsplats, till exempel mur, staket och häckar, ska finansieras med begravningsavgiften, eftersom avgränsningen av begravningsplatsen är en väsentlig del av den allmänna begravningsplatsens funktion och miljö. Hit hör också genomgångar, mer eller mindre accentuerade, så som stigluckor och stigportar.

Kyrkor och övriga byggnader på begravningsplats

Såvida inte begravningsplatsen tagits ur bruk genom ett beslut av länsstyrelsen, så är byggnader på begravningsplats skyddade enligt kulturmiljölagens bestämmelser om begravningsplatser. Byggnaderna kan exempelvis vara förråd eller gravkor, tiondebodar, kyrkstallar och sockenmagasin. Byggnadernas funktion kan ha varierat genom åren och de kan också vara övertaliga för begravningsverksamhetens ändamål, men de utgör ändå en del av begravningsplatsens kulturmiljö och bör förvaltas som en del av denna. De enda byggnader på begravningsplats som bör finansieras med kyrkoantikvarisk ersättning är kyrkobyggnader och därtill hörande klockstaplar.

Inventarier

Inventarier tillhöriga begravningsplatsen eller begravningsverksamheten och som har sin hemvist på begravningsplatsen eller i byggnad på densamma, ska bekostas med begravningsavgiften. Åtgärder på kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde som tillhör kyrkobyggnaden men som nu förvaras i annan byggnad på begravningsplats eller på begravningsplats bör bekostas med kyrkoantikvarisk ersättning.

Sammanfattningsvis kan sägas att i de fall kostnaderna kan täckas av begravningsavgiften ska som regel inte kyrkoantikvarisk ersättning beviljas. I vissa fall kan det dock vara orimligt att begravningsavgiften täcker kostnaden, främst då det handlar om mycket höga kulturhistoriska värden och med en komplexitet som orsakar exceptionella kostnader i utrymmen som är otillgängliga för allmänheten, exempelvis låsta gravkor utan gravrättsinnehavare. Begravningsavgiften bör rimligen ha en tydlig koppling till det som allmänheten har tillgång till eller kan nyttjas inom begravningsverksamheten.

Detta ska inte tolkas så att all finansiering för vård av kulturvärden på allmänna begravningsplatser bör göras med medel från begravningsavgiften, med undantag enligt ovan. Till exempel bör fasta anordningar som församlingen ansett vara värda att bevara men som inte utpekats som kulturhistoriskt värdefulla vårdas med medel från kyrkoavgiften, i synnerhet om dessa

anordningar planeras för att vara en del av serviceverksamheten. Exempel på detta är gravstenar som bevaras för att säljas, hyras ut eller användas på askgravplatser. Åtgärder på dessa anordningar blir då en del i serviceverksamheten.

FRAMTIDA ARBETE OCH UTVECKLINGSSOMRÅDEN

Fortsatt arbete med den kyrkoantikvariska ersättningen

Den kyrkoantikvariska ersättningen är en viktig förutsättning för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan arbetar kontinuerligt med att utveckla handläggning och verktyg för uppföljning så att den kyrkoantikvariska ersättningen används för rätt saker och på ett likartat sätt över landet. Under innevarande kontrollperiod har ett flertal viktiga beslut fattats som tydliggör rollerna i handläggningen, effektiviserar fördelningen och gör stödet mer förutsägbart för stift och församlingar. I det fortsatta arbetet kommer villkor och handbok anpassas till den nya handlägningsprocessen och ett nytt IT-stöd utvecklas som ger stöd för såväl fördelning som uppföljning av medlen. Optimalt bör detta koordineras med införandet av de nya fördelningsmodellerna.

I den nya fördelningsmodellen fördelas ramar till stift utifrån två objektiva indikatorer och, till att börja med, den historiska fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkan kommer under 2018 och 2019 att genomföra en kvalitetskontroll av uppgifter om lagskydd i kyrkobyggnadsregistret för att säkerställa en samsyn i bedömning av skydd. Arbetet kommer att ske i samverkan med församlingar, stift, länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet.

Svenska kyrkans nationella nivå kommer i den nya fördelningsmodellen att få delvis ändrade arbetsuppgifter och i större utsträckning arbeta med kontroll och uppföljning av kyrkoantikvarisk ersättning, både i pågående och i avslutade projekt. Detta för att säkerställa att det finns en transparent dokumentation i hanteringen av ersättningen, att ersättningen även fortsättningsvis fördelas i enlighet med regelverket och för att samla och analysera framtagna kunskap och erfarenheter från projekten.

Den översyn som skett av utjämningsystemet bör öka förutsättningarna för att även resurssvaga församlingar klarar egenavgiften och att viktiga vård- och underhållsåtgärder blir av. Det nya kyrkunderhållsbidraget infördes 2018 och har detta uttalade syfte. Svenska kyrkans nationella nivå och stift, som fördelar kyrkunderhållsbidraget, eftersträvar att samordna processerna så att de två bidragsformerna främjar församlingarna på bästa sätt.

Svenska kyrkan fördelar den kyrkoantikvariska ersättningen efter samråd med kulturmiljövårdens myndigheter. Principerna för fördelningen är uttryckta i förarbeten och regelverk och har bekräftats vid de två kontrollstationer som passerat. Det finns idag ändå vissa skiljaktigheter i synen på vad kyrkoantikvarisk

ersättning kan gå till, särskilt då det gäller mer övergripande projekt (se kapitel 3). Den kyrkoantikvariska ersättningen är landets största riktade anslag till kulturmiljövård. Det är viktigt att det med stöd av den kyrkoantikvariska ersättningen också kan ske en kunskapsutveckling som ligger i linje med en aktuell syn på kulturmiljön, både dess bevarandekrav och utvecklingsbehov. En gemensam måttstock för att bedöma angelägna insatser bör kunna vara huruvida projektet bidrar till de statliga kulturmiljömålen. Svenska kyrkan menar att sådana projekt helt eller delvis bör kunna finansieras av kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturarvsförvaltning i en förändrad omvärld

I Svenska kyrkans kontrollstationsrapport 2014, *Ett rum öppet för alla*, analyserades den ekonomiska utvecklingen efter relationsändringen utifrån medlemsutvecklingen och intäkterna från kyrkoavgiften i relation till kyrkans förvaltningsansvar. Analysen innefattade också en bedömning av hur en utveckling längs dessa linjer kommer att påverka Svenska kyrkans möjligheter ta ansvar för förvaltningen av kulturarvet i en framtid.

Den så kallade Utjämningsutredningen hade redan då påbörjat sitt arbete och det underlag som redovisades i kontrollstationsrapporten ligger också till grund för de överväganden som i utredningen *Gemensamt ansvar* (Svenska kyrkans utredningar 2015:1) gjordes för fastighetsförvaltningen i stort. Resonemanget från *Ett rum öppet för alla* kan kort rekapituleras, samtidigt som resonemanget uppdateras utifrån de förändringar som skett under innevarande kontrollperiod, framförallt med utgångspunkt från de analyser och förslag som närmare utvecklats i utredningen *Gemensamt ansvar*.

Krympande medlemstal men oförändrat ansvar

Sedan 2000 har Svenska kyrkan per december månads utgång 2017 tappat drygt en 1,3 miljoner medlemmar, motsvarande cirka 18 procent. Medlemsminskningen gäller alla stift, men den största procentuella minskningen har skett inom de stift som haft en befolkningsminskning under perioden. Omfattningen av kyrkans förvaltningsansvar, uttryckt i antalet skyddade kyrkobyggnader, är däremot i stort sett oförändrad. Antalet kyrkor med tillståndsplikt som samtidigt är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning är idag något större än när överenskommelsen träffades, framförallt beroende på de beslut om tillståndsplikt för yngre kyrkobyggnader som myndigheterna fattat efter 2000 (se kapitel 3). Det innebär sammantaget att Svenska kyrkans församlingar har fått ett ökat ansvar för vård och underhåll av det kyrkliga kulturarvet räknat per medlem. I vissa stift och församlingar märks särskilt tydligt att förvaltaransvaret för de kyrkliga kulturminnena och den ekonomiska medfinansieringen av vård- och underhållsåtgärder bärs upp av allt färre medlemmar. Bedömningen är dessutom att med ett oförändrat ansvarstagande kommer detta uppdrag att bli tyngre under kommande år och att det tenderar att fördelas

alltmer ojämnt mellan olika delar i landet.

Svenska kyrkans utjämningsystem stödjer ekonomiskt svagare enheter

Under kontrollperioden har kyrkomötet beslutat om förändringar i Svenska kyrkans utjämningsystem, vilka införs succesivt under åren 2018–2021 (se kapitel 1). Bland annat tillkommer ett kyrkounderhållsbidrag på 100 miljoner kronor, avsett att stödja församlingarna med den egenfinansiering som krävs vid genomförandet av ersättningsberättigade vård- och underhållsätgärder.

Den kyrkoantikvariska ersättningen storlek

Det årliga statliga anslaget till den kyrkoantikvariska ersättningen steg från 50 miljoner kronor 2002, till 460 miljoner kronor 2009 och har därefter legat kvar på samma nivå. Det innebär att statens årliga bidrag till finansieringen ökade fram till 2009, men har därefter under den senaste perioden sjunkit om hänsyn tas till pris- och löneutvecklingen (se kapitel 2). En mer restriktiv tilldelning till åtgärder på begravningsplatser kommer att lämna visst utrymme för finansiering av andra åtgärder, men det kompenserar inte en utebliven uppräknings av den kyrkoantikvariska ersättningen i 1996 års penningvärde.

Varken i den anförda propositionen eller i föregående utredning nämns något om betydelsen av den moms som läggs på de arbeten som utförs med stöd av kyrkoantikvarisk ersättning. Eftersom de flesta arbeten är momspliktiga med 25 procent och Svenska kyrkan som trossamfund inte har möjlighet att dra av momsen, går i många fall 25 procent av ersättningen tillbaka till statskassan. Detta skiljer sig från de anslag och bidrag till kulturmiljövård som väsentligen hanteras av myndigheter (se kapitel 3).

Sammantagna konsekvenser för Svenska kyrkans framtida kulturarvsförvaltning

Enligt den långtidsprognos som gjorts för utredningen *Gemensamt ansvar* kommer medlemsantalet fortsätta att minska i ungefär samma takt under överskådlig tid. Det ekonomiska ansvar som Svenska kyrkan bär för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena har ökat betydligt sedan 2000 och kommer alltså med all sannolikhet att fortsätta göra det.

Enligt *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan* (prop. 1995/96:80) borde en utgångspunkt för det fortsatta utredningsarbetet vara att Svenska kyrkans sammanlagda uttag av kyrkoavgift minskas i totalt samma omfattning som den statliga ersättningen. Samtidigt menade man att detta inte får innebära att kyrkans rätt att självständigt bestämma avgiftsuttaget rubbas. Enligt regeringens proposition *Staten och trossamfundet* 1998/99:38 hade frågan om en minskning av kyrkoavgiften behandlats av ett stort antal remissinstanser, varvid det bland annat framhölls att den lokala och regionala självstyrelsen inom Svenska kyrkan medför att det inte är möjligt att påverka avgiftsuttaget.

Kyrkoavgiften på lokal och regional nivå fastställs genom beslut i församling respektive stift. Intäkterna från kyrkoavgiften påverkas i hög grad av medlemsutvecklingen och även av avgiftsuttaget. Dessutom varierar intäkterna mellan åren beroende på sysselsättning och inkomstutveckling. Att öka intäkterna genom att höja avgiftsuttaget för att täcka ökade kostnader torde inte vara en framkomlig väg för flertalet av Svenska kyrkans ekonomiska enheter. Förändringar av avgiftens storlek kan också påverka benägenheten att vara medlem.

Intäkterna från kyrkoavgiften och övriga ekonomiska förutsättningar varierar stort mellan församlingarna respektive mellan stiftet. De förändringar i utjämningsystemet som nu är beslutade innebär en omfördelning utifrån befintliga resurser och tillför inga nya medel till verksamheten i stort. Även med de åtgärder som vidtagits kommer det att kvarstå regionala och lokala skillnader som påverkar förutsättningarna att vara kyrka i olika delar av landet.

Kyrkostyrelsen menar i skrivelsen *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) att det på sikt är ohållbart att så stor del av de kyrkotillhörigas avgiftsmedel går till förvaltning av byggnader, inte minst i förhållande till de ökade kostnaderna och den prognosticerade utvecklingen av inkomster från kyrkoavgiften. Kyrkomötets samlade beslut om åtgärder för ökad överblick, effektiviseringar av förvaltningen och översyn av fastighetsbeståndet ska ses mot denna bakgrund.

Svenska kyrkans materiella tillgångar innefattar betydande kulturvärden (se kapitel 1). För delar av kulturmiljön har trossamfundet ett övergripande ansvar genom den överenskommelse som träffats med staten. Detta avspeglar sig framförallt i de förslag som utredningen utvecklade beträffande utjämningsystemet och kyrkor som är övertaliga i den pastorala verksamheten. Verkställandet av samtliga delar av beslutet kommer dock att beröra kulturmiljö- och kulturarvsaspekter. I arbetet med lokal- och regionala kulturarvsplaner bör till exempel lagskyddet i det befintliga fastighetsinnehavet vara ett viktigt ingångsvärde i faktainsamlingen. I de fall man går vidare i konkreta projekt som handlar om förändra eller avyttra delar av fastighetsinnehavet kommer det att behövas fördjupade analyser av de kulturvärden som berörs.

Svenska kyrkan strävar efter en långsiktigt hållbar förvaltning som gör att kulturvärdena kan användas och utvecklas även av kommande generationer. Den lokala församlingen har idag, som genom århundradena, att fatta beslut utifrån ett fastighetsägarperspektiv, som väger såväl kulturvärden som andra faktorer, men som ytterst handlar om att det i framtiden ska vara möjligt att bedriva verksamhet utifrån det uppdrag som församlingen har. I en församling med vikande ekonomiskt underlag kan det vara svårt att motivera att förvaltningskostnaderna tar allt större andel av budgeten. Om det finns för lite

pengar för verksamheten kan en åtgärd vara att minska fastighetsbeståndet. Avyttringar av fastigheter har redan pågått under en längre tid och i första hand har det visat sig vara till exempel prästgårdar och församlingshem som säljs. Kyrkobyggnaderna försöker församlingarna behålla så långt det går, vilket avspeglar vikten av kyrkobyggnaderna för församlingslivet i vid mening.

Svenska kyrkan står inför stora utmaningar – demografiskt, medlemsmässigt och kostnadsmässigt – som är avgörande för hur de kyrkliga kulturminnena förvaltas på sikt. Svenska kyrkan har under kontrollperioden arbetat proaktivt och fattat viktiga beslut för att möta dessa utmaningar. Svenska kyrkans utjämningsbidrag, generellt, och det nya kyrkounderhållsbidraget, specifikt, verkar för att även ekonomiskt svagare enheter kan bära den egenfinansiering som krävs. Det finns från Svenska kyrkan en förväntan på att också staten ser över den finansiella delen i det gemensamma åtagandet om de kyrkliga kulturminnena. Sammanfattningsvis gör Svenska kyrkan följande iakttagelser och lämnar följande rekommendation inför kontrollstationen:

- De ekonomiska förutsättningarna för Svenska kyrkans församlingar har successivt försämrats efter relationsändringen samtidigt som kulturarvet till sin omfattning är oförändrat. Det har inneburit ett tyngre ekonomiskt ansvar för Svenska kyrkans medlemmar, då det gäller vården och underhållet av de kyrkliga kulturminnena.
- Framtidsscenariot är att denna utveckling kommer att fortsätta med ett vikande medlemstal och med ett tills vidare oförändrat förvaltningsansvar.
- Ansökningarna om kyrkoantikvarisk ersättning har under ett stort antal år vida överstigit det statliga anslaget. Den kyrkoantikvariska ersättningen är idag en nödvändig, men inte tillräcklig kompensation för det ansvarstagande Svenska kyrkan tar för de kyrkliga kulturminnena.
- Utebliven ersättning till församlingsprojekt, eller att ersättningsnivån inte är rimlig i förhållande till egeninsatsen, kan komma att innebära att åtgärder får anstå eller inte blir utförda.
- Staten bör med bakgrund i Svenska kyrkans ekonomiska förutsättningar se över den kyrkoantikvariska ersättningens storlek.

Utvecklad tillämpning och förändrat regelverk

Den dynamiska kulturarvssyn som kommer till uttryck i denna rapport förord kräver att samtliga dimensioner i kulturmiljö- och kulturarvsarbetet får sitt utrymme, det vill säga att det kyrkliga kulturarvet bevaras, men att det också kan användas och utvecklas.

Arbetet med det kyrkliga kulturarvet är mer eller mindre reglerat. Den kyrkoantikvariska ersättningen kan enligt statens och Svenska kyrkans riktlinjer bara gå till utvalda delar av den kyrkliga kulturmiljön och till vissa typer av åtgärder och projekt. Den kyrkoantikvariska ersättningen har en koppling till bestämmelserna i 4 kap. kulturmiljölagen, men de är inte helt överlappande. Den som äger och förvaltar ett kyrkligt kulturminne, det vill säga församlingen, kan ansöka om en funktionell förändring av sin kyrka och efter länsstyrelsens prövning få tillstånd till detta, utan att kyrkoantikvarisk ersättning utgår. Det övergripande arbetet med kulturarv, slutligen, är för Svenska kyrkans del inte reglerat överhuvudtaget. Svenska kyrkan styrs inte av de statliga målskrivningarna, men kan låta sig inspireras av dem. Av diskussionen ovan framgår hur Svenska kyrkan avser utveckla arbetet med den kyrkoantikvariska ersättningen, ett arbete som Svenska kyrkan huvudsakligen ansvarar för. I det följande lämnar Svenska kyrkan några synpunkter och förslag om hur regelverk och tillämpning som myndigheterna ansvarar för skulle kunna utvecklas.

Då det gäller tillämpningen av 4 kap. kulturmiljölagen har Svenska kyrkans församlingar ett preciserat vård- och underhållsansvar för de kyrkliga kulturminnen de äger och förvaltar. Vid väsentliga ändringar ska tillstånd sökas. Bestämmelserna i 4 kap. kulturmiljölagen är förhållandevis tydliga när det gäller för vilka typer av åtgärder som tillstånd ska sökas. Däremot står ingenting i bestämmelserna om hur tillståndsprövningen ska gå till, det vill säga hur vägningen ska ske mellan de skäl sökanden anför och de kulturhistoriska värden som påverkas.

Det finns enligt Svenska kyrkan en tendens till att utgångspunkterna för tillståndsprövningen jämfälls med de ambitioner som ska gälla för vård och underhåll, det vill säga att det kulturhistoriska värdet inte ska minskas och att utseende och karaktär inte ska förvanskas (jämför 4 kap. 2 § kulturmiljölagen)¹. Enligt Riksantikvarieämbetets *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen – Kyrkliga kulturminnen*, 2012, ska varje kyrkobyggnad vid tillståndsprövningen hanteras utifrån sina specifika förutsättningar och strategiska överväganden måste göras. Ibland kan länsstyrelsen avslå en ansökan om en ändring för att påverkan på kulturhistoriska värden blir för stor. I andra fall är det motiverat att ge tillstånd till en ändring för att möjliggöra ett helt nytt bruk. Åtgärden kan visserligen innebära att kulturhistoriska värden påverkas men förändringen bidrar till ett levande kulturarv genom att upprätthålla ett befintligt bruk eller möjliggöra ett nytt, så att byggnaden ges bättre förutsättningar för ett långsiktigt bevarande.

Överklaganden och domar bidrar till en rättspraxis som kan ge vägledning för kommande tillämpning, men det är uppenbart att detta är en fråga som också på ett principiellt plan behöver diskuteras mellan myndigheterna inom kulturmiljöområdet respektive Svenska kyrkan. Församlingarnas översyn av sitt fastighetsinnehav kan leda till väl motiverade ändringsförslag för

¹Utvecklande av skälen till Riksantikvarieämbetets överklagande av Kammarrätten i Stockholms avgörande från den 23 februari 2018 i mål nr 1068–17, 2018-04-04, Högsta Förvaltningsdomstolens mål nr 1488–18.

att en byggnad ska kunna kvarstå i församlingens ägo, men med en ny eller utvecklad användning. Om det långsiktigt ska finnas en acceptans för ett bevarande bör kyrkorna ges ökade möjligheter att utvecklas, oavsett om det rör ett inomkyrkligt eller utomkyrkligt bruk. Om lagstiftningen i ett strikt bevarandesyfte försvårar eller omöjliggör en sådan utveckling finns en risk att det bevarandet i själva verket äventyras. Detta kan vara en tillämpningsfråga eller, om det visar sig otillräckligt, ett behov av att förtydliga lagtexten.

I utredningen *Gemensamt ansvar* (Svenska kyrkans utredningar 2015:1) finns förslag till innehåll för fördjupade samtal med staten om vissa lagreglerade frågor. Det gäller dels specifika omständigheter rörande de till trossamfundet överlåtna kyrkorna. Andra behov är mera framtidsinriktade och handlar om att möta de förändrade förutsättningar som påverkar Svenska kyrkans kulturarvsförvaltning.

Som framgått har en utebliven uppräkningslista av den kyrkoantikvariska ersättningen delvis urholkat det statliga stödet till de kyrkliga kulturminnena. Om ersättningen allteftersom minskar i reellt värde bör rimligen prövas om statens anspråk på de kyrkliga kulturminnena också ska minska. En målbild för ett förändrat regelverk bör vara att öka förutsägbarheten om inskränkningarna i det enskilda fallet. Detta bör vara en av de mest verkningsfulla åtgärderna för att öka effektiviteten i såväl förvaltning som myndighetsarbete. Ett förslag som rimligen bör prövas är huruvida skyddet av kyrkorna bör göras mer likt byggnadsminnena, det vill säga att ett urval kyrkobyggnader ges ett formellt kulturmiljöskydd med individuella skyddsbestämmelser.

Det ankommer på regeringen att bedöma formerna för ett sådant arbete. Större förändringar av lagstiftningen kommer att få stor betydelse för Svenska kyrkans verksamhet på samtliga nivåer och en noggrann konsekvensanalys måste göras av samtliga förslag.

Kulturarvet som resurs för en hållbar samhällsutveckling

I förordet till denna kontrollstationsrapport finns en reflektion om det kyrkliga kulturarvets mångdimensionella betydelse. Kulturarvet uttrycker kristen tro samtidigt som det förmedlar det gemensamt mänskliga. Kyrkorummet ger fysisk form till kyrkans förkunnelse och lära, men bär också på en mängd berättelser, som gång efter annan låter sig tolkas och omtolkas utifrån olika synvinklar och i långa förändringsperspektiv. Här liknas kyrkorummet vid en mötesplats för mänskliga erfarenheter och föreställningar om det gudomliga.

Beskrivningen av det kyrkliga kulturarvet som en arena för mänskliga möten där nya erfarenheter vävs in i de gamla, bekräftas på många sätt av de målskrivningar som på senare tid fastställts för den statliga kulturpolitiken och för kulturmiljöområdet. Den nyligen beslutade propositionen *Kulturarvspoli-*

tik (prop. 2016/17:116) ger både i sina allmänna delar och i det som handlar specifikt om de kyrkliga kulturminnena stöd för ett framtida arbete som i ökad utsträckning, även från statens sida, utgår från kulturarvets potential som en resurs för en hållbar samhällsutveckling.

I Svenska kyrkans kontrollstationsrapport 2014, *Ett rum öppet för alla*, fördes ett allmänt resonemang om hur det kyrkliga kulturarvet skulle kunna bidra till en hållbar utveckling. I denna rapport har Svenska kyrkan visat exempel på att ett sådant arbete redan pågår och på olika sätt ger effekter för samhället. En del av detta arbete sker genom den kyrkoantikvariska ersättningen medan annat är en del av Svenska kyrkans egenfinansierade verksamhet. De generella utsagorna från *Ett rum öppet för alla* sammanfattar på ett bra sätt de iakttagelser och exempel som lyfts fram i denna rapport (se kapitel 3).

Det kyrkliga kulturarvet:

- utgör resurser för lokal och regional utveckling, som kulturella och sociala centra och för upplevelsenärningar, lokalt föreningsliv och företagande,
- kan uppfylla de flesta behov för konserter, teater, dans, konstutställningar och andra kulturevenemang och verksamheter,
- har potential att bidra till igenkänning och samhörighet i ett pluralistiskt samhälle,
- är platser för sammanhållning, identitet och trygghet i bygder, där det inte finns några andra offentliga rum att tillgå,
- är i storstäder och andra orter rum för socialt och diakonalt arbete,
- är i ett alltmer genomkommersialiserat samhälle rum för samtal i existentiella frågor, för andliga upplevelser och eftertanke,
- utgör resurser för alla att lära känna och få samhörighet med landets kulturarv,
- är pedagogiska resurser för skolor och andra utbildningsinstitutioner med stor potential för att lära om kristen tro och tradition, historia, kultur och samhälle.

Svenska kyrkan delar regeringens uppfattning att det kyrkliga kulturarvet är delvis en outnyttjad resurs i det offentliga kulturarvsarbetet, med sikte på en hållbar samhällsutveckling. Exempel på samverkan mellan Svenska kyrkan, myndigheter, kommuner och andra delar av civilsamhället förekommer, men det är sannolikt möjligt att föra samverkan längre.

En orsak till att få samverkansprojekt kommer till stånd kan vara att det kyrkliga kulturarvet ibland betraktas som en

VAKTMÄSTARE OCH BESÖKARE PÅ KVISTOFTA KYRKOGRÄD. FOTO: ALEX OCH MARTIN/IKON

särskild sorts kulturarv, av betydelse för i första hand Svenska kyrkan och för de kyrkligt aktiva. Det är inte Svenska kyrkans bild och inte heller det som präglar det arbete som pågår. Som framgår av förordet har Svenska kyrkans kulturarvsarbete en stadig teologisk förankring i tro och tradition, men Svenska kyrkan ser också kyrkans kulturarv som ett rum där det gemensamt mänskliga har gestaltats. Kyrkligt kulturarv ger människor miljöer, byggnader, konst, traditioner och minnen; rum där ständiga förändringar skett och där historien är levande och meningsfull. Svenska kyrkan vill göra det kyrkliga kulturarvet tillgängligt och angeläget för alla.

Denna sammanvävda betydelse av det kyrkliga kulturarvet, det vill säga att det öppnar sig både mot den kristna tron och det allmänna, är det som i grunden ger förutsättningarna för lagstiftningens utformning och överenskommelsens intentioner. Frågor om kulturmiljölagen och kyrkoantikvarisk ersättning är en fråga för Svenska kyrkan och de kulturmiljövårdande myndig-

heterna. I ett arbete om det kyrkliga kulturarvet som samhällsresurs bör emellertid flera aktörer involveras.

Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet har sedan den förra kontrollstationen tagits fram (se kapitel 2). Flera av de tematiska områdena lämpar sig för projekt som belyser kulturarvet som resurs eller bidrar till en hållbar samhällsutveckling. Programmet kan tjäna som en plattform för olika samverkansprojekt, där finansieringen också kommer från olika håll. Som framhållits ovan bör i de fall projektet ligger i linje med kulturmiljömålen också kyrkoantikvarisk ersättning kunna komma i fråga.

FOTO: HENRIK MILL

Kulturarvet levandegörs i Västerås

Reformation pågår är namnet på en utställning i Västerås domkyrka. Men det är också berättelsen om en kyrka i ständig förändring och rörelse, där föremål från medeltiden får en ny mening i staden där den svenska reformationen började.

FOTO: HENRIK MILL

När domkyrkoförsamlingen diskuterade hur de skulle uppmärksamma reformationsåret 2017 var de överens om att de inte ville ha en vanlig faktautställning.

– Vi ville att det skulle handla om här och nu, hur reformationen är viktig för oss idag, därför blev titeln Reformation pågår, säger domkyrkokaplan Markus Holmberg.

Montrarna rymmer silverkrucifix från 1300-talet, avlatsbrev, relikgömmor, rökelsekar, mitror, gamla och nya nattvardsbägare. En svag ton av medeltida musik hörs i högtalarna och på väggen projiceras frågor om kristen tro. Finns

Gud? Blir man lycklig som kristen? Är det okej att avsluta mitt liv om jag inte vill leva längre?

Svaren på frågorna finns i boken ”100 frågor om Gud och 200 svar” av biskop Mikael Mogren, som ligger på ett litet bord som besökaren kan bläddra i. Korta och långa svar enligt samma mall som Luthers lilla katekes, enligt biskopen. Ett sätt att lära sig samtidigt som man får tänka själv.

Föremålen som visas upp kommer från pastoratets kyrkor, Historiska muséet, Nationalmuseum och Riksarkivet.

Grundtanken med utställningen är kontinuitet: att visa hur lite den kristna tron grundinslag har förändrats över tid.

– Människor har samma frågor idag som för femhundra år sedan och kyrkans medel för att möta deras behov och längtan är desamma nu som då, även om tilltalet förstås måste utformas för vår tid, säger Markus Holmberg.

I montern som handlar om dopet finns biskopsaccessoarer från medeltiden men även biskop Mikael Mogrens armband med texten ”ordet blev människa”. Bredvid det medeltida altarskåpet hänger ett stort fotografi på en modernt gestaltad

FOTO: HENRIK MILL

Maria på en strand, som för tankarna till flykt och utsatthet. I utställningen ingår flera biblar; bland dem en som Luther själv har skrivit i, en annan är en översättning av Gamla Testamentet på arabiska från 1752, och Gustav Vasas bibel.

Under arbetet med utställningen återupptäckte kyrkorna i Västerås flera föremål. Det kom bland annat fram nya rön om silverljusstakarna som använts på domkyrkans predikstol på söndagarna. Tidigare trodde man att de var engelska, men experter har nu upptäckt att de är från Antwerpen, tillverkade vid 1500-talets mitt – femtio år tidigare än man tidigare trott, vilket gör dem landets äldsta bevarade silverljusstakar.

Men det största värdet i föremålen är vad de kan berätta om kristen tro, enligt Markus Holmberg. Och i princip alla föremål används än idag, om så bara vid särskilda högtider. Han pekar på nattvardsmontern som rymmer en nattvardskalk av 22 karat guld från 1600-talet och bredvid den en i blå keramik tillverkad år 2017.

– Dessa kalkar har samma avsikt och fyller samma behov. Kyrkan ska inte vara något museum. Vi vill att människor ska känna och uppleva att det är Bibeln, dopet och nattvarden som står i centrum, nu som då, säger han.

I den interaktiva delen av utställningen fick skolklasser träffa en tidsresenär som mött frihetskämpar, suffragetter och apartheidsmotsåndare från 1500-talet till vår tid. Visningarna ville medvetet beröra olika trostraditioner och frågeställningar om vad det betyder att leva med olika språk, uppleva konflikter och hitta lösningar.

– Barn är fyllda av frågor, oro och längtan. Att låta dem bli meningsbärare och tolka vår existens och historia är en gåva till dem för resten av deras liv, säger biskopen.

Hur kulturarvet ska bli mer tillgängligt är en ständigt pågående diskussion i domkyrkoförsamlingen. Kyrkklockorna i domkyrkan ringer in över tusen gånger om året. Men de allra flesta kyrkobesökare

kommer inte längre just då, enligt Markus Holmberg.

– Den vanligaste besökaren idag är den som råkar komma förbi, som kommer på sina egna villkor. Det här är något vi måste ta på allvar, säger han.

Ett sätt att anpassa kyrkan efter människors behov är att hålla den öppen i så stor utsträckning som möjligt. Det handlar om att erbjuda samtal och att göra kyrkorummet levande. Idag är kyrkan öppen 9-17 varje dag och det firas minst femton gudstjänster i veckan.

På senare år har det kommit flera besökare med annan kyrklig bakgrund som har sin egen tolkning och förståelse av kyrkliga traditioner. Ett relativt nytt fenomen är att kyrkobesökare lämnar gåvor, som till exempel mat eller lakan, vid domkyrkans Mariaskåp.

– Det är ett tecken på att vårt Mariaskåp är ett levande föremål för människor som är nya i Sverige. Berättelsen om vårt arv är en gemensam berättelse som också tillhör dem, säger biskop Mikael Mogren.

FOTO: HENRIK MILL

MIKAEL MORGEN. FOTO: ÅKE PAULSSON

MARKUS HOLMBERG. FOTO: EMIL ÅTAK

Om Reformation pågår

- Utställningen *Reformation pågår* – en utställning om konflikt, språk och samtal bestod av fyra delar. De första tre byggdes upp i kyrkorummet under reformationsåret 2017 och gestaltade temana konflikt, språk och samtal.

- Den fjärde delen, Skattkammaren, ligger längst bak i kyrkan i det som förut var sakristian och rymmer en permanent utställning där vissa föremål kommer att bytas ut då och då.

- 10 000 personer deltog i de guideade visningarna, varav ungefär 7000 var barn.

- Församlingen hade en heltidsanställd visningspedagog som arbetade med den interaktiva delen av utställningen. Man anlidade också en producent och arkitekt som omsatte idéerna.

- De särskilda skyddsmontrar som visar upp föremålen i Skattkammaren delfinansierades med kyrkoantikvarisk ersättning. Resten av utställningarna finansierades med medel från pastorat och stift.

- Biskop Mikael Mogren har i flera sammanhang skrivit om det kyrkliga kulturarvet. Han har skrivit boken *Kyrkomiljön är ett heligt tecken* samt bidragit till antologin *Tusen år till*.

- År 2019 är det 400 år sedan Johannes Rudbeckius tillträdde som biskop. Det kommer att uppmärksammas i Skattkammaren där vissa föremål byts ut för att berätta om Rudbeckius.

BILAGOR

BILAGA 1. FÖRBRUKNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING

1:1 Kyrkoantikvarisk ersättning, anslag och förbrukade medel under 2002–2017, mnkr*

Stift	Kontrollperiod 2002–2008	Kontrollperiod 2009–2013	2014	2015	2016	2017	Summa 2002–2017
Anslag från staten	1435,0	2305,0	460,0	460,0	460,0	460,0	5 580,0
Uppsala stift	88,7	205,5	64,1	49,8	63,6	43,8	515,5
Linköpings stift	120,5	218,7	55,6	63,7	59,8	72,4	590,6
Skara stift	124,5	195,1	55,3	43,4	39,8	33,7	491,7
Strängnäs stift	76,4	156,7	32,1	29,6	32,9	41,1	368,9
Västerås stift	102,5	147,9	35,7	28,7	41,0	25,8	381,5
Växjö stift	121,4	214,7	46,9	46,0	50,9	46,9	526,9
Lunds stift	119,2	193,2	89,5	102,9	83,7	67,9	656,4
Göteborgs stift	147,3	235,1	51,1	63,7	75,2	87,3	659,7
Karlstads stift	53,6	77,5	20,6	41,3	22,1	31,1	246,2
Härnösands stift	57,4	70,6	20,6	30,4	33,7	23,0	235,7
Luleå stift	35,9	34,8	11,4	4,7	3,7	9,0	99,5
Visby stift	109,4	173,6	44,2	35,5	27,0	23,0	412,8
Stockholms stift	66,8	100,0	19,7	41,0	52,9	50,2	330,4
Nationell nivå	16,0	26,4	3,8	8,3	4,4	1,9	60,8
Summa förbrukning	1 239,5	2 049,7	550,5	589,0	590,8	557,0	5 576,6
Återstående anslag från staten	195,5	255,3	-90,5	129,0	-130,8	-97,0	3,4
Ack. anslag från staten	1 435,0	3 740,0	4 200,0	4 660,0	5 120,0	5 580,0	
Ack. summa förbrukning	1 239,5	3 289,2	3 839,7	4 428,8	5 019,6	5 576,6	
Ack. förbrukning %	86,4%	87,9%	91,4%	95,0%	98,0%	99,9%	

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

1:2 Kyrkoantikvarisk ersättning, anslag och förbrukade medel redovisat per ramår 2002–2015, mnkr*

Stift	Kontrollperiod 2002–2008	Kontrollperiod 2009–2013	Ramår 2014	Ramår 2015	Summa 2002–2015
Anslag från staten	1435,0	2305,0	460,0	460,0	4 660,0
Uppsala stift	120,3	224,5	52,6	65,3	462,8
Linköpings stift	139,4	247,2	72,0	70,6	529,2
Skara stift	150,4	212,8	48,3	38,1	449,7
Strängnäs stift	97,0	164,0	31,8	36,6	329,4
Västerås stift	126,8	157,7	37,0	38,8	360,3
Växjö stift	164,7	207,5	54,5	45,7	472,4
Lunds stift	134,8	243,9	124,6	86,9	590,2
Göteborgs stift	170,9	258,9	74,1	65,2	569,0
Karlstads stift	63,0	82,9	33,0	33,1	212,0
Härnösands stift	72,8	77,1	26,1	32,1	208,1
Luleå stift	43,3	35,0	6,9	5,5	90,8
Visby stift	122,8	183,6	41,3	40,9	388,6
Stockholms stift	79,1	107,1	61,8	31,9	279,9
Nationell nivå	16,0	26,4	3,8	8,3	54,4
Summa förbrukning	1 501,3	2 228,6	667,9	598,9	4 996,7
Återstående anslag från staten	-66,3	76,4	-207,9	-138,9	-336,7
Ack. anslag från staten	1 435,0	3 740,0	4 200,0	4 660,0	
Ack. summa förbrukning	1 501,3	3 729,9	4 397,8	4 996,7	
Ack. förbrukning %	104,6%	99,7%	104,7%	107,2%	

* Utbetalning till den 8 februari 2018. Pågående ramår 2016, 2017 och 2018 redovisas inte.

1:3 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per kvm skyddad kyrka under 2002–2017*

Stift	Förbrukning 2002–2017, mnkr	Kvm skyddad kyrka**	KAE kr/kvm skyddad kyrka 2002–2017	Genomsnittlig årlig KAE kr/kvm skyddad kyrka
Uppsala stift	515,5	114 955	4 484	280
Linköpings stift	590,6	119 135	4 957	310
Skara stift	491,7	121 598	4 043	253
Strängnäs stift	368,9	73 140	5 043	315
Västerås stift	381,5	89 328	4 271	267
Växjö stift	526,9	140 789	3 743	234
Lunds stift	656,4	190 279	3 450	216
Göteborgs stift	659,7	136 974	4 816	301
Karlstads stift	246,2	69 635	3 536	221
Härnösands stift	235,7	76 323	3 088	193
Luleå stift	99,5	55 037	1 808	113
Visby stift	412,8	31 478	13 113	820
Stockholms stift	330,4	63 548	5 200	325
Nationell nivå	60,8	-	-	-
Summa förbrukning	5 576,6	1 282 219	4 349	272

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

** Uppgift om kvadratmeteryta från mars 2018

1:4 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning i kronor per kvm skyddad kyrka under 2002–2017*

Stift	Årligt genomsnitt för kontrollperiod 2002–2008	Årligt genomsnitt för kontrollperiod 2009–2013	2014	2015	2016	2017
Uppsala stift	110	358	557	433	553	381
Linköpings stift	144	367	467	535	502	607
Skara stift	146	321	454	357	328	277
Strängnäs stift	149	429	439	405	450	562
Västerås stift	164	331	400	321	459	288
Växjö stift	123	305	333	327	362	333
Lunds stift	90	203	471	541	440	357
Göteborgs stift	154	343	373	465	549	637
Karlstads stift	110	222	296	594	317	447
Härnösands stift	107	185	270	399	442	301
Luleå stift	93	127	207	86	68	164
Visby stift	497	1 103	1 404	1 127	859	730
Stockholms stift	150	315	310	645	832	790
Genomsnitt	157	354	460	480	474	452

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

1:5 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per åtgärdskategori under 2002–2017, mnkr*

Stift	Övergripande planering och information	Vård och underhållsplanering	Vårdinsatser	Skade-förebyggande insatser	Arbete med säkerhetsfrågor	Totalt
Uppsala stift	6,2	26,0	348,9	65,2	69,1	515,5
Linköpings stift	30,4	20,9	459,7	27,9	51,7	590,6
Skara stift	23,2	29,0	388,7	21,0	29,8	491,7
Strängnäs stift	20,7	13,8	276,6	41,3	16,4	368,9
Västerås stift	6,3	17,3	262,2	46,1	49,7	381,5
Växjö stift	40,1	30,4	387,3	41,4	27,8	526,9
Lunds stift	17,4	65,7	503,5	47,3	22,6	656,4
Göteborgs stift	21,0	36,2	557,1	25,1	20,3	659,7
Karlstads stift	21,6	13,5	168,5	4,6	38,0	246,2
Härnösands stift	15,2	5,3	205,0	3,0	7,2	235,7
Luleå stift	13,2	1,0	81,2	2,8	1,3	99,5
Visby stift	19,7	2,4	359,2	27,7	3,8	412,8
Stockholms stift	10,3	18,4	275,8	14,0	11,8	330,3
Nationell nivå	60,8	N/A**	N/A**	N/A**	N/A**	60,8
Totalt	306,1	279,9	4 273,7	367,5	349,4	5 576,5

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

** N/A innebär att inga projekt kodats med denna åtgärdskategori i projekthanteringssystemet.

1:6 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per åtgärdskategori under 2002–2017, procent*

Stift	Övergripande planering och information	Vård och underhållsplanering	Vårdinsatser	Skade-förebyggande insatser	Arbete med säkerhetsfrågor	Totalt
Uppsala stift	1%	5%	68%	13%	13%	100%
Linköpings stift	5%	4%	78%	5%	9%	100%
Skara stift	5%	6%	79%	4%	6%	100%
Strängnäs stift	6%	4%	75%	11%	4%	100%
Västerås stift	2%	5%	69%	12%	13%	100%
Växjö stift	8%	6%	73%	8%	5%	100%
Lunds stift	3%	10%	77%	7%	3%	100%
Göteborgs stift	3%	5%	84%	4%	3%	100%
Karlstads stift	9%	5%	68%	2%	15%	100%
Härnösands stift	6%	2%	87%	1%	3%	100%
Luleå stift	13%	1%	82%	3%	1%	100%
Visby stift	5%	1%	87%	7%	1%	100%
Stockholms stift	3%	6%	83%	4%	4%	100%
Nationell nivå	100%	N/A**	N/A**	N/A**	N/A**	100%

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

** N/A innebär att inga projekt kodats med denna åtgärdskategori i projekthanteringssystemet.

1:7 Kyrkoantikvariska ersättningens kostnadstäckning per åtgärdskategori under 2002–2017, procent*

Stift	Övergripande planering och information	Vård och underhållsplanering	Vårdinsatser	Skadeförebyggande insatser	Arbete med säkerhetsfrågor	Genomsnitt
Uppsala stift	38%	59%	50%	41%	64%	50%
Linköpings stift	94%	68%	66%	59%	79%	68%
Skara stift	73%	76%	46%	65%	62%	49%
Strängnäs stift	94%	75%	58%	52%	86%	60%
Västerås stift	73%	63%	59%	41%	65%	57%
Växjö stift	92%	69%	57%	50%	84%	59%
Lunds stift	80%	60%	51%	46%	62%	52%
Göteborgs stift	72%	68%	46%	44%	53%	47%
Karlstads stift	75%	65%	47%	32%	73%	52%
Härnösands stift	94%	57%	53%	29%	69%	54%
Luleå stift	76%	64%	37%	29%	37%	39%
Visby stift	81%	89%	67%	78%	78%	68%
Stockholms stift	81%	58%	41%	30%	57%	42%
Nationell nivå	100%	N/A**	N/A**	N/A**	N/A**	100%
Totalt	84%	65%	52%	47%	68%	54%

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

** N/A innebär att inga projekt kodats med denna åtgärdskategori i projekthanteringssystemet.

1:8 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per objektstyp under 2002–2017, mnkr*

Stift	Övergripande planering eller flera objekt	Begravningsplats	Kyrkliga inventarier	Kyrkobyggnad	Kyrkotomt	Totalt
Uppsala stift	26,7	38,7	21,5	427,0	1,5	515,5
Linköpings stift	10,7	44,8	48,0	467,8	19,3	590,6
Skara stift	3,0	34,4	28,0	424,1	2,1	491,7
Strängnäs stift	4,9	45,7	31,0	281,5	5,8	368,9
Västerås stift	13,5	33,5	18,0	300,8	15,8	381,5
Växjö stift	30,2	20,7	44,9	430,8	0,3	526,9
Lunds stift	3,6	35,1	17,3	597,8	2,6	656,4
Göteborgs stift	24,0	39,0	48,3	545,0	3,4	659,7
Karlstads stift	3,0	26,1	8,8	205,8	2,5	246,2
Härnösands stift	6,6	11,7	8,8	197,6	10,9	235,7
Luleå stift	10,5	17,1	4,9	63,4	3,5	99,5
Visby stift	38,6	38,3	77,3	235,9	22,7	412,8
Stockholms stift	17,8	18,8	24,0	254,6	15,1	330,3
Nationell nivå	60,8	N/A**	N/A**	N/A**	N/A**	60,8
Totalt	253,9	404,0	380,7	4 432,2	105,7	5 576,5

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

** N/A innebär att inga projekt kodats med denna åtgärdskategori i projekthanteringssystemet.

1:9 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per objektstyp under 2002–2017, procent*

Stift	Övergripande planering eller flera objekt	Begravningsplats	Kyrkliga inventarier	Kyrkobyggnad	Kyrkotomt	Totalt
Uppsala stift	11%	10%	6%	10%	1%	9%
Linköpings stift	4%	11%	13%	11%	18%	11%
Skara stift	1%	9%	7%	10%	2%	9%
Strängnäs stift	2%	11%	8%	6%	5%	7%
Västerås stift	5%	8%	5%	7%	15%	7%
Växjö stift	12%	5%	12%	10%	0%	9%
Lunds stift	1%	9%	5%	13%	2%	12%
Göteborgs stift	9%	10%	13%	12%	3%	12%
Karlstads stift	1%	6%	2%	5%	2%	4%
Härnösands stift	3%	3%	2%	4%	10%	4%
Luleå stift	4%	4%	1%	1%	3%	2%
Visby stift	15%	9%	20%	5%	21%	7%
Stockholms stift	7%	5%	6%	6%	14%	6%
Nationell nivå	24%	N/A**	N/A**	N/A**	N/A**	1%
Totalt	100%	100%	100%	100%	100%	100%

* Utbetalning till den 8 februari 2018.

** N/A innebär att inga projekt kodats med denna åtgärdskategori i projekthanteringssystemet.

1:10 Utbetalad KAE per län under perioden 2002–2017,
tkr och %*, KVM skyddad kyrka per län** och Utbetalad KAE kr per kvm

**Utbetalad KAE per län under perioden 2002–2017,
tkr och %***

	Utbetalt, tkr	Utbetalt, %
AB/Stockholms län	418 690	8%
AC/Västerbottens län	46 887	1%
BD/Norrbottns län	37 874	1%
C/Uppsala län	325 162	6%
D/Södermanlands län	198 920	4%
E/Östergötlands län	405 805	8%
F/Jönköpings län	278 236	5%
G/Kronobergs län	121 595	2%
H/Kalmar län	259 893	5%
I/Gotlands län	389 216	7%
K/Blekinge län	84 262	2%
LM/Skåne län	555 091	11%
N/Hallands län	209 018	4%
O/Västra Götalands län	929 991	18%
S/Värmlands län	153 678	3%
T/Örebro län	153 803	3%
U/Västmanlands län	182 303	3%
W/Dalarnas län	148 096	3%
X/Gävleborgs län	124 082	2%
Y/Västernorrlands län	123 347	2%
Z/Jämtlands län	97 096	2%
Totalsumma	5 243 047	100%

KVM skyddad kyrka per län**

	Kvm	% Fördelning
AB/Stockholms län	86 438	7%
AC/Västerbottens län	29 463	2%
BD/Norrbottns län	25 574	2%
C/Uppsala län	54 940	4%
D/Södermanlands län	42 617	3%
E/Östergötlands län	87 100	7%
F/Jönköpings län	65 312	5%
G/Kronobergs län	44 145	3%
H/Kalmar län	63 583	5%
I/Gotlands län	31 478	2%
K/Blekinge län	23 952	2%
LM/Skåne län	166 327	13%
N/Hallands län	49 855	4%
O/Västra Götalands län	227 062	18%
S/Värmlands län	48 859	4%
T/Örebro län	34 036	3%
U/Västmanlands län	34 983	3%
W/Dalarnas län	46 186	4%
X/Gävleborgs län	43 986	3%
Y/Västernorrlands län	39 929	3%
Z/Jämtlands län	36 394	3%
Totalsumma	1 282 219	100%

**Utbetalad KAE kr i genomsnitt per år
och kvm**

AB/Stockholms län	303
AC/Västerbottens län	99
BD/Norrbottns län	93
C/Uppsala län	370
D/Södermanlands län	292
E/Östergötlands län	291
F/Jönköpings län	266
G/Kronobergs län	172
H/Kalmar län	255
I/Gotlands län	773
K/Blekinge län	220
LM/Skåne län	209
N/Hallands län	262
O/Västra Götalands län	256
S/Värmlands län	197
T/Örebro län	282
U/Västmanlands län	326
W/Dalarnas län	200
X/Gävleborgs län	176
Y/Västernorrlands län	193
Z/Jämtlands län	167
Genomsnitt	257

* Exklusive nationella projekt och stiftsprojekt

** Uppgift ur Kyrkobyggnadsregistret mars 2018

BILAGA 2. FÖRÄNDRINGAR I SVENSKA KYRKANS KYRKOBYGGNADSBESTÅND 2000-2017

2:1 Sammanställning av Svenska kyrkans kyrkobyggnadsbestånd 2017

Stift	Totalt antal skyddade kyrkor*	Därav totalt antal skyddade enligt beslut av RAÄ	Därav skyddade efter 2000-01-01	Skyddade kyrkor tagna ur bruk efter 2000-01-01	Totalt antal ej skyddade kyrkor	Varav nybyggda efter 2000-01-01	Ej skyddade kyrkor tagna ur bruk efter 2000-01-01	Summa kyrkor
Uppsala stift	258	8	3	1	35	1	6	293
Linköpings stift	231	4	1	1	32	2	2	263
Skara stift	374	4	3	3	36	1	4	410
Strängnäs stift	173	9	2	1	22	3	5	195
Västerås stift	161	6	0	1	16	1	5	177
Växjö stift	291	7	5	0	44	1	1	335
Lunds stift	475	13	3	6	33	0	2	508
Göteborgs stift	310	8	0	6	56	6	8	366
Karlstads stift	152	9	5	0	19	0	2	171
Härnösand stift	180	8	4	4	30	2	14	210
Luleå stift	132	23	4	1	63	0	12	195
Visby stift	98	1	0	0	1	0	0	99
Stockholms stift	107	16	5	1	44	7	9	151
Summa	2942 **	116	35	25	431 **	24 **	70 **	3373

* För samtliga tabeller i bilagan avser skyddad kyrka en kyrka invigd till gudstjänst som skyddas av tillståndsplikt enligt fjärde kapitlet i kulturmiljölagen. Ej skyddad kyrka är en kyrka invigd till gudstjänst som inte skyddas av tillståndsplikt enligt fjärde kapitlet i kulturmiljölagen.

** Förändringen gentemot redovisningen 2016 beror på korrigeringar av registreringar i kyrkobyggnadsregistret.

2:2 Kyrkor som omfattas av tillståndsplikt enligt 4 kap. 4 § i kulturmiljölagen genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet efter 2000-01-01

Namn	Församling	Stift	Byggår	Ägarkategori	Beslutsdatum	Ägd av Svenska kyrkan 2000-01-01
Adolfbergs kyrka	Adolfsberg	Strängnäs	1970	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Avasjö kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå	1950	Svenska kyrkan	2002-12-10	Nej
Birgittakyrkan i Sundsvall	Skön	Härnösand	1972	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Björksätra kyrka	Sandviken	Uppsala	1975	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Björneborgs kyrka	Visnum	Karlstad	1956	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Bodafors kyrka	Norra Sandsjö	Växjö	1940	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Charlottenborgkyrkan	Motala	Uppsala	1988	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Franciscus kapell i Nyköping	Nyköping Alla Helgona	Strängnäs	1972	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Friggeråkers kyrka	Mösseberg	Skara	1955	Svenska kyrkan	2001-06-15	Ja
Kaitumkapellet	Gällivare	Luleå	1964	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Lammhults kyrka	Aneboda-Asa-Berg	Växjö	1964	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Lerbergets kyrka	Väsby	Lund	1982	Kyrklig stiftelse etc, för kyrkligt ändamål	2002-06-07	Nej
Lextorpskyrkan	Lextorp	Skara	1971	Svenska kyrkan	2001-06-15	Ja
Mariakyrkan i Gävle	Gävle Maria	Uppsala	1971	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Mariakyrkan i Huddinge	Trångsund-Skogås	Stockholm	1987	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Mariakyrkan i Värnamo	Värnamo	Växjö	1977	Svenska kyrkan	2003-02-17	Ja
Mariakyrkan i Växjö	Växjö Maria	Växjö	1977	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Marielundskyrkan	Östersund	Hörnösand	1969	Svenska kyrkan	2003-02-17	Ja
Resarö kapell	Vaxholm	Stockholm	1968	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Råslätts kyrka	Jönköping Kristina-Ljungarum	Växjö	1974	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Råsunda kyrka	Solna	Stockholm	1966	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Rönnöfors kyrka	Offerdal	Härnösand	1953	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
S:t Johannes kyrka i Våmb	Våmb	Skara	1987	Svenska kyrkan	2001-06-15	Ja
S:t Mikael's kyrka i Malmö	Kulladal	Lund	1978	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
S:t Nicolai kapell i Malmö (Sjömanskyrkan)	Malmö S:t Petri	Lund	1969	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Siris kapell	Fryksände	Karlstad	1950	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Soutjärvi kyrka	Gällivare	Luleå	1963	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Staloluokta kyrkkåta	Jokkmokk	Luleå	1971	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Storviks kyrka	Ovansjö	Uppsala	1960	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Säffle kyrka	Säffle	Karlstad	1965	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Tibble kyrka	Täby	Stockholm	1971	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Vantörs kyrka	Vantör	Stockholm	1959	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Västerstrandkyrkan	Västerstrand	Karlstad	1977	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Åmotfors kyrka	Eda	Karlstad	1961	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Åsarne nya kyrka	Åsarne	Härnösand	1966	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja

2:3 Nybyggda kyrkor, invigda efter 2000-01-01 och ägda av Svenska kyrkan

Namn	Församling	Stift	Byggår	Skydd KML	Anmärkning
Kummelby kyrka	Sollentuna	Stockholm	2000	Nej	Distriktskyrka
Öjersjökyrkan	Partille	Göteborg	2000	Nej	Tidigare ägare Saronkyrkan, invigd för gudstjänst Enligt Svenska kyrkan 2012
Furulundskyrkan	Partille	Göteborg	2001	Nej	Svenska kyrkan äger fastigheten, men samarbetar med EFS
Mariakyrkan i Ljungby	Ljungby Maria	Växjö	2001	Nej	Församlingskyrka
Skaga kapell	Udenäs	Skara	2001	Nej	Nybyggd stavkyrka som ersatte en äldre
Viskans kapell	Kinnarumma	Göteborg	2001	Nej	Sammanbyggd med församlingshem
Sjöstadskapellet	Sofia	Stockholm	2002	Nej	Stadsdelskyrka
Ljusets kyrka i Hallunda	Botkyrka	Stockholm	2004	Nej	Församlingskyrka
Sollyckans kyrka	Varberg	Göteborg	2005	Nej	Stadsdelskyrka
Viksjo nya kyrka	Järfälla	Stockholm	2005	Nej	Ersatte Viksjo kyrka byggd 1971
Vårfrukyrkan i Brännkyrka	Brännkyrka	Stockholm	2005	Nej	Kyrkorummet är en tillbyggnad till äldre kyrkobyggnad och ersätter Fruängens kyrka som tagits ur bruk
Ära församlingshem med kyrkorum	Stenkvista-Ärla	Strängnäs	2006	Nej	Kyrkorum i församlingshem
Kristinelunds kapell och församlingshem	Hudby-Rekarne	Strängnäs	2007	Nej	Kapell med församlingshem
Önsta Gryta Kyrka	Önsta	Västerås	2007	Nej	Ersatte Önsta kyrka byggd 1981
Solliden nya kapell	Örebro Olaus Petri	Strängnäs	2008	Nej	Ersatte Sollidens kapell
S:ta Maria kapell	Alsike	Uppsala	2009	Nej	Distriktskyrka
Turebergskyrkan	Sollentuna	Stockholm	2010	Nej	Distriktskyrka
Årsta kyrka	Enskede-Årsta	Stockholm	2011	Nej	Distriktskyrka
S:t Martin kyrka	Åkerbo	Linköping	2012	Nej	
Ubbhults kapell	Sätilla	Göteborg	2013	Nej	Ersatte Ubbhults kapell byggt 1915 som brann ner 2010
Krokoms kyrka	Rödön	Härnösand	2013	Nej	Ersatte Krokoms kyrka byggd 1957
Amhults kyrka	Torslanda-Björlanda	Göteborg	2014	Nej	
Alne församlingsgård	Arnäs	Härnösand	2014	Nej	
Mariasalen i Mantorp	Veta	Linköping	2015	Nej	Är ett invigt kyrkorum i Kyrkans Hus i Mantorp

2:4 Kyrkor som omfattas av tillståndsplikt enligt 4 kap. kulturmiljölagen och som tagits ur bruk efter 2000-01-01

Kyrka	Församling	Stift	Byggår	Tagen ur bruk	Ägarbyte år	Skydd KML	Kommentar
Odarlövs kyrka	Torns	Lund	1100	2002		Ja	Ägs av Svenska kyrkan, stängdes 1990 på grund av rasrisk
Allhelgonakyrkan på Ven	Landskrona	Lund	1898	2003	2003	Ja	Ägs av Statens fastighetsverk av Tycho Brahe-museet
Istrums kapell	Eggby-Öglunda	Skara	1927	2003	2003	Ja	Sålt för bostadsändamål
Kyrketorps kapell	Töreboda	Skaa	1931	2003	2004	Ja	Sålt för bostadsändamål, fritidshus och ateljé
Sörgårdens kapell	Stigsjö	Härnösand	1883	2005	2005	Ja	Sålt till privatperson
Örja kyrka	Landskrona	Lund	1838	2005	2012	Ja	Såld till privatperson för bostadsändamål
Stugsunds kyrka	Söderhamn	Uppsala	1925	2005	2005	Ja	Såld för bostadsändamål och verksamhet
Mjälahufts kapell	Torup	Göteborg	1923	2006	2008	Ja	Sålt för bostadsändamål
Maglars nya kyrka	Hammarlöv	Lund	1908	2006		Skydd hävt	Riven 2007
Viskafors kyrka	Kinnarumma	Göteborg	1918	2007	2007	Ja	Såld till privatperson för restaurang- och konferensändamål
Nacksta kyrka	Sundsvalls Gustav Adolf	Härnösand	1969	2007	2007	Ja	Såld till S:t Olofs Katolska församling
Jenny kapell	Västervik	Linköping	1933	2007	2007	Ja	Sålt till Västerviks katolska församling
Dalmarks kapell	Hammar	Strängnäs	1928	2007	2007	Ja	Ny ägare Sörbygddeföreningen
Bergeforsens kapell	Timrå	Härnösand	1930		2008	Ja	Församlingen har sålt kapellet, men hyr det
Idkerbergets kapell	Stora Tuna	Västerås	1904	2010	2011	Ja	Sålt till privatperson
Jävre kyrka	Hortlax	Luleå	1922	2010	2011	Ja	Såld till privatperson
Caroli kyrka	Malmö S:t Petri	Lund	1880	2010	2010	Ja	Såld till affärsföretag
Näsby kyrka	Kristianstads Heliga Trefaldighet	Lund	1937	2010		Ja	Ägs av Svenska kyrkan, men avsakraliserad för att bli ceremonihall
Ubbhults gamla kapell	Sätilla	Göteborg	1915	Brann 2010		Ja	Nerbrunnet 2010
Munkedals kapell	Foss	Göteborg	1939	2011	2011	Ja	Sålt till privatperson för kulturändamål
Norrmannebo kapell	Romelanda	Göteborg	1918-1919	2012	2012	Ja	Sålt till privatperson för bostadsändamål
Skede kapell	Grandsunda	Härnösand	1936	2012	2012	Ja	Sålt till enskild ägare
Påbo kapell	Åsunden	Skara	1921	2013	2013	Ja	Sålt till privatperson
Lilla Alby kyrka	Sundbyberg	Stockholm	1892	2013	2014	Ja	Såld till en ekonomisk förening för utbildning, folkbildningsändamål
Landala kapell	Göteborgs Johannesbergs	Göteborg	1885	2017	2017	Ja	Sålt till Ethiopian Evangelical Church

2:5 Kyrkor som inte omfattas av tillståndsplikt 4 kap. kulturmiljölagen och som tagits ur bruk efter 2000-01-01

Kyrka	Församling	Stift	Byggår	Tagen ur bruk	Ägarbyte år	Nuvarande ägare	Kommentar
Gåsö kapell	Skaftö	Göteborg	1955	2001	2001	Ideell förening	Sålt till Gåsö samhällsförening
Edsåsens kapell	Undersåker	Härnösand	Ej uppgift	2002	2005	Enskild ägare	Sålt till privatperson
S:t Eskils kapell i Helsingborg	Helsingborgs Gustav Adolf	Lund	1970	2003	2004	Enskild ägare	Sålt till privatperson
S:t Olofs kyrka i Uppsala	Helga Trefaldighet	Uppsala	1980	2003	2005		Såld till bostadsbolag, senare riven
Hällneborgs kapell	Oviken-Myssjö	Härnösand	1964	2004	2004	Ideell förening, stiftelse	Sålt 2004 till byaförening
Söråkers kapell	Hässjö	Härnösand	1971	2004	2004	Företag	Sålt, ingår i Söråkers konferensanläggning
Norra biskopsgårdens kyrka	Lundby	Göteborg	1970	2004		Svenska kyrkan	Används i församlingen till andra ändamål
Broddbo kapell	Sala	Västerås	1890	2005	2005	Enskild ägare	Byggs på 1890-talet av Missionskyrkan, överläts år 1975 till Svenska kyrkan
Fruängens kyrka	Brännkyrka	Stockholm	1963	2005		Svenska kyrkan	Tagen ur bruk i samband med att Vårfrukyrkan invigdes
Viksjo kyrka	Järfälla	Stockholm	1971	2005			Riven 2005
Krångede kyrksal	Ragunda	Härnösand		2006	2006	Enskild ägare	Såld till privatperson
Mariakyrkan	Danderyd	Stockholm	1959	2006	2006	Annan	
Riddarhyttans kyrksal	Skinnskatteberg med Hed och Gunnilbo	Västerås	1942	2006	2007	Annan	Såld
Svanavattnets kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå		2006	2006	Enskild ägare	Sålt
Vallviks kyrka	Söderala	Uppsala	1955	2006	2006	Enskild ägare	Såld till privatperson 2006
Furubergskyrkan	Piteå	Luleå	1976	2007	2007	Annan	Överlätten till Munksunds EFS
Harsjöhöjdens kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå	1955	2007	2007	Enskild ägare	Sålt till privatperson
Hulta kyrka	Borås Gustav Adolf	Skara	1966	2007	2007	Annat trossamfund	Såld till Syrisk Ortodoxa församlingen i Borås
Stömnäskyrkan	Piteå	Luleå	1983	2007	2007	Annat trossamfund	Ny ägare i Pingstförsamlingen i Piteå
Vårfrukyrkan	Kortedala	Göteborg	1970	2007	2007	Annat trossamfund	Såld till Ortodoxa kyrkan i Göteborg
Önsta kyrka	Önsta	Västerås	1983	2007	2007	Annan	Ersatt av ny kyrkobyggnad, Önsta Gryta kyrka
Karlbergskyrkan	Karlskoga	Karlstad	1950-talet	2007			
Granbergsdals kapell	Karlskoga	Karlstad	1915	2007	2007	Enskild ägare	Sålt till privatperson
Fannakyrkan	Enköping	Uppsala	1960	2008	2008	Annat trossamfund	Såld till den kristna Assyriska församlingen i Enköping
Klockestrands kapell	Nora-Skog	Härnösand	1940	2008	2008	Enskild ägare	Sålt till privatperson
Källeryds kapell	Hudene	Skara	1943	2008	2008	Ideell förening, stiftelse	Gåva till källeryds fritids- och samhällsförening
Sollidens gamla kapell	Örebro Olaus Petri	Strängnäs	1971	2008		Svenska kyrkan	Byggnaden ombyggd
Tarborsbergskyrkan	Kolmårdens	Linköping	1981	2008	2008	Kommun	Såld till Norrköpings kommun, ombyggd till förskola
Rudboda kyrka	Lidingö	Stockholm	1972	2009	2010	Lidingö stad	Såld för att rivas och bygga bostäder
S:t Örjans kapell	Falu Kristine	Västerås	1962	2009	2009	Annat trossamfund	Sålt till Fristaden
S:ta Anna kyrka	Linde bergslag	Västerås	1972	2009	2011	Enskild ägare	Såld till Sankta Annas Bränneri AB i Stråssa
Ljungakyrka	Torp	Härnösand	1957	2009	2011	Enskild ägare	
Akalla kyrka	Spånga Kista	Stockholm	1976	2009	Ej uppgift	Kyrklig stiftelse	
Garnisonskyrka	Berga	Linköping	1900	2009	2010	Företag	Ägdes av församlingen mellan 2005 och 2010

Kyrka	Församling	Stift	Byggår	Tagen ur bruk	Ägarbyte år	Skydd KML	Kommentar
Årsta kyrksal	Enskede-Årsta	Stockholm	1969	2010		Svenska kyrkan	Tagen ur bruk till förmån för Årsta kyrka
Hammarkullens kyrka	Angered	Göteborg	1972	2011	2011	Annat trossamfund	Ny ägare muslimsk förskola
Brunnbergskyrka	Varberg	Göteborg	1974	2011	2011	Annat trossamfund	Ny ägare S:ta Maria katolska församling
Pater Nosterkyrkan	Göteborgs Masthugg	Göteborg	1973	2011	2011	Kommun	Ny ägare Göteborgs kommun, används som kommunal förskola
Mosjöns kapell	Grundsunda	Härnösand	1981	2011		Svenska kyrkan	Försäljning planeras
Näsby kyrka	Nederkalix	Luleå	1973	2011	2011	Enskild ägare	Såld till privatperson 2011 till bostadsändamål
Mikelsgården Strängnäs	Strängnäs domkyrko-församling med Aspö	Strängnäs	1972	2011		Svenska kyrkan	Lokalerna används för bland annat ungdomsverksamhet
Sangis kyrka	Nederkalix	Luleå	1959	2011	2011	Ideell förening, stiftelse	Ny ägare av Sangis kyrkliga förening, men brukas av församlingen
Jädraås kyrka	Ockelbo	Uppsala	1940	2012	2013	Enskild ägare	Såld till privatperson 2013 till bostadsändamål
Ängekyrkan	Härnösand domkyrkoförsamling	Härnösand	1972	2012	2012	Annat trossamfund	Ny ägare Missionskyrkan
Studsvikens kapell	Björna	Härnösand	1947	2012	2012	Ideell förening	Ägs av campingförening, byggnaden ska flyttas
Skalmodals kapell	Tärna	Luleå	1967	2012	2013	Ideell förening	Ägs av föreningen Skalmodals vänner, används bland annat som biolokal
Vänjaurbäcks kapell	Lycksele	Luleå	1946	2012	2013	Enskild ägare	Sålt till privatperson 2013 för bostadsändamål
Kristinebergs kyrka	Lycksele	Luleå	1959	2012			Kyrkan riven 2013
Sjösa kapell	Nyköping	Strängnäs	1990	2012	2013	Företag	Kapellet används som behandlingshem för ungdomar
Mariakyrkan	Eskilstuna	Strängnäs	1979	2012	2013	Ideell förening	Kyrkan såld till Studieförbundet Sörmland
Krokoms gamla kyrka	Rödön	Härnösand	1957	2012	Riven		Kyrkan riven 2012
Sätrakyrkan	Skärholmen	Stockholm	1966		2012	Annat trossamfund	Ägs av katolska kyrkan, församlingen hyr kyrkan en dag i veckan. Kyrkan är såld men ej avlyst/tagen ur bruk
Tilkkyrkan	Sigtuna	Uppsala	1979	2012		Svenska kyrkan	Kyrkan flyttad och avlyst/tagen ur bruk
Sommarhemskyrkan	Uddevalla	Göteborg	1984	2013	2013	Annat trossamfund	Fortsatt kyrklig användning med ny ägare Kyrkliga förbundet (används av Missionsprovinsen)
Seljansborgs kyrka	Sandviken	Uppsala	1959	2013	2013	Enskild ägare	Kyrkan såld till privatperson för användning som bostad eller handel
S:t Mikael's kyrka	Södertälje	Strängnäs	1973	2013	2013	Annat trossamfund	Kyrkan såld till en syrisk ortodox församling
Löftets kyrka	Solna	Stockholm	1961	2013	2014	Företag	Kyrkan såld till företag
Norrmalms kyrka	Borås Gustav Adolfs	Skara	1978	2014	2014	Kommun	Kyrkan såld till kommun för att bli förskola
Klockaregårdens småkyrka	Oviken-Myssjö	Härnösand	1975		2014	Företag	Såld till Kövra Byskola AB
Järveds kyrka	Arnäs	Härnösand	1958	2014	2008	Företag	Kyrkan hyrdes av församlingen efter år 2008
Åkersjöns kapell	Föllingebygdens	Härnösand	1972		2014	Ideell förening	Kapellet överlätet, men ej avlyst/tagen ur bruk
Ängeså bönhus	Överkalix	Luleå	1949	2015	2015	Enskild ägare	Sålt till privatperson 2015 för bostadsändamål
Mariehällskyrkan	Bromma	Stockholm	1925	2015		Svenska kyrkan	Kyrkan tagen ur bruk för att säljas
Duveds lillkyrka	Åre	Härnösand	1983	2015		Svenska kyrkan	Används som barn- och ungdomslokal
Kypasjärvi bönhus	Överkalix församling	Luleå	1945	2016	2016	Enskild ägare	Sålt till privatperson 2016 för bostadsändamål
Ättekullakyrkan	Raus	Lund	1987	2016	2016	Kommun	Såld till Helsingborgs kommun för att användas som skola
Stenkullens kyrka	Lerum	Göteborg	1970	2016	2017	Enskild ägare	Såld till privatperson för förskoleverksamhet
Björskatakkyrkan	Luleå domkyrko	Luleå	1977	2017		Svenska kyrkan	
Broholms kapell	Mulljö-Sandhems	Skara	1971	2017	2017	Enskild ägare	Överlämnat 2017 till privatperson
Mikaelsgården i Vissefjärda	Vissefjärda	Växjö	1973	2017	2017	Kommun	Såld till Emmaboda kommun för förskoleverksamhet

BILAGA 3 KYRKORNAS ANVÄNDNING OCH ÖPPETHÅLLANDE

3:1 Kyrkornas sammankomster i Svenska kyrkans egen verksamhet

År	Genomsnittligt antal sammankomster per kyrka och år	Andel kyrkor utan några sammankomster	1–9 sammankomster	10–19 sammankomster	20–49 sammankomster	50–99 sammankomster	100–199 sammankomster	200–399 sammankomster	400 sammankomster och fler	Totalt
2017	88,4	7%	16%	12%	23%	17%	12%	8%	4%	100%
2016	86,2	7%	15%	13%	25%	18%	11%	8%	4%	100%
2015	87,0	7%	15%	12%	24%	18%	11%	8%	4%	100%
2014	89,0	6%	17%	12%	23%	18%	12%	8%	4%	100%
2009–2013	84,7	7%	16%	12%	23%	19%	13%	7%	4%	100%
2004–2007		1%	6%	8%	26%	27%	18%	9%	4%	100%

Sammankomstillfällen i egen verksamhet som ett årligt genomsnitt per kyrka för hela landet och fördelning efter sammankomsttätet. Svenska kyrkans egen verksamhet består av gudstjänster, kyrkliga handlingar (dop, vigsel, begravning, konfirmation) och andra sammankomster som sker i Svenska kyrkans regi. Uppgifter för 2008 saknas.

3:2 Kyrkornas sammankomster utöver Svenska kyrkans egen verksamhet

År	Genomsnittligt antal sammankomster per kyrka och år	Andel kyrkor utan några sammankomster	1–9 sammankomster	10–19 sammankomster	20–49 sammankomster	50–99 sammankomster	100 sammankomster och fler	Totalt
2017	6,6	57%	31%	5%	4%	2%	1%	100%
2016	6,9	58%	31%	5%	4%	2%	1%	100%
2015	5,7	57%	32%	5%	3%	2%	1%	100%
2014	5,8	56%	33%	5%	3%	1%	1%	100%
2009–2013	6,4	60%	29%	5%	3%	2%	1%	100%
2004–2007		61%	27%	6%	3%	2%	2%	100%

Sammankomstillfällen utöver Svenska kyrkans egen verksamhet som ett årligt genomsnitt per kyrka för hela landet och fördelning efter sammankomsttätet. Exempel på sammankomster utöver Svenska kyrkans egen verksamhet kan vara konserter eller liknande evenemang anordnade av annan arrangör än Svenska kyrkan. Uppgifter för 2008 saknas.

3:3 Kyrkornas öppethållande utöver organiserad verksamhet

År	Genomsnittligt antal öppettid dagar per kyrka och år	Andel kyrkor öppna mindre än 5 timmar per dag eller inte öppna alls	1–9 öppettid dagar	10–99 öppettid dagar	100–199 öppettid dagar	200–299 öppettid dagar	300 och mer öppettid dagar	Totalt
2017	133,5	19%	7%	24%	17%	15%	18%	100%
2016	130,6	19%	7%	25%	18%	14%	17%	100%
2015	136,7	20%	5%	25%	16%	15%	19%	100%
2014	136,7	19%	6%	25%	17%	14%	19%	100%
2009–2013	140,0	19%	5%	25%	18%	13%	21%	100%
2004–2007		11%	4%	25%	21%	14%	26%	100%

En öppettid definieras som kyrka öppen mer än 5 timmar per dag utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar.

TÄTORTSTYPER

Kyrkorna delas in i följande tätortstyper efter Ortsindelningen för församlingen/samfälligheten

STORSTAD: mer än 200 000 invånare

FÖRORT: förorter till storstad. Förort enligt SKL kommungruppering 2005

STÖRRE STAD: mellan 50 000 och 200 000 invånare

MEDELSTOR STAD: mellan 20 000 och 50 000 invånare

STÖRRE TÄTORT: mer än 80 procents tätortsgrad och mindre än 20 000 invånare

MINDRE TÄTORT: 60–80 procents tätortsgrad och mindre än 20 000 invånare

LANDSBYGD: mindre än 60 procent tätortsgrad

GLESBYGD: mindre än åtta invånare per kvadratkilometer och tätortsgrad under 70 procent

Tätortsgraden anger hur stor andel av befolkningen i församlingen som bor i en tätort. En tätortsgrad på 100 procent innebär att alla i församlingen/samfälligheten bor i en tätort, en tätortsgrad på 60 procent betyder att 60 procent av befolkningen bor i en tätort.

Tätortsgraden i Sveriges kommuner kan hämtas på SCB. Tätortsgraden beräknas årligen och respektive års befolkning förs till tätorterna enligt den senaste tätortsavgränsningen. En tätort definieras som en sammanhängande bebyggelse med högst 200 meter mellan husen och minst 200 invånare. I rapporten används genomgående termen tätortstyp och inte orden ortstyp eller tätortsgrupp.

Källa: SCB, Nordisk tätortsdefinition, SKL:s kommungruppsindelning 2005

Referenser

Begravningslag (SFS) 1990:1144. Stockholm: Kulturdepartementet.

Betänkande av Stat-kyrkadelegationen SOU 1997:43. *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Gunner, G. och Södling, M. (red.) (2017). *Mellan himmel och jord: Svenska kyrkans kulturarv inför framtiden*. Stockholm: Verbum AB.

Hillström, M., Löfgren, E. och Wetterberg, O. (2017). *Alla dessa kyrkor*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Isaksson, Rickard (red.) (2014). *Tusen år till: glimtar från kulturarvet i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum

Kulturmiljölag (SFS) 1988:950. Stockholm: Kulturdepartementet.

Kulturrådets författningssamling KRFS 2012:2. *Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Lind, Helena (2016). *Moderna kyrkor i Sverige*. Lund: Bokförlaget Arena.

Miljöbalk (SFS) 1998:808. Stockholm: Miljö- och energidepartementet.

Mogren, Michael (2007). *Kyrkomiljön är ett heligt tecken*. Uppsala: Svenska kyrkan

Myndigheten för kulturanalys (2016). *Kulturmiljöstatistik. Kulturfakta 2016:2*. Stockholm: Myndigheten för kulturanalys.

Persson, E., Löfgren, E. och Wetterberg, O. (2014). *Svenska kyrkans kulturarv: forskningsöversikt 2009–2014*. Göteborg: Göteborgs Universitet.

Regeringens proposition 1995/96:80. *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*. Stockholm: Civildepartementet

Regeringens proposition 1998/99:38. *Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.* Stockholm: Kulturdepartementet.

Regeringens proposition 2009/10:3. *Tid för kultur*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Regeringens proposition 2012/ 13:96. *Kulturmiljöns mångfald*. Stockholm: Kulturdepartementet.

- Regeringens proposition 2016/17:116. *Kulturarvspolitik*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringens skrivelse 2008/09:220. *Kyrkoantikvariska frågor*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringens skrivelse 2013/14:152. *Den kyrkoantikvariska ersättningen*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringskansliet Ku2000/470/Ka. *Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Riksantikvarieämbetet KRFS 2012:2. *Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Riksantikvarieämbetet (2012). *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen, Kyrkliga kulturminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet (2014). *Fria eller fälla. En vägledning för avvägningar vid hantering av träd i offentliga miljöer*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet (2017). *Räkna med kulturarvet – kulturarvets bidrag till en hållbar samhällsutveckling*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet (2018). *Utvecklande av skälen till Riksantikvarieämbetets överklagande av Kammarrätten i Stockholms avgörande från den 23 februari 2018 i mål nr 1068–17*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Svenska kyrkan Växjö stift (2016). *Mötesplatser för trons och livets frågor*. Stockholm: Verbum.
- Svenska kyrkans utredningar 2015:1. *Gemensamt ansvar – en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.
- Svensson, P. (2017) *Frihet, jämlikhet, reformation! 500 år med Luther*. Stockholm: Weyler Förlag.
- Tillväxtverket (2015). *Fakta om svensk turism 2015*. Stockholm: Tillväxtverket.
- Trossamfundet Svenska kyrkan (2013). *Ett rum öppet för alla*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.
- Trossamfundet Svenska kyrkan (2013). *Kyrkoordning för Svenska kyrkan med angränsande lagstiftning*. [Ny uppdaterad uppl.] Stockholm: Verbum.
- Trossamfundet Svenska kyrkan (2013). *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning 1.1*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.
- Trossamfundet Svenska kyrkan (2014-2017). *Svenska kyrkans årliga redovisning angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen – Svenska kyrkans rapport till kulturdepartementet*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan
- Trossamfundet Svenska kyrkan (2016). *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning, version 1:2*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.
- Trossamfundet Svenska kyrkan (2016). *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

PRODUKTIONSFAKTA

TEXT: Kyrkøkansliet
GRAFISK FORM: Kärnhuset
Produkten finns som pdf
på svenskakyrkan.se
TEL: 018-16 95 00
www.svenskakyrkan.se
ARTIKELNUMMER: sk18194

